

ДРЖАВНИ УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ ПАЗАРУ
ДЕПАРТМАН ЗА ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

Горан М. Квргић

**САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ И УТИЦАЈ ФИНАНСИЈСКЕ
ПОДРШКЕ НА ОДРЖИВЕ РАЗВОЈНЕ ПРОЦЕСЕ У РУРАЛНИМ
ПОДРУЧЈИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Текст ове докторске дисертације
ставља се на увид јавности,
у складу са чланом 30., став 8. Закона о високом образовању
("Сл. гласник РС", бр. 76/2005, 100/2007 – аутентично тумачење,
97/2008, 44/2010,
93/2012, 89/2013 и 99/2014)

НАПОМЕНА О АУТОРСКИМ ПРАВИМА:

Овај текст се сматра рукописом и само се саопштава јавности
(члан 7. Закона о ауторским и сродним правима, "Сл. гласник РС", бр.
104/2009, 99/2011 и 119/2012).

Ниједан део ове докторске дисертације не сме се користити
ни у какве сврхе, осим за упознавање са садржајем пре одбране.

Нови Пазар, 2017. године

ДРЖАВНИ УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ ПАЗАРУ
ДЕПАРТМАН ЗА ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

Горан М. Квргић

**САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ И УТИЦАЈ ФИНАНСИЈСКЕ
ПОДРШКЕ НА ОДРЖИВЕ РАЗВОЈНЕ ПРОЦЕСЕ У
РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Нови Пазар, 2017. године

STATE UNIVERSITY OF NOVI PAZAR
DEPARTMENT OF ECONOMIC SCIENCES

Goran M. Kvirgić

**CONTEMPORARY CHALLENGES AND IMPACT OF FINANCIAL
SUPPORT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROCESSES IN
RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF SERBIA**

Doctoral dissertation

Novi Pazar, 2017.

КОМИСИЈА ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

Ментори:

1. Проф. др Милица Вујичић
Редовни професор, Државни Универзитет у
Новом Пазару - Департман за економске
науке
-

2. Проф. др Миладин Костић
Редовни професор, Државни Универзитет у
Новом Пазару - Департман за правне науке
-

Члан комисије:

3. Проф. др Лела Ристић
Ванредни професор, Универзитет у
Крагујевцу - Економски факултет
-

Датум одбране: _____

ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ
УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Овим изјављујем да сам сагласан да кандидат ГОРАН М. КВРГИЋ може да преда Реферату за последипломске студије Државног универзитета у Новом Пазару урађену докторску дисертацију под називом САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ И УТИЦАЈ ФИНАНСИЈСКЕ ПОДРШКЕ НА ОДРЖИВЕ РАЗВОЈНЕ ПРОЦЕСЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ, ради организације њене оцене.

Проф. др Милица Вујичић

Проф. др Миладин Костић

STATEMENT OF MENTOR'S CONSENT FOR SUBMISSION OF COMPLETED
DOCTORAL DISSERTATION

Hereby, I declare that I agree that the candidate GORAN M. KVRGIĆ, can submit completed doctoral dissertation to the officer for postgraduate education of the Faculty under the name of: CONTEMPORARY CHALLENGES AND IMPACT OF FINANCIAL SUPPORT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROCESSES IN RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF SERBIA, for the purpose of its evaluation.

Prof Milica Vujičić, PhD

Prof Miladin Kostić, PhD

ИЗЈАВА

Под пуном материјалном и кривичном одговорношћу изјављујем да је приложена докторска дисертација резултат самосталног истраживања и да је коришћена литература на адекватан начин цитирана, без преузимања идеја, резултата и текста других аутора на начин којим се прикрива оригиналност извора. У потпуности преузимама одговорност за спроведено истраживање, анализу, интерпретацију података и закључке.

Горан М. Квргић

У Новом Пазару, дана _____

S T A T E M E N T

With due material and moral responsibility, hereby I declare that the doctoral dissertation is the result of personal scientific research and that the references used are cited adequately without use of ideas, results and texts of other authors in the way that hides the source's originality. I take the full responsibility for conducted research, analysis, data interpretation and conclusions.

Goran M. Kvrđić

Novi Pazar, _____

САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ И УТИЦАЈ ФИНАНСИЈСКЕ ПОДРШКЕ НА ОДРЖИВЕ РАЗВОЈНЕ ПРОЦЕСЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Резиме: Кључне промене у савременом окружењу везане су за процес глобализације, ширења граница и настајања фундаментално нових технологија, другачију улогу знања и модернизацију концепције управљања развојем. Способност прихватања промена, поседовања креативних и иновативних знања и вештина, нарочито су важни у стварању оквира за одрживи развој руралних подручја, побољшање конкурентности руралне економије, квалитета живота, просторне кохезије, социјалне инклузије и умрежавање локалних актера. Брзе и динамичне промене у окружењу генеришу шансе и претње, чије сагледавање омогућава формулисање проактивног одговора са становишта обухватности и обима промена, а које се односе и на унутрашње и спољне изазове.

Да би се остварила адекватна валоризација територијалног капитала руралних подручја Републике Србије и повећала њихова атрактивност за живљење, потребно је утврдити кључне моделе развоја, остварити демографску ревитализацију сеоских подручја, кроз ефикасне развојне пројекте. Као посебно важни унутрашњи изазови за које је потребно наћи решења, идентификовани су: партиципативни приступ и методе управљања природним ресурсима, креативност и иновативност у руралном развоју, конкурентност руралне економије, територијална кохезија и смањење сиромаштва. Као најзначајнији спољни изазови, истакнути су: климатске промене, глобализација светске привреде, чланство Републике Србије у Светској трговинској организацији и захтеви процеса интеграције у Заједничку аграрну политику Европске уније. Истовремено, комплексност и хетерогеност фактора који обликују данашњу стварност, захтева сложене и разноврсне мере подршке и инструменте за спознају те стварности, чији резултати могу бити од користи за одрживи развој руралних подручја и побољшање квалитета живота руралног становништва.

У изградњи и развоју система финансирања руралног развоја у тржишним условима битну улогу има аграрни буџет, фондови Европске уније, у виду претприступне помоћи IPARD, као и програми прекограничне сарадње, кроз програме CARDS, IPA и

ГРА 2. При томе, веома је изражен значај локалних предузетничких и иновативних потенцијала за развој сеоских заједница, у циљу да се обезбеди уравнотежен технолошки развој руралних области, повећа конкурентност и квалитет живота руралног становништва, кроз разне форме јавно-приватних партнерстава. У раду се наглашава да је за рурална подручја Србије избор диверзификације и специјализације руралних активности веома важан. Како су рурални становници носиоци развоја села, поред економске диверзификације, неопходна је и демографска ревитализација руралних подручја и већа афирмација сеоског газдинства, развој малих и средњих предузећа (МСП) у прехранбеној и органској производњи, туризму, заштити животне средине, кроз примену нових и недовољно коришћених обновљивих извора енергије и увођење међународних стандарда квалитета хране. Посебан изазов у развоју руралне економије засноване на знању представљају савремене информационо-комуникационе технологије, где се посебно издавајају савремене биотехнологије, генетски инжењеринг и прецизно фармерство.

Увођење LEADER приступа у Србији (LIS пројекат) је врло значајно у мобилизацији руралног социјалног капитала, кроз промоцију руралних развојних активности. У циљу приказивања степена развијености сеоских заједница на нивоу НСТЈ 2, НСТЈ 3 и НСТЈ 4, као и утврђивања узрока заостајања развоја малих руралних заједница и идентификовања потенцијала за излазак из сиромаштва, спроведено је емпиријско истраживање са SWOT анализом. За утврђивање ставова испитаника о квалитету живота на селу, коришћена је петостепена Ликертова скала, на основу које су бодовани одговори на постављене тврдње.

Рурална подручја се суочавају са новим интерним и екстерним изазовима, који стварају простор за могуће конфликтне ситуације, нарочито када се бирају приоритети, када се рурална подручја усмеравају ка тржишту, уводе нове иновативне активности и услуге, померају центри моћи и одлучивања, због различитих перцепција између приватних и друштвених вредности и сл. Да би се избегавали и лакше превазилазили конфликти, потребно је развијање предузетничке инфраструктуре, иновативне климе, улагање у ИТ технологију и целоживотно образовање, као и повећање мера подршке за рурални развој и транспарентност одлучивања. Република Србија следи европске трендове у управљању руралним развојем, који су усмерени ка ефективнијем и ефикаснијем развоју руралних области, које могу да одговоре

савременим изазовима. Само свеобухватан приступ на националном нивоу, кроз координиране мере свих секторских политика, могао би да доведе до значајнијег помака у руралној развијености Републике Србије.

CONTEMPORARY CHALLENGES AND IMPACT OF FINANCIAL SUPPORT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROCESSES IN RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: Key changes in the contemporary environment are related to globalization, border expansion and fundamentally new technologies, an evolving role of knowledge and an advancement of concepts for managing development. The ability to accept changes, and having the creative and innovative capacities and skills are imperative in the building of frameworks for sustainable development of rural areas, as well as for the improvement of competitiveness of the rural economy, the quality of life, the spatial cohesion, the social inclusion and for connecting all local agents. Swift and dynamic changes generate potential as well as threats, and their analysis enables the formulation of a proactive response from the perspective of the comprehensiveness and scope of these changes, which pertain to both external and internal challenges.

In order to produce an adequate assessment of the territorial capital of the rural areas of the Republic of Serbia and to enhance their appeal for living in them, it is necessary to establish the key models of development, through efficient development projects. Particularly important internal challenges that require solutions are identified as: a participatory approach and methods of managing the natural resources, creativity and inventiveness in the rural development, competitiveness of the rural economy, territorial cohesion and lowering the levels of poverty among the population. The crucial external challenges are: climate change, globalization of the world economy, the Republic of Serbia membership in the World Trade Organization and meeting the requirements for the integration into the EU's common agricultural policy (CAP).

At the same time, the complexity and heterogeneity of factors that shape today's reality demand complex and varied means of support and instruments for acknowledging this reality, the results of which may benefit sustainable development and the improvement of living standards for the rural population.

In the building and development of the financial systems for the rural development in the current market conditions an important role is reserved for the agrarian budget, the EU funds, in terms of pre-accession aid IPARD, as well as for the programs of cross-border cooperation, such as CARDS, IPA and IPA 2. Simultaneously, the importance of local entrepreneurial and innovative potential of the rural communities is emphasized, with a view to providing a balanced technological development of rural areas, improving competitiveness and the quality of life, through various forms of partnership between the public and the private sector. The dissertation highlights the importance of diversification and specialization of rural activities for the development. Since rural population is the bearer of rural development, beside the economic diversification, what is needed is the demographic revitalization of rural areas and a greater affirmation of rural farmsteads, the development of small and medium-sized businesses in the food and organic production, in tourism, and in environmental conservation, through the application of new and underused renewable sources of energy, and the introduction of international food quality standards. A particular challenge in the development of rural economy that is based on knowledge is related to modern IT advancements, especially innovations in biotechnology, genetic engineering and so-called precision agriculture.

Introduction of the LEADER approach in Serbia (LIS project) is important in the mobilization of the rural social capital through the promotion of rural development activities. With the aim of demonstrating the level of community development on the scale NSTJ 2, NSTJ 3 and NSTJ 4, as well as for the establishment of the causes of fallback and identifying the routes for escaping poverty, the dissertation conducts an empirical research based on a SWAT analysis. In order to determine the attitudes of the respondents about rural living, a five-point Likert scale was employed for assigning points to the respondents' claims.

Rural areas are confronting new internal and external challenges, which create space for possible conflicts, especially when it comes to setting priorities and directions that rural areas should take on the market, as well as in relation to the introduction of new and

innovative technologies, due to diverging perceptions between the communal and private values, among other factors. In order to avoid and transcend conflicts, it is necessary to develop an entrepreneurial infrastructure, a climate of innovation, to invest in IT and life-long learning, as well as to enhance the support network for the rural development and the transparency of the decision-making process. The Republic of Serbia follows European trends in managing rural development, which is steered toward effectiveness and efficiency that can tackle contemporary challenges. Only a holistic approach on the national level, through the coordinated policies of all political sectors, may lead to a significant shift in the development of the Republic of Serbia.

С А Д Р Ж А Ј

Увод.....	1
I Развој концепта одрживог развоја.....	10
1. Дефинисање и основне карактеристике концепта одрживог развоја.....	10
2. Еволуција концепта одрживог развоја.....	12
3. Димензије концепта одрживог развоја.....	14
4. Принципи одрживог развоја.....	15
5. Стратегије одрживости.....	17
II Утицај савремених трендова на имплементацију концепта одрживог развоја.....	20
1. Компатибилност одрживог развоја и глобализације.....	20
2. Позитивни и негативни утицаји глобализације на одрживи развој.....	22
3. Утицај државе и мултинационалних компанија на одрживи развој.....	23
4. Институционална инфраструктура за имплементацију концепта одрживог развоја	25
III Кључне детерминанте руралног развоја.....	28
1. Дефиниција руралности и индикатори руралног развоја.....	28
2. Интегрални приступ руралном развоју - концепт одрживости.....	31
3. Циљеви, приоритети и савремени модел руралног развоја ЕУ.....	33
4. Постојеће стање и трендови у руралним подручјима Републике Србије.....	44
5. Методологија за анализу појединих типова руралних области.....	49
IV Развојни изазови руралних подручја Србије.....	53
1. SWOT анализа руралне Србије.....	53
2. Стратешки циљеви и приоритети за остваривање политике руралног развоја.....	55
3. Унутрашњи изазови развоја руралних подручја Србије.....	59
3.1. Рурални ресурси - партиципативни приступ и методе управљања природним ресурсима.....	60
3.2. Креативност и иновативност у руралном развоју.....	65
3.3. Конкурентност руралне економије.....	67
3.4. Територијална кохезија и смањење сиромаштва.....	70
4. Спољни изазови развоја руралних подручја Србије.....	74
4.1. Климатске промене.....	74

4.2. Економска глобализација.....	76
4.3. Чланство у Светској трговинској организацији.....	77
4.4. Процес интеграције у ЕУ.....	79
V Финансијски оквир и мере за подршку руралном развоју Републике Србије.....	82
1. Основна подручја интервенције и облици подршке руралном развоју.....	82
2. Институционални оквир и политика јавних услуга за рурални развој.....	85
3. Финансирање руралног развоја.....	87
3.1. Аграрни буџет.....	88
3.2. IPARD фондови - могућности и ограничења коришћења.....	90
VI Регионална сарадња и програми подршке руралном развоју.....	94
1. Прекогранична сарадња Републике Србије у области руралног развоја.....	94
2. Успостављање мреже за рурални развој.....	101
3. Форме јавно-приватних партнерстава у развоју руралних подручја Републике Србије.....	104
VII Активности за ефикаснију валоризацију потенцијала руралних подручја.....	109
1. Диверзификација руралне економије.....	109
2. Развој малих и средњих предузећа и руралног предузетништва.....	112
3. Еколошки захтеви и употреба алтернативних видова енергије.....	126
4. Образовање за рурални развој.....	133
5. Савремене технологије у функцији подршке руралном развоју.....	135
VIII Примери добре праксе и емпиријска истраживања.....	149
1. LEADER и LAG приступ руралном развоју у Србији.....	149
2. Могућности формирања локалних акционих група	152
3. Студије случаја у области руралног развоја.....	154
4. Емпиријско истраживање руралног развоја села Рашке, Шумадијске и Средњобанатске области.....	156
Закључак.....	175
Литература.....	188
Прилог.....	201

СПИСАК СЛИКА

Слика 1.1. Концепт одрживог развоја - кључне компоненте (димензије) одрживог развоја.....	14
Слика 1.2. Призма одрживости - четири елемента концепта одрживог развоја.....	15
Слика 3.1. Модел креативних ресурса/снага за одрживи рурални развој.....	32
Слика 3.2. Концепт руралног развоја у ЕУ.....	34
Слика 3.3. Модел руралног развоја ЕУ у оквиру Стратегије Европа 2020.....	43
Слика 5.1. Систем планирања политике подршке развоју пољопривреде и руралних средина у Републици Србији.....	83
Слика 5.2. Циклус креирања, имплементације и евалуације јавних политика.....	87
Слика 6.1. Структура Европске мреже за рурални развој.....	102
Слика 6.2. Матрица циљева мреже за рурални развој (МРР) Србије.....	102
Слика 7.1. Развој малих и средњих предузећа.....	113
Слика 7.2. Улога прераде прехранбених производа у руралном развоју.....	115
Слика 7.3. Веза између четири принципа органске пољопривреде.....	117
Слика 7.4. Циљеви одрживости у органској пољопривреди.....	119
Слика 7.5. Лого ЕУ за сертифициване органске производе.....	119
Слика 7.6. Жиг сертифициваних органских производа у САД-у.....	120
Слика 7.7. Жиг сертифициваних органских производа у Јапану.....	121
Слика 7.8. Ознаке за органске производе у неким европским земљама.....	121
Слика 7.9. Лого за сертифициване органске производе у Републици Србији.....	122
Слика 7.10. Брендираре.....	123
Слика 7.11. <i>Halal</i> стандард.....	143
Слика 7.12. <i>Kosher</i> стандард.....	143
Слика 7.13. GOST-R стандард.....	145
Слика 7.14. <i>Demeter</i> стандард.....	146
Слика 7.15. <i>IFS</i> стандард.....	146
Слика 7.16. <i>CE</i> знак.....	147
Слика 8.1. Седам принципа LEADER-а.....	149

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1.1. Поређење карактеристика одрживог и неодрживог развоја.....	11
Табела 1.2. Препреке и повољни трендови за одрживи развој.....	18
Табела 3.1. Циљеви руралног развоја.....	37
Табела 3.2. Мере подршке тржишту и директне подршке произвођачима (први стуб).....	39
Табела 3.3. Раст конкурентности пољопривредног сектора (2. стуб - оса 1).....	40
Табела 3.4. Унапређење животне средине и сеоских предела (2. стуб - оса 2).....	41
Табела 3.5. Подршка руралној економији и становништву (2. стуб - оса 3).....	42
Табела 3.6. Старосна структура руралног становништва Србије, 2011.....	45
Табела 3.7. Стопе запослености	46
Табела 3.8. Структура прихода руралних домаћинстава Србије.....	47
Табела 3.9. Процент сиромашних према типу насеља – апсолутна линија сиромаштва.....	48
Табела 3.10. Типологија руралности на НУТС 2 нивоу.....	50
Табела 3.11. Типологија руралности Србије према учешћу продуктивних у укупним површинама.....	52
Табела 4.1. SWOT анализа руралних подручја Републике Србије.....	53
Табела 4.2. Обим и структура пољопривредних површина Србије (000 ha).....	61
Табела 4.3. Примери приоритета земаља чланица ЕУ за активности мере 124.....	65
Табела 4.4. Сиромаштво у Републици Србији, 2014. године.....	71
Табела 4.5. Сиромаштво по регионима Републике Србије, 2014. године.....	72
Табела 4.6. Неопходне адаптације пољопривреде на климатске промене.....	75
Табела 4.7. Изазови САР-а у периоду 2014-2020.године.....	80
Табела 5.1. Пројекција другог стуба Аграрног буџета Републике Србије за период 2014-2024.године, укупни обим буџета и по групама мера (у мил. евра).....	89
Табела 5.2. NUTS региони (ниво I, II) обухваћени програмом.....	93
Табела 7.1. <i>Push</i> и <i>pull</i> фактори диверзификације.....	110
Табела 7.2. Циљеви Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године.....	114
Табела 7.3. Уштеде и трошкови у органској производњи.....	120
Табела 7.4. Потенцијалне користи од органске производње.....	123
Табела 7.5. Елементи FAS анализе.....	125

Табела 7.6. SWOT анализа - Технолошки развој и животна средина.....	128
Табела 7.7. SWOT анализа - енергија сунца.....	131
Табела 7.8. SWOT анализа - енергија ветра.....	131
Табела 7.9. SWOT анализа - геотермална енергија.....	132
Табела 7.10. SWOT анализа - хидропотенцијали.....	132
Табела 7.11. Активности контроле квалитета производа и ресурса.....	139
Табела 8.1. Кључни макроекономски индикатори Региона Шумадије и Западне Србије, Региона Војводине, Шумадијске, Рашке и Средњобанатске области.....	159
Табела 8.2. SWOT анализа сеоског насеља Доње Јарушице.....	160
Табела 8.3. Старосна структура и ниво образовања анкетираних.....	160
Табела 8.4. SWOT анализа сеоског насеља Рајчиновиће.....	164
Табела 8.5. Старосна структура и ниво образовања анкетираних.....	164
Табела 8.6. SWOT анализа сеоског насеља Ботош.....	167
Табела 8.7. Старосна структура и ниво образовања анкетираних.....	168
Табела 8.8. Мишљења домаћинстава, према петостепеној Ликертовој скали.....	172
Табела 8.9. Распоред фреквенције и структура (у %) испитаника, према одговорима на тврђења.....	172

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 3.1. Образовна структура руралног становништва Републике Србије, по регионима.....	46
Графикон 3.2. Стопе запослености и незапослености у Србији, по насељима.....	47
Графикон 3.3. Типологија руралности на НУТС 2 нивоу.....	51
Графикон 4.1. Структура породичних газдинстава према величини коришћеног земљишта, у %.....	62
Графикон 4.2. Трговински биланс пољопривреде Републике Србије.....	68
Графикон 5.1. Обим и структура подршке руралном развоју Србије, по мерама.....	84
Графикон 6.1. Износи ESI средстава за програме, у милијардама евра.....	95
Графикон 6.2. Износи средстава за програме прекограничне сарадње у милионима евра – поређење две финансијске перспективе.....	98
Графикон 7.1. Предвиђено издвајање ЕУ за агроеколошка плаћања.....	127

Графикон 8.1. Процењивање квалитета живота на селу.....	161
Графикон 8.2. Да ли би становници напустили село.....	161
Графикон 8.3. Услови за бољи живот.....	162
Графикон 8.4. Могућност органске производње.....	162
Графикон 8.5. Процењивање квалитета живота на селу.....	165
Графикон 8.6. Да ли би становници напустили село.....	165
Графикон 8.7. Услови за бољи живот.....	166
Графикон 8.8. Могућност органске производње.....	166
Графикон 8.9. Процењивање квалитета живота на селу.....	169
Графикон 8.10. Да ли би становници напустили село.....	169
Графикон 8.11. Могућност органске производње.....	170

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА:

CAP – Common Agriculture Policy - Заједничка аграрна политика

CADSES - Central Adriatic Danubian South-Eastern European Space - Подручје Централне Европе, Јадрана, Подунавља и Југоисточне Европе

CARDS Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization - Помоћ Заједнице у обнови, развоју и стабилизацији

CEFTA (Central European Free Trade Agreement) – Споразум о слободној трговини у централној Европи

COST (European Cooperation in the field of Scientific and Technical research) - Светско удружење за научно технолошка истраживања

CSF Community Support Framework - Оквир за подршку Заједнице

DGPS - Дигитални сателитски систем за позиционирање

EAFG–European Agricultural Fund for Guarantee/Европски гарантни фонд у пољопривреди

EAFRD-European Agricultural Fund for Rural Development/Европски фонд за рурални развој

EAGGF – European Guarantee and Guidance Fund / Европски гарантни и саветодавни фонд за пољопривреду

EBRD (European Bank for Reconstruction and Development) --Европска банка за обнову и развој

ЕС – European Commission / Европска комисија

ЕЕС – European Economic Community / Европска економска заједница

ЕФРР - Европски фонд за регионални развој

EIA – Environmental Impact Assessment /Процена утицаја на животну средину

ENRD - Европска мрежа за рурални развој

ERDF – European Regional Development Fund / Европски регионални развојни фонд

ESF – European Social Fund / Европски друштвени фонд

EU – European Union / Европска унија

FAO (Food and Agriculture Organization) – Организација за храну и пољопривреду

GAP - Добра пољопривредна пракса

GDP – Gross Domestic Product / Бруто домаћи производ

GEF - Глобални фонд за животну средину

GIS – Географски информациони систем

GMO - Генетски модификовани организам

HNVF – Пољопривредна подручја високе природне вредности

IFAD - Међународни фонд за пољопривредни развој

IFOAM - Међународна федерација покрета за органску пољопривреду

IPA – Instrument for pre-accession assistance / Претприступни фондови

IPARD – Instrument of Structural Policy for Rural Development / Инструмент претприступне помоћи за рурални развој

ИКТ - Информационо-комуникациона технологија

ISO - Међународна организација за стандарде

IT - Informative Technology / Информациона технологија

LAG - Локална акциона група

LEADER – Liason Entre Actions pour le Development d’Economie Rurale / ЛИДЕР приступ

LFA-Less Favorable Areas/Подручја са слабијим условима за пољопривредну производњу

LIS –LEADER Иницијатива у Србији

LSRR - Локална стратегија руралног развоја

MIFF Multi-annual Indicative Financial Framework - Вишегодишњи индикативни финансијски оквир

MPŠV –Министарство пољопривреде шумарства и водопривреде

MPZŽS - Министарство пољопривреде и заштите животне средине

NRNs - Националне мреже за рурални развој

NUTS Nomenclature des Unites Territoriales Statistiques - Номенклатура статистичких територијалних јединица

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development / Организација за економску сарадњу и развој

PESTEL analiza (Political, Economic, Sociological, Technological, Environmental, Legal) – Политичка, економска, социолошка, технолошка, правна и анализа животне средине

POURP –Подручја са отежаним условима рада у пољопривреди

PSSS – Пољопривредне саветодавне и стручне службе

R&D Research and development - Истраживање и развој

RZS –Републички завод за статистику

SAA Stabilisation and Association Agreement - Споразум о стабилизацији и придруживању

SAPARD Special Accession Program for Agriculture and Rural Development - Специјални приступни програм за пољопривреду и рурални развој

SAPS (Simplified area payment scheme) –Поједностављена плаћања према површини

SMEs/MSP - Small and Medium Enterprises - Мала и средња предузећа

STO/WTO –Светска трговинска организација

SWOT – Strengthens – Weakness - Opportunities – Threats / Предности, слабости, могућности и претњи

UNDP – United Nations Development Programme / Развојни програм УН

WB –Светска банка

УВОД

Концепт одрживог развоја представља један од основних циљева међународне заједнице и уграђен је у политике и стратегије развоја свих земаља, како би се обезбедила већа ефикасност у коришћењу расположивих ресурса и једнакост међу генерацијама. Одрживи развој, као савремени развојни концепт, веома је примењив у руралним подручјима, усмерен је ка расту конкурентности руралне економије, кроз диверзификацију привредних активности, унапређење живота руралне популације, заштиту животне средине, као и редуковање неповољних друштвено-економских тенденција у руралним подручјима. При томе, треба имати у виду да пољопривреда, иако доминантна у руралним подручјима, не може бити једини покретач ревитализације и развоја руралних подручја, јер разни савремени изазови подстичу развој заснован на знању, модерним технологијама, стандардима, иновативним производима, заштити животне средине, поштујући принципе одговорног управљања ресурсима.

Уважавајући савремене изазове одрживог развоја, стратешки правци руралног развоја Републике Србије усмерени су на подстицање економског и социјалног развоја руралних подручја, у сагласности са њиховим специфичностима. Иако рурална подручја Републике Србије имају повољне ресурсе за успешну имплементацију концепта одрживог развоја, присутни су и многобројни изазови, па су неопходне крупне структурне промене и значајна улагања у ову област. Као и код већине других земаља, рурална подручја Републике Србије показују знаке друштвено-економског заостајања у односу на урбане средине, суочавају се са процесом девастације и неповољном демографском, образовном и старосном структуром (Зекић и Матковски, 2015). Ограничење развоју представљају и низак ниво инфраструктурне опремљености руралних подручја, недовољна социјална укљученост, територијална кохезија и изражено сиромаштво руралног становништва. Превазилажење релативне развојне заосталости руралних подручја могуће је остварити кроз диверзификацију руралне економије и демографску ревитализацију. Ефикаснији развој руралних подручја онемогућавају и бројни спољни фактори, који се односе на климатске промене, економску глобализацију, међународне интеграције и др. Наиме, комплексни су утицаји са којима се, у савременим условима, суочава рурални развој, јер су институционални, производни, финансијски, организациони и међународни изазови изузетно комплексни. Зато су значајна истраживања која се односе на питања глобализације и одрживог развоја, при чему се њихови утицаји могу посматрати са различитих аспеката за остваривање бројних развојних користи за реализацију циљева

одрживог развоја (Stiglitz, 2002; Bruinsma, 2003; Anderson, 2010 и др.), са аспекта климатских промена (Campbell-Lendrum et al, 2007; Rosegrant, et al, 2008; Elbehri, 2011; Ansuategi et al, 2015 и др.), са становишта чланства у ЕУ и СТО (Swinnen, 2003; Hennis, 2005; Божић и Богданов, 2006; Богданов, 2015; Ристић, 2016; Volk et al, 2015 и др.). Притом су од посебне важности регулативе, извештаји и споразуми релевантних међународних организација, интеграција и експертских групација (FAO, EU, UN, WTO итд.).

Да би се остварио одрживи рурални развој, рурална политика се мора ослањати на развојне фондове који подстичу инвестиције у рурална подручја, уважавајући њихове специфичности. Значајну подршку томе треба да пруже домаћи и инострани фондови, финансирањем развојних пројеката који повећавају инвестициону активност у инфраструктури, енергетици, информационој технологији, пољопривреди и другим важним секторима у руралним подручјима. Тежиште се ставља на програме који доприносе већој мобилности и ефикасности финансијских средстава, а носилац, пре свега, треба да буде држава, која мора проактивно деловати на спољашње и унутрашње изазове. Наиме, глобална криза је разоткрила бројне слабости либералне економије и њених институција и организација, а финансијске интервенције Европске уније (ЕУ), представљају само краткорочну подршку у борби са кризом. Нови модел руралног развоја захтева већу мобилност и ангажованост буџетских средстава, уз њихову ефикаснију употребу.

Непосредни повод за истраживање насловљене теме био је управо у настојању да се, уз наглашавање значаја постојања националне стратегије и политике руралног развоја, која укључује реалне процене домаћих потенцијала, проблема и могућности руралног развоја, проактивно делује на савремене изазове, у циљу побољшања перформанси руралних заједница. Основно полазиште у овом раду била је идентификација основних тема одрживог руралног развоја, након чега је уследило прикупљање и обрада података из ове области, уз анализу конкретних мера које би могле да доведу до значајних помака у нивоу руралне развијености.

Уважавајући специфичности руралних подручја Републике Србије, анализиране су могућности и ограничења коришћења финансијских средстава, пре свега, IPARD фондова, уз примере LEADER приступа и формирања LAG-а у домаћој пракси, наглашавање улоге јавно-приватних партнерстава, прекограничне сарадње и остале активности релевантне за ефикаснију валоризацију потенцијала руралних подручја. Примери добре праксе развијених земаља, као и емпиријска анализа одрживости сеоских заједница у Рашкој, Шумадијској и Средњобанатској области, потврдили су значај финансијских извора и локалних иницијатива за одрживи рурални развој.

Предмет и циљеви истраживања

Полазећи од места и значаја одрживог руралног развоја у националној економији и неоспорне чињенице да је реч о веома комплексној, богатој, разноврсној и дугорочној стратегији, политици и моделу друштвеног развоја у руралним подручјима, **предмет** научног истраживања докторске дисертације се односи на анализу повезаности унутрашњих и спољних изазова, као и финансијских извора руралног развоја Републике Србије, схваћених као решавање неповољних друштвено-економских тенденција у руралним подручјима и побољшање квалитета живота руралне популације, уз наглашавање да је неопходно усаглашавање институција на националном, регионалном и локалном нивоу, како би развој био интегралан и ефикасан.

Основни циљ израде докторске дисертације произилази из потребе пружања нових сазнања у области одрживог руралног развоја у савременим условима и процењивање потенцијалних ефеката коришћења разних финансијских извора у руралном развоју Републике Србије. Наиме, термин рурални развој је данас општеприхваћен као синоним за процес побољшања квалитета живота и благостања људи који живе у релативно изолованим и слабо насељеним подручјима и он се не може изједначити са економским растом руралне економије. Рурални развој треба посматрати из интегрисане перспективе, која узима у обзир све аспекте свих политика и интервенција које утичу на економски - друштвени развој у руралним подручјима. Приоритети руралног развоја су, пре свега: пренос знања и иновација; унапређење конкурентности пољопривреде и одрживости газдинстава; промоција организације прехранбеног ланца и управљање ризиком; обнова и чување екосистема зависних од пољопривреде и шумарства; промоција ресурсне ефикасности, као и подршка преласку на привреду са ниском емисијом CO₂, промоција социјалне инклузије, смањење сиромаштва и економски развој руралних области (Богданов, 2015, стр. 225), који се остварују уз разноврсне мере подршке. У складу са основним циљем, извршиће се анализа досадашњег развоја руралних подручја и на основу критичког приступа указати на стварање услова за мултифункционалност на локалном нивоу. **Посебан циљ** односи се на презентирање резултата емпиријске анализе развоја руралних области у Републици Србији у процесу конципирања властитог развоја, превазилажења сиромаштва и повећања социјалне инклузије. **Друштвени циљеви** истраживања односе се на чињеницу да рурална економија представља важан интегрални део националне економије и да је у значајној мери повезана са савременим изазовима функционисања руралних подручја, која имају специфичне развојне циљеве. Самим тим, циљ истраживања је да се изврши синтеза научних сазнања и резултата савремене праксе из ове области.

Полазне хипотезе истраживања

Имајући у виду дефинисани предмет и циљеве истраживања, постављена је **основна хипотеза**, која има своје упориште у пракси и коју треба доказати, а која гласи:

X: Савремени изазови данашњице, као што су одрживи развој, глобализација, диверзификација руралне економије, климатске промене, нове технологије, смањење сиромаштва, заштита животне средине, целоживотно образовање, финансирање развоја и повећање конкурентности руралних подручја, чине основне поставке од којих се полази за одрживу стратегију на макро и микро нивоу развоја.

Из основне хипотезе произилазе следеће *изведене хипотезе*:

X1: Концепт одрживог развоја укључује одрживи развој друштва, одрживи економски раст, заштиту животне средине и институционалне оквире за остварење истих.

X2: Иако је рурални развој у Републици Србији усмерен ка диверзификацији и расту конкурентности руралне економије, унапређењу квалитета живота и рада руралне популације, друштвено-економско заостајање руралних подручја у односу на урбане средине је значајно.

X3: Уколико се одреде приоритети, обезбеде одговарајући фондови, мере и инструменти подршке за реализацију програма одрживог руралног развоја, онда се повећава атрактивност руралних подручја за инвестиције и предузетништво.

X4: Утицај финансијске подршке на развојне процесе у руралним подручјима, IPARD фондова, усмерен преко приоритетних оса, односно, кроз већи број мера подршке, Републици Србији оставља могућности да уважава специфичности руралних подручја када усмерава доступна средства за развој.

X5: Кључна улога државе у повећању ефикасности и ефективности коришћења расположивих средстава за развој руралних подручја је уједно и њен одговор на унутрашње и спољне изазове одрживог развоја руралних подручја Републике Србије.

X6: Становници села имају одређена знања и свест о значају решавања проблема развоја села, кроз LEADER приступ који обезбеђује снажну партиципацију локалног становништва и локалне акционе групе (LAG), у свим фазама креирања и имплементације концепта одрживог руралног развоја.

X7: Само дугорочни свеобухватни приступ са широким спектром државних интервенција може довести до значајних помака у нивоу развијености руралних подручја у Србији.

Методе истраживања и извори података

У разматрању одређеног предмета истраживања, сходно циљевима и постављеним научним хипотезама у докторској дисертацији, коришћене су различите **методе истраживања**: метод анализе и синтезе, у смислу прикупљања, селекције, обраде и анализе релевантне теоријске грађе и резултата претходних истраживања; метод компарације и аналогije, односно, поређења пракси примене концепта одрживог руралног развоја; као и дескрипције, у смислу детаљног описа битних чињеница. Параметри који су коришћени за компаративну анализу базирали су се на приоритетима руралног развоја ЕУ. Упоредени су следећи аспекти у овој области:

- концепт одрживог развоја и процес глобализације;
- основна обележја и општа друштвено-економска ситуација у руралним областима Републике Србије;
- стратешки циљеви и приоритети руралног развоја;
- извори финансирања руралног развоја;
- савремени изазови одрживог руралног развоја и будућност села у Србији.

У методологији израде докторске дисертације примењени су следећи методолошки поступци:

- ❖ DESK метод (коришћење званичних података статистике, специјализованих часописа, интернет сајтова, билтена и материјала пословних удружења);
- ❖ FIELD метод (прикупљање и анализа података из примарних извора, анкетна истраживања сеоских домаћинстава на подручју Рашке, Шумадијске и Средњобанатске области);
- ❖ SWOT анализа (системска анализа свих снага и слабости, шанси и ризика из окружења, у циљу ефикаснијег одговора на спољне изазове, уз оптимално коришћење потенцијала);

За приказивање и обраду релевантних података коришћене су одговарајуће статистичке методе (временске серије, индекси, индикатори развоја, табеларни прегледи, графички прикази). Уз наведено, у раду, посебно у студији случаја примене концепта руралног развоја у локалним заједницама, коришћене су различите технике истраживања и прикупљања примарних и секундарних података методом анкетања базираног на упитнику, структурираном интервјуу и интерним подацима месних канцеларија, подацима Републичког завода за статистику и веб сајтова. Кориштишћена је методологија анализе индикатора руралности, посебно на кључним *NUTS* нивоима у Републици Србији, као и утврђивање ставова становника о квалитету живљења на селу применом петостепене Ликертове скале. У студији случаја примене концепта руралног развоја у локалним сеоским заједницама, истраживање које је спроведено је

теренског карактера, путем слободног и стандардизованог интервјуа, уз коришћење анкетног упитника у кући испитаника. Циљна популација су становници сеоских насеља старији од 15 година. Анкетирано је по 25 сеоских домаћинстава, са 10 питања о квалитету живота и развоја села. С обзиром да су полазне хипотезе биле предмет верификације, у току истраживања је примењен метод верификације.

Образложење о потребама истраживања

Управљање променама које се дешавају у економској, културној, технолошкој и политичкој сфери, са циљем уравнотеженог развоја и смањења структурних разлика између региона, идеал је којем тежи свака национална економија. Нажалост, проблем економских, социјалних, инфраструктурних и других неједнакости у развоју представља реалност са којом се суочавају и најразвијеније земље у свету. Неуспешна транзиција земаља Западног Балкана и Србије, светска економска криза, неадекватно управљање развојем и занемаривање руралног и пољопривредног развоја током процеса индустријализације, довело је до озбиљних друштвено-економских проблема у овим земљама. Нарушена равнотежа између руралних и урбаних подручја изазива забринутост у погледу перспектива за просперитетнији одрживи развој. Нова европска визија паметног, одрживог и инклузивног развоја, „Европа 2020“, треба да допринесе друштвеној и територијалној кохезији и смањењу значајних разлика у нивоу економског развоја европских земаља, а посебно у руралним подручјима. Сходно томе, Европска унија, уз подршку Европског пољопривредног фонда за рурални развој, води активну политику руралног развоја, која доприноси развоју социјалне и образовне инфраструктуре и услуга и јачању људског капитала у руралним срединама. Европске мере политике руралног развоја, протеклих година, све више су оријентисане ка циљевима социјалног укључивања, диверзификације руралне економије, очувања руралних вредности, уз заштиту животне средине, обнову културних и институционално-управљачких функција руралних заједница. Република Србија у великом делу руралних подручја има адекватне предуслове за успешну примену европског модела руралног развоја, међутим, присутна су и бројна ограничења развоја ових подручја у процесу европских интеграција. На располагању су различите теорије и бројни модели руралног развоја, као и многобројне развојне стратегије које систематизују поједине научне и практичне приступе руралном развоју, примерене регионалним специфичностима и расположивим ресурсима. Смисао концепције интегралног руралног развоја и управљања руралним развојем није само у пуком оживљавању сеоских подручја и рерурализацији, већ и у омогућавању вишег животног стандарда руралних заједница у целини, унапређењу иницијативе - партиципације, слобода и демократије грађана руралних подручја, у

сагласности и према европском моделу руралног развоја. Наиме, резултати примене политике руралног развоја су веома значајни, како за Европску унију у целини, тако, још више, за земље Западног Балкана и Србију, као земаља кандидата и потенцијалних кандидата за чланство у ЕУ. Теоријски и практични оквир и приступ управљању руралним развојем у Европској унији је важан за усмеравање руралног развоја у Републици Србији, јер се на тај начин добијају драгоцене смернице о будућим правцима за спровођење процеса обнове и развоја руралних подручја, подстичу локалне заједнице да учествују у осмишљавању и спровођењу локалних стратегија развоја, и то у циљу јачања идентитета и кохерентности ових подручја у процесу интеграције у Европску унију. Напокон, у последњих неколико деценија, принципи и циљеви развоја руралних подручја су се променили, долази до комбиновања различитих стратегија, па је неопходно изналажење нових алтернативних приступа руралном развоју. Наведена тема, генерално посматрано, представља само један од бројних недовољно истражених проблема, чија је стручна обрада један од приоритетних предуслова да би се установили ефекти примењених модела руралног развоја Републике Србије, у условима европских интеграција, са теоријског и практичног аспекта.

Очекивани допринос дисертације

Допринос докторске дисертације са научног аспекта сагледава се у теоријском и практичном контексту. Теоријски допринос рада огледа се у поступку и обиму систематизације постојећих теоријских истраживања из области одрживог руралног развоја, савремених изазова и финансијске подршке за атрактивност инвестирања у рурална подручја. Са практичног аспекта, допринос дисертације се сагледава у спроведеној емпиријској анализи истраживане проблематике, која ће на систематизован начин приказати: а) стање, предности, недостатке и могућности одрживог руралног развоја Србије, посебно, истраживање спроведено у селима Рашке, Шумадијске и Средњобанатске области; б) анализу финансијских извора који утичу на рурални развој на локалном – регионалном нивоу. Такође, научни допринос представља методологија анализе индикатора руралности, посебно на кључним *NUTS* нивоима у Републици Србији, као и утврђивање ставова становника о квалитету живљења на селу, применом петостепене Ликертове скале и статистичке дескрипције. Оригиналноост докторске дисертације се огледа не само у идентификовању истраживачког проблема, већ и у јасној емпиријско-теоријској аргументацији у закључивању, примени адекватне методологије, правилно сачињеној и обрађеној анкети, као и критичкој интерпретацији добијених резултата.

Дисертација је структурирана у осам делова, са уводом, закључком и прегледом литературе.

У *уводном делу* се дефинишу предмет и циљеви истраживања, дат је преглед претходних истраживања, методе обраде података, као и очекиване научне вредности рада.

У *првом делу* дисертације под насловом "Развој концепта одрживог развоја", учињен је покушај да се концепт одрживог развоја прикаже кроз призму основних компоненти и глобалног приступа његовој имплементацији и укаже на потребу поштовања великог броја принципа и постојања институционалног оквира за управљање руралним развојем.

У *другом делу* дисертације: "Утицај савремених трендова на имплементацију концепта одрживог развоја", указује се на значај савремених процеса глобализације светске привреде, позитивне и негативне утицаје глобализације на одрживи развој, утицај државе и мултинационалних компанија на одрживи развој, као и институционалне инфраструктуре за имплементацију концепта одрживог развоја.

У *трећем делу* дисертације "Кључне детерминанте руралног развоја", дефинисани су индикатори руралног развоја, NUTS, циљеви, приоритети и савремени модел руралног развоја ЕУ, као и методологија за анализу појединих типова руралних области, уз анализу постојећег стања и трендова у руралним подручјима Републике Србије.

У *четвртном делу* дисертације "Развојни изазови руралних подручја Србије", уз SWOT анализу руралне Србије и стратешке циљеве и приоритете за остваривање политике руралног развоја, анализирају се унутрашњи изазови развоја руралних подручја Србије (рурални ресурси, конкурентности руралне економије, територијална кохезија и смањење сиромаштва) и спољни изазови развоја руралних подручја Србије (климатске промене, економска глобализација, чланство у Светској трговинској организацији и ЕУ), као и значај проактивног деловања руралне политике на спољне изазове.

У *петом делу* дисертације "Финансијски оквир и мере за подршку руралном развоју Републике Србије" анализирана су основна подручја интервенције и инструменти подршке руралном развоју, институционалног оквира и политике јавних услуга за рурални развој и финансирања руралног развоја, кроз аграрни буџет и IPARD фондове. С тим у вези, идентификовани су ефекти коришћења IPARD средстава на развој руралних подручја Републике Србије.

У *шестом делу* дисертације "Регионална сарадња и програми подршке руралном развоју" дата је анализа кључних приоритета прекограничне сарадње руралних подручја, значаја формирања мреже за рурални развој, уз критичку анализу

нивоа развијености социјалног капитала у руралним подручјима, као и основне карактеристике јавно-приватних партнерстава као једног од облика управљања руралним развојем, уз критичку анализу постојећих форми партнерстава у руралним срединама и указивање на могућности формирања локалних акционих група које су примерене за имплементацију LAG-а.

У седмом делу дисертације "Активности за ефикаснију валоризацију потенцијала руралних подручја" пажња је усмерена на активности које поспешују повећање атрактивности руралних подручја за инвестирање, промоцију одрживог руралног развоја, кроз производњу и употребу нових видова енергије, развој малих и средњих предузећа и предузетништва у руралним подручјима, имплементацију резултата научно-истраживачког рада у рурална подручја, уз целоживотно учење.

У осмом делу дисертације "Примери добре праксе и емпиријска истраживања" обрађен је LEADER и LAG приступ руралном развоју у Србији, уз могућности формирања локалних акционих група. Презентиране су студије случаја добре праксе у области руралног развоја развијених земаља и извршено емпиријско истраживање руралног развоја села у појединим областима Републике Србије.

У закључку се експлицитно прецизирају најзначајнији савремени аспекти одрживог руралног развоја, указује на кључну улогу државе у повећању ефикасности коришћења расположивих финансијских извора, могућности и ограничења коришћења IPARD средстава у руралном развоју Републике Србије, као и значај развојне политике засноване на територијалном принципу, уз уважавање локалних специфичности и потреба руралног становништва. На крају дисертације дат је преглед коришћене литературе и прилога.

I Развој концепта одрживог развоја

1. Дефинисање и основне карактеристике концепта одрживог развоја

У савременој литератури постоје различите дефиниције и значења концепта одрживог развоја. Светска комисија за животну средину и развој, тзв. Брундтландова комисија, усвојила је, 1987. године, документ под називом "Наша заједничка будућност", којом се указује на опасност од политике економског раста која не узима у обзир могућности регенерације планете Земље. У Извештају ове Комисије први пут је употребљен појам одрживи развој и то: као развој који задовољава тренутне захтеве не ограничавајући могућности будућих генерација да остваре своје потребе.¹

У неким дефиницијама се потенцира међугенерациска равноправност у уживању у природним добарима или неопдајућој потрошњи човечанства током времена (Solow, 1974;² Hartwick, 1977 и 1978³). По дефиницији Завршног извештаја Брундтландове комисије, одржив развој задовољава садашње потребе, не угрожавајући могућности будућих генерација да задовоље своје потребе.

Према другим дефиницијама, одрживим се сматра стање у којем се ресурси користе тако да будуће производне могућности човечанства остану очуване (Solow, 1986, 1991;⁴ Dasgupt & Heal, 1979⁵), што подразумева да постоје значајне могућност супституције природног, неким другим видовима капитала, као што су људски капитал (стечено знање и искуства); интелектуални капитал (научни, технички и културни потенцијал којим људско друштво у одређеном времену располаже).

Једна група дефиниција одрживим сматра оно стање при којем залиха природног капитала не опада у времену и да су могућности међусобне супституције различитих врста капитала знатно мање. Овај концепт одрживости заступа UNESCO у својим документима.

Према Међународном институту за одрживи развој (International Institute for Sustainable Development), суштину концепта одрживог развоја чини идеја како унутаргенерациска и међугенерациска једнакост утичу на обликовање или промене националне економије и глобалног развоја.⁶

¹ WCED (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future-Brundtland Report*, WCED.

² Solow, R. M. (1974) Intergenerational Equity and Exhaustible Resources, *Review of Economic Studies*, V, pp. 29-46.

³ Hartwick, J. M. (1977) Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources, *American Economic Review* 67, pp. 972-974; Hartwick, J. M. (1978) Substitution Among Exhaustible Resources and Intergenerational Equity, *Review of Economic Studies*, 45, pp. 347-354.

⁴ Solow, R. M. (1986) On the Intergenerational Allocation of Natural Resources, *Scandinavian Journal of Economics*, 88(1), pp. 141-149; Solow, R. M. (1991) Sustainability: An Economist's Perspective, in: Dorfman, R. & Dorfman, N. (1993) *Economics of the Environment: Selected Readings*, W.W. Norton, New York, USA.

⁵ Dasgupt, P. & Heal, G. (1979) *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

⁶ *International Institute for Sustainable Development*, www.iisd.org (11.03.2017.)

Према Департману УН за економска и социјална питања (UN Division for Sustainable Development), достизање одрживог развоја захтева интеграцију економске, еколошке и социјалне компоненте на свим нивоима.⁷

Светски пословни савет за одрживи развој (World Business Council for Sustainable Development)⁸ дефинише одрживи развој на класичан начин: одрживи развој је форма напретка, која задовољава потребе садашњости, без угрожавања могућности будућих генерација да задовоље своје потребе.

Лондонска комисија (London Sustainable Development Commission) сматра да је одрживи развој динамичан процес који омогућава свим људима да реализују своје потенцијале и побољшају квалитет живота, на начин који истовремено штити и унапређује Земљине системе за подршку живљењу.⁹

Важан корак у развоју концепта одрживог развоја представља конференција УН одржава 1992. године у Рио де Жанеиру, где је усвојена Декларација о животnoj средини и развоју, позната као Агенда 21. Она представља детаљан акциони план активности за 21. век, које би требало да буду предузете на глобалном, националном и локалном плану, у свим подручјима у којима људи имају утицаја на животну средину.

Табела 1.1. Поређење карактеристика одрживог и неодрживог развоја

Одрживи развој	Неодрживи развој
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Побољшање квалитета живота укључује и вреднује истовремено: друштвене, економске и еколошке факторе ☐ Побољшање квалитета живота заснива се искључиво на економско-финансијским параметрима као темељу благостања и среће ☐ Економски, друштвени и еколошки проблеми су повезани, па се решавању прилази целовито у циљу постизања усаглашених, дугорочних решења ☐ Економија, друштво и животна средина су три одвојене области, уз важећу доктрину да напредак у економском, аутоматски доводи до напретка у остале две области ☐ Води рачуна о потребама будућих генерација и настоји да се трајно и данас решавају присутни проблеми, не остављајући их за будућност ☐ Води рачуна о животној средини и њеном капацитету који треба да је подлога свим одлукама у људском деловању ☐ Успостављена је равнотежа индивидуалних права и колективне одговорности ☐ У решавању питања важних за друштвену заједницу, постоји сарадња између експерата и становништва, да би планови били хуманизовани и задовољили потребе људи 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Побољшање квалитета живота заснива се искључиво на економско-финансијским параметрима као темељу благостања и среће ☐ Економија, друштво и животна средина су три одвојене области, уз важећу доктрину да напредак у економском, аутоматски доводи до напретка у остале две области ☐ Проблеми се решавају краткорочно, тако да њихово решавање остаје будућим генерацијама ☐ Брига о животној средини се посматра као луксуз, па је треба спроводити само онда ако то себи можемо приуштити ☐ Тежиште је на индивидуалним правима појединца ☐ Стратешко планирање је посао искључиво експерата и специјалиста, а они тај посао посматрају технички

Извор: на основу Станојевић, Д. (2011) *Одрживи развој*, Висока технолошка школа струковних студија, Шабац, стр. 48.

⁷ UN Division for Sustainable Development, <https://sustainabledevelopment.un.org/> (available 03.12.2016.)

⁸ World Business Council for Sustainable Development, <http://www.wbcsd.org/> (available 09.01.2017.)

⁹ London Sustainable Development Commission, <http://www.londonsdc.org/> (available 02.12.2016.)

На основу претходно изнетих дефиниција одрживог развоја, може се закључити да није могуће прецизно дефинисати његово значење и да би све дефиниције требало посматрати у њиховој међусобној комплементарности. Такође, не треба заборавити ни друштвену компоненту одрживог развоја, која у себи носи борбу за једнакост свих људи без обзира на различитости, смањење сиромаштва и целоживотно образовање (life long learning).

У Стратегији Европа 2020, инсистира се на "зеленој" економији, где се води рачуна да производи и услуге буду еколошки, да њихова производња не доводи до загађења планете или да се превише енергије троши. Привредне организације морају бити више укључени у одрживи развој и одговорну економију, да више користе нове технологије које су засноване на употреби обновљивих извора енергије и мање емитују штетне гасове у атмосферу.

2. Еволуција концепта одрживог развоја

Једна од карактеристика бројних дефиниција концепта одрживог развоја јесте стабилност система, која подразумева да се систем одржи у дугом временском периоду, односно, да након поремећаја или кризних ситуација може да се врати у стабилно стање или уравнотеженост. У том смислу, одрживи развој обезбеђује усмеравање будућег развоја, уз успостављање баланса између социјалне, економске и компоненте заштите животне средине. Сагледавање еволуције овог концепта и давање прегледа најзначајнијих конференција и докумената о одрживом развоју, од посебне је важности.

На Конференцији УН о животној средини, одржаној 1972. године у Стокхолму, усвојен је документ Стокхолмска декларација о човековој средини, где је потенцирана међународна сарадња у области заштите и унапређења животне средине, уз смањење јаза између развијених и неразвијених земаља. Декларацијом је усвојено 26 принципа, који се односе на усвајање одговарајуће политике планирања и управљања ресурсима планете Земље.

У Најробију, 1982. године, одржана је друга по реду Конференција УН о животној средини, у чијој се Декларацији потврђују принципи установљени у Стокхолму. При томе се Чланом 8 истиче посебна улога техничких иновација, проналажења могућих супститута природних ресурса, рециклаже и конзервације ресурса.

Светска комисија за животну средину и развој објавила је, 1987. године, Извештај, где се указује на неопходност изградње нових институционалних капацитета за интегравање еколошких и економских циљева развоја.

Конференција УН о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру одржана је 1992. године, при чему је донета: (1) Декларација о животној средини и развоју - Рио

декларација; (2) Агенда 21 - Програм активности за XXI век; (3) Конвенција о промени климе; (4) Конвенција о биолошкој разноврсности; (5) Принципи о управљању, заштити и одрживом развоју свих типова шума. Притом, Агенда 21 је подељена на четири области: социјална и економска питања; заштита и управљање ресурсима; јачање улоге значајних друштвених група; средства за остваривање Агенде. Сама Агенда 21 дала је основне препоруке за доношење локалних Агенди, које представљају операционализацију поменутих циљева на нивоу заједнице.¹⁰

Поред наведених, одржане су и друге конференције, као што су: Генерална Скупштина УН о одрживом развоју, Рио+5 или Други Самит о Земљи и Кјото конференција о климатским променама, 1997. године; Међународна конференција ЕУ у Амстердаму - Амстердамски уговор 1999. године; Миленијумски самит у Њујорку, 2000.године - Миленијумски циљеви развоја; Самит у Гетеборгу, 2001. године - Стратегија одрживог развоја ЕУ; Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу, 2002.године (Рио+10); Конференција Рио+20, 2012.године, о одрживом развоју у Рио де Жанеиру. Такође, у Француској, 2015. године, расправљало се на Конференцији о животној средини, како би се процес постизања одрживог развоја реално примењивао.

Ако посматрамо концепт одрживог развоја са аспекта услова потребних за његово остваривање, можемо говорити о концепту познатом као "слаба" одрживост, који подразумева да смањење било ког облика капитала може бити компензовано улагањем у неки други облик капитала (Hartwick & Solow approach to sustainability)¹¹ и концепту "јаке" одрживости, при чему се уводи појам критичног природног капитала,¹² чије смањење не може бити компензовано стварањем других облика капитала, јер за многе природне ресурсе не постоје супститути (озонски омотач, вода итд.). Зато је неопходно, према овом концепту, природни капитал очувати, док други облици капитала могу да се смањују. Степен експлоатације обновљивих ресурса не треба да прелази степен њихове регенерације. Такође, можемо говорити о међугенерациској и унутаргенерациској једнакости, где је битна економска ефикасност у коришћењу ресурса, да се не би превазишле границе производних могућности будућих генерација. Међутим, у литератури постоји мишљење да већа потрошња садашње генерације може да омогући међугенерациску једнакост, јер ће виши ниво технологије и капитала надокнадити мањак природних ресурса.¹³ Унутаргенерациска једнакост подразумева да сви људи имају једнак приступ ресурсима и да сви одговарају за животну средину. Међутим, сиромашни су, ипак, суочени са много више еколошких проблема него богати који могу себи да приуште живот у незагађеној средини, а будуће генерације не би требало да наследе деградирану животну средину.

¹⁰ Агенда 21 (1992) *Рио Декларација о животној средини и развоју*, УНЕП, Рио де Жанеиро.

¹¹ Hussen, A. M. (2005) *Principles of Environmental Economics*, Routledge, London, New York, p.146-148.

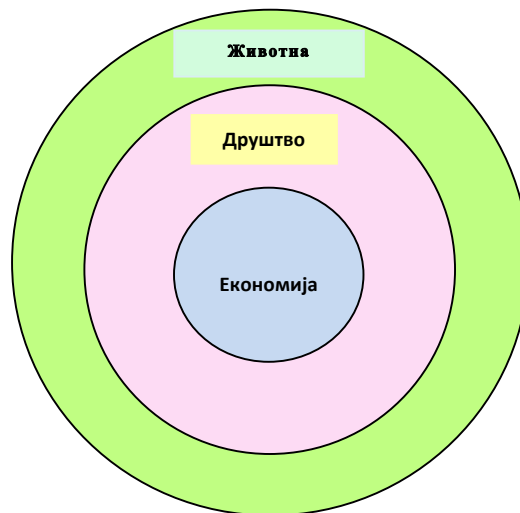
¹² Harris, J. M. (2009) *Економија животне средине и природних ресурса*, Дата Статус, Београд, стр.169.

¹³ Neil, K. (2005) Resources scarcity and economic growth, *Bruce Hall Academic Journal*, I (2005), pp. 57-71.

3. Димензије концепта одрживог развоја

Концепт одрживог развоја је савремени развојни концепт који обухвата четири аспекта: еколошку одрживост, економску производну одрживост, друштвену социјалну одрживост и културу као четврту димензију. Један од приступа у приказивању компоненти одрживог развоја је помоћу три концентрична круга, где се економска компонента налази унутар социјалне, а обе унутар еколошке компоненте.¹⁴

Слика 1.1. Концепт одрживог развоја - кључне компоненте (димензије) одрживог развоја

Извор: Giddings, B., Hopwood, B. & O'Brien, G. (2002) Environment, Economy and Society: Fitting them Together into Sustainable Development, *Sustainable Development*, No. 10, p. 192.

Економска компонента концепта одрживог развоја се дефинише као остваривање раста, продуктивности и правичне дистрибуције богатства. Ову димензију могуће је мерити растом GDP-а, per capita, развојем економске структуре, нивоом и структуром потрошње, трговине итд.¹⁵

Друштвена социјална димензија подразумева учешће у доношењу одлука, мобилност, кохезију, остваривање друштвеног идентитета, развој институција и сл.¹⁶

Еколошка димензија одрживог развоја се односи на очување физичке и биолошке разноврсности и заштиту природних ресурса. Кључни показатељи у оквиру ове димензије односе се на емисију штетних гасова, квалитет природних ресурса, број заштићених подручја, богатство флоре и фауне, утицај пољопривреде на природну средину и др. За омогућавање дистрибуције права на животну средину,

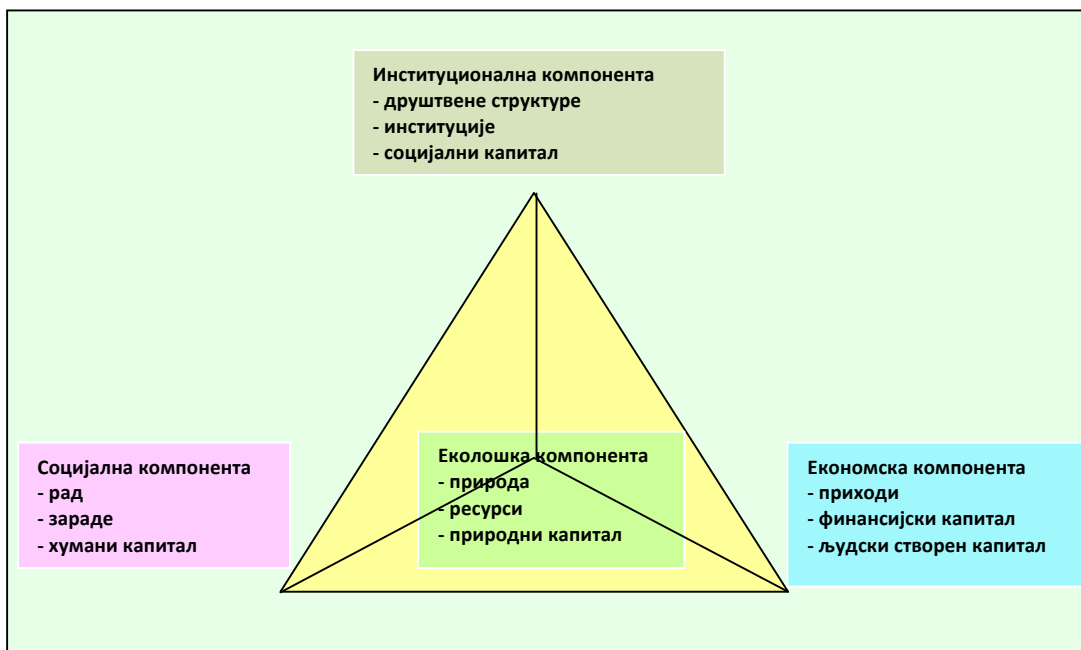
¹⁴ Giddings, B., Hopwood, B. & O'Brien, G. (2002) Environment, Economy and Society: Fitting them Together into Sustainable Development, *Sustainable Development*, No. 10/2002, p. 192.

¹⁵ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу, стр. 49-52.

¹⁶ Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд, Република Србија: Пољопривредни факултет, стр. 60.

неопходна је институционална подршка. Модел под називом призма одрживости, која садржи четири димензије концепта одрживог развоја, креирао је Spangenberg.¹⁷

Слика 1.2. Призма одрживости - четири елемента концепта одрживог развоја

Извор: Spangenberg, J. H. (2002) Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development, *Ecological Indicators*, No 2, p. 295.

Значајни показатељи напретка у институционалном прилагођавању одрживом развоју су, пре свега: развој науке и технологије, достигнути ниво јавне свести, приступ информацијама, припремљеност за природне катастрофе и др.¹⁸

4. Принципи одрживог развоја

Глобално прихваћени принципи одрживог развоја, дефинисани су кроз Декларацију из Рио и Агенду 21, Декларацију и План из Јоханнесбурга. Ови принципи обухватају:¹⁹

- Интегрисање питања животне средине у развојне политике;
- Интернализација трошкова везаних за животну средину;
- Учествовање свих друштвених актера у доношењу одлука, кроз партнерство;
- Приступ информацијама;

¹⁷ Spangenberg, J. H. (2002) Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development, *Ecological Indicators*, 2, pp. 295-309.

¹⁸ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *оп. цит.*, стр. 53.

¹⁹ Павић-Рогошић, Л. (2011) *Одрживи развој*, Одроз, Загреб, стр. 6.

- Генерацијска и међугенерациска једнакост;
- Принцип супсидијарности (хијерархије, односно, међузависности) између локалног и глобалног нивоа; и
- Приступ услугама и финансијским ресурсима који су неопходни за задовољавање основних потреба.

Кључни принципи равноправности или једнакости, према Naughton (1999), обухватају:²⁰

- Сагледавање потреба будућих генерација (међугенерациска једнакост);
- Социјална правда (унутаргенерациска једнакост);
- Прекогранична одговорност (географска једнакост);
- Процедурална правичност (сви људи су отворени и поштени); и
- Једнакост међу врстама (значај биодиверзитета).

Према Миленијумској декларацији, принципа на којима би требало да се заснива развој у 21. веку су:²¹

- ✓ Слобода - демократско и партиципативно управљање, засновано на вољи људи;
- ✓ Солидарност - глобалним изазовима се мора управљати на начин који дистрибуира трошкове и обавезе праведно, у складу са основним принципима једнакости и социјалне правде;
- ✓ Толеранција - разлике унутар и између друштва треба уважавати, као драгоцену вредност човечанства;
- ✓ Поштовање правде - данашњи неодрживи модели производње и потрошње морају се мењати у интересу благостања будућих генерација;
- ✓ Заједничка одговорност - одговорност за управљање глобалним економским, друштвеним и еколошким развојем, мора се делити међу свим народима света, а у томе УН морају имати централну улогу.

Сви наведени принципи су у функцији да одрживи развој постане правичан привредни развој који се може одржати у дужем временском раздобљу и подразумева:²²

- Смањење сиромаштва, кроз оснаживање сиромашних и осигурање њиховог бољег приступа неопходним услугама и средствима;
- Учествовање свих заинтересираних страна у процесе одлучивања (националне и локалне власти, организације цивилног друштва, пословни сектор, професионалне организације, синдикати), уз промоцију дијалога и постизање поверења, како би се развио друштвени капитал;

²⁰ Naughton, H. (1999) Environmental Justice and the Sustainable City, *Journal of Planning Education and Research*, 18(3), pp. 233-243.

²¹ UN Millennium Declaration, 2000, www.un.org/millennium/declaration/

²² Павић-Рогошић, Л. (2011) *оп. цит*, стр. 7.

- Пажљиво управљање и очување (у највећој могућој мери) необновљивих ресурса;
- Рационална/одржива употреба енергије и природних извора (воде, земљишта, шума, итд.);
- Смањивање отпада, спречавање и контрола загађења, те смањивање на највећу могућу меру еколошких ризика;
- Унапређење система образовања и здравства и побољшања у погледу равноправности полова;
- Заштиту културног идентитета, традиције и наслеђа.

У глобалном акционом плану за XXI век, Агенда 21, постављени су бројни захтеви које би привредни субјекти требало да испуне, где се све више инсистира на корпоративној друштвеној одговорности, као типичном примеру институционалне иновације за остваривање одрживог развоја. То је, уствари, етичко понашање компанија према друштву, а које истовремено доприносе њиховој профитабилности и конкурентности на тржишту. Огромна економска моћ мултинационалних корпорација, као и либерализација међународних трансакција, говоре у прилог томе да ће приватни сектор и убудуће имати кључну улогу за привредни раст и развој.

5. Стратегије одрживости

Стратегија представља план акција које се предузимају ради остваривања одређених јасно дефинисаних циљева. Стратешко управљање је модеран начин управљања развојем, где се успешно решавају проблеми и на ефикасан начин активирају развојни потенцијали и компаративне предности дате земље.

ЕУ је 2006. године прихватила Стратегију одрживог развоја за проширену Европу, а затим је Стратегија Европа 2020, усмерена на три међусобно повезана приоритета:²³ (1) Паметан раст - развој економије засноване на знању и иновацијама (научно-технолошка истраживања и развој, иновације, образовање и дигитално друштво); (2) Одрживи раст - истовремено подстиче конкурентност и производњу која се ефикасније односи према ресурсима; (3) Инклузивни раст – боља партиципација на тржишту рада, борба против сиромаштва и социјална кохезија.

У циљу одрживог развоја и искорењивања сиромаштва, све земље би требало да прилагоде сопствену развојну политику и програме, уважавајући концепт "зелене" економије, изврше структурне промене у институцијама власти, уз бољу координацију и сарадњу свих расположивих ресурса.

²³ EC (2010) *Strategy Europe 2020 - A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>

Полазећи од савремених изазова, конципирана је и Медитеранска стратегија одрживог развоја, 2005. године, која препознаје одрживи развој у Средоземљу.

Елементи Стратегије Европа 2020 унети су у Стратегије развоја Дунавског региона и подразумевају комплементарне активности.²⁴

- заједничке активности у сарадњи европских земаља, у правцу смањења емисије штетних гасова;
- обезбеђење услова за већу енергетску ефикасност;
- подстицање размене знања и инвестирање у истраживање и развој нових технологија;
- остваривање циљева социјалног развоја, у погледу смањења сиромаштва и социјалне кохезије;
- сарадња у области заштите животне средине, с обзиром на то да се еколошки проблеми не могу сагледавати само у оквиру националних привреда;
- различити приступи пословне сарадње, са циљем економског јачања и развоја недовољно развијених подручја.

Стратегију одрживог развоја, очигледно, треба конципирати дугорочно, са јасним приоритетима и циљевима одрживог развоја. Притом, она се мора континуирано пратити и константно унапређивати.

Табела 1.2. Препреке и повољни трендови за одрживи развој

Препреке одрживом развоју	Повољни трендови за одрживи развој
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Секторски приступ ☐ Централизовано одлучивање ☐ Слабост локалне управе и осталих актера на локалном нивоу ☐ Слабо јавно-приватно партнерство ☐ Неадекватне програмске и финансијске потицајне мере 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Усвојене стратегије одрживог развоја на националном нивоу ☐ Изградња регионалних и локалних развојних програма и планови ☐ Подстицаји одрживом локалном развоју, посебно у области регионалног и руралног развоја ☐ Приступни фондови ЕУ ☐ Билатерални пројекти одрживог (локалног и руралног) развоја ☐ Политика јачања институционалних капацитета ☐ Развој цивилног сектора

Извор: на основу Павић-Рогошић, Л. (2011) *Одрживи развој*, Одрз, Загреб, стр. 12.

²⁴ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *оп. цит.*, стр. 183.

OECD је, 2001. године, предложио основне смернице на основу којих би требало да се развија адекватан институционални оквир за остваривање стратегије одрживог развоја.²⁵

- ефикасно коришћење тржишног механизма у сврхе одрживог развоја - систем цена треба да јасно одражава трошкове еколошке деградације;
- максимално коришћење достигнућа на пољу науке и технолошког развоја - технологија представља један од кључних фактора у раздвајању трендова привредног раста од еколошке деградације, где кључну улогу има држава;
- побољшање процеса доношења одлука - наглашава значај развоја институција које су способне да ефикасно интегришу економске, еколошке и социјалне циљеве на сваком нивоу доношења одлука;
- ефикасно управљање економским токовима на глобалном нивоу - ефикасно управљање токовима трговине и инвестиција подразумева њихово прилагођавање националним социјалним и еколошким циљевима.

Реформа система управљања сматра се кључем за решавање проблема одрживог развоја и намеће потребу за успостављањем нових система комуникације, на свим нивоима доношења одлука, у креирању и спровођењу стратегије одрживог развоја. При томе, привредни развој треба посматрати као процес у оквиру кога се остварују трансформације неразвијене у развијену економију, квантитативног повећања и квалитативног побољшања, како производних чинилаца, тако и остварених резултата. Он обухвата сложене структурне, институционалне, организационе и технолошке промене, уз истовремене структурне промене у привреди и друштву.

²⁵ OECD (2001) *Sustainable Development: Critical Issues*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, p. 3.

II Утицај савремених трендова на имплементацију концепта одрживог развоја

1. Компатибилност одрживог развоја и глобализације

Глобализација представља комплексан процес, одређен бројним економским, социјалним и еколошким факторима, па је само појмовно дефинисање и одређивање процеса глобализације, тежак задатак. Међутим, могуће је идентификовати битне аспекте који карактеришу процес глобализације у светским размерама.²⁶ Први аспект се односи на појачану интеграцију развијених земаља у међународним политичким и економским односима, други аспект наглашава значај знања и технологије, као два кључна фактора који детерминишу процес глобализације. Трећа карактеристика се односи на културне промене, које су настале услед повезивање и размене информација између друштава и економија, подржане иновацијама и технолошким напретком. Четврти аспект се односи на нарушавање националног суверенитета и повећање ризика за одржавање социјалне кохезије. Пета карактеристика се односи на значајне промене у процесу доношења одлука у међународним споразумима, тако да је јавност све више информисана о глобалним везама и односима. Шести карактеристични аспект се односи на разумевање еколошких проблема, које ствара прекомерна експлоатација природних ресурса и генерисање загађења. Главне промене које су обележиле последњу деценију 20. века и које су тесно повезане са глобализацијом,²⁷ пре свега, су: брзо ширење информационе технологије; интернационализација капитала, која је довела до јачања међународне економске сарадње и пружила могућност инвеститорима да проширују своје активности ван граница матичне земље; убрзани темпо промена, који је повећао конкурентске предности организацијама које се брзо и ефикасно прилагођавају новонасталим променама. При томе је значајно истаћи да је овај процес довео до слабљења улоге државе у регулисању економских токова, а ојачао улогу мултинационалних компанија и регионалних или локалних органа власти. Такође, једна од кључних промена односи се на креирање читавог низа прописа, норми и стандарда за управљање свим аспектима макроекономског понашања.

²⁶ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу, стр. 72.

²⁷ Halle, M. (2002) Globalization and Sustainable Development, *International Review for Environmental Strategies*, Vol. 3, No. 1, p. 35.

Без ефективног управљања на међународном нивоу, глобализација може да умањи перспективе одрживог развоја, и зато се морају третирати као међусобно повезани проблеми. Дебате о глобализацији и одрживом развоју, са становишта песимиста, говоре да глобализација подстиче неодрживе моделе потрошње ресурса и производње, у циљу максимизирања профита. С друге стране, оптимисти тврде да глобализација ствара ефикаснију алокацију ресурса, повећавајући улогу релативних цена и кажњавајући неефикасност доносилаца одлука за загађење животне средине, што у крајњем случају повећава садашње и будуће благостање.

Утицај економске глобализације на одрживи развој остварује се преко убрзања темпа привредног раста и заштите животне средине, преко убрзања структурних промена, мењајући степен коришћења ресурса и ниво загађења унутар земаља. Такође, глобализација врши дифузију капитала и технологије, а зависно од еколошких карактеристика, стање у домену животне средине се може побољшати или погоршати, а стандардима поставља захтев за већом међудржавном кооперацијом у управљању привредом и у управљању заштитом животне средине. У основи, фактори који покрећу глобализацију јесу уједно и покретачке снаге за одрживи развој. Неке основне детерминанте процеса економске глобализације, могу се свести на:²⁸

- брза интеграција информационе технологије у корпоративно планирање и активности мултинационалних корпорација;
- повезивање светских финансијских центара и креирање огромних новчаних токова, појава глобалних олигопола - преузимање доминантне улоге од стране релативно малог броја моћних мултинационалних корпорација;
- промена корпоративне форме мултинационалних корпорација са традиционалних централизованих хијерархијских структура ка децентрализованим и флексибилним облицима организације;
- развој мањих профитних центара, франшизинга и бројних других аранжмана унутар корпоративне структуре;
- повећање размера светске трговине, у форми полуготових производа и услуга;
- повећање обима страних директних инвестиција, као и интернационализација поделе рада и активности истраживања и развоја;
- развој светске авио-индустрије и раст међународног туризма;
- маргинализација земаља у развоју, посебно најмање развијених земаља.

Имајући све ово у виду, може се закључити да се процес глобализације може ефективно употребити у сврхе одрживог развоја, при чему примењене мере регулације допринесу максимизирању позитивних и минимизирању негативних утицаја глобализације на одрживи развој.

²⁸ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу, стр. 80.

2. Позитивни и негативни утицаји глобализације на одрживи развој

Процена утицаја глобализације на одрживи развој представља сложен задатак, јер у зависности од фактора који их одређују, развојни утицаји глобализације се могу проматрати као позитивни, али и као негативни. Могућности за остваривање развојних користи, од суштинског значаја за реализацију циљева одрживог развоја, укључују.²⁹

- појаву друштвених организација, које утичу на активности влада и мултинационалних корпорација, повећавајући њихову одговорност, применом високих стандарда у подручјима еколошког менаџмента, стандарда рада или људских права;
- развој концепта одговорног корпоративног управљања, заснованог на моделу управљања пословним активностима, на начин који је транспарентан и омогућује суштинску партиципацију свих учесника у процесу доношења одлука;
- добровољно ангажовање приватног сектора у прихватању принципа и стандарда одговорног понашања, у складу са циљевима и принципима одрживости;
- повећање свести о значају људских права и права на одрживи развој.

Противници глобализације тврде да користи од овог процеса имају само развијене земље света. У том контексту, као негативни утицаји глобализације се наводе:³⁰

- ❖ продубљавање јаза између развијених земаља и земаља у развоју, као и у повећање социјалних разлика унутар земаља;
- ❖ концентрација економске и политичке моћи оних који поседују капитал за инвестирање и приступ политичком процесу доношења одлука;
- ❖ проширивање мултилатералних економским прописа и норми на доношење националних одлука, доводећи при томе у питање национални суверенитет и јачајући зависности од спољних фактора развоја;
- ❖ масовни протести антиглобалиста, широм света - антиглобалистички покрет развија се и јача упоредо са процесом глобализације, са циљем указивања на огромне

²⁹ Halle, M. (2002) Globalization and Sustainable Development, *International Review for Environmental Strategies*, Vol. 3, No. 1, p. 36.

³⁰ Исто.

неједнакости у свету, борбу против политике појединих међународних институција и земаља које представљају центре концентracије моћи и богатства.³¹

Поређењем позитивних и негативних утицаја глобализације на одрживи развој, може се рећи да је процес глобализације допринео изградњи повољнијег амбијента за остваривање одрживог развоја и да је глобализација реалност која се мора прихватити, али не по цену анулирања националних интереса, културних вредности, деградирања економских позиција и појаву огромних социјалних тензија.³²

3. Утицај државе и мултинационалних компанија на одрживи развој

Свака држава, односно, њена влада, има посебну улогу у осигурању основа за интегрисано управљање одрживим развојем. Партнерство са цивилним друштвом, важан је део транспарентности и одговорности власти према одрживом развоју. Партнерство са привредним организацијама је, такође, важно, у циљу одрживог управљања природним ресурсима, обезбеђења нових радних места и промовисања одрживог развоја. Локалне власти и цивилни сектор морају одиграти кључну улогу у остваривању одрживог развоја, а друштвена одговорност пословног сектора је концепт у којем компаније интегришу бригу о друштву и животној средини у своје пословање. Држава треба да се промовише одрживи развој кроз формално, неформално и информално учење, као и компетентне кадрове за укључивање тема одрживог развоја у процес учења. Такође, поред економских и законских инструмената, образовање и информисање су важни инструменти у националним стратегијама за постизање одрживости, уз примену друштвене солидарности.

Процес глобализације наметнуо је питање улоге приватног сектора у одрживом развоју. У том смислу, као најзначајнији актери у међународним економским односима постају мултинационалне корпорације, које својом великом финансијском и тржишном снагом остварују утицај на обликовање развојне перформансе развијених земаља, а посебно земаља у развоју.

Гледишта о улози мултинационалних корпорација у одрживом развоју крећу се од оних који их проглашавају главним кривцима за растућу еколошку деградацију, до оних који у њима виде главну покретачку снагу у остваривању визије глобалног одрживог развоја. Они који се критички односе према улози мултинационалних

³¹ Лончар, Ј. (2005). Globalisation – Term, Begining and Trends of Development. *Geoadria*, 10(1), pp. 101-102.

³² Бекер, Е. (2005) Економски аспекти глобализације, *Привредна изградња*, бр.3-4, Економски факултет, Нови Сад.

корпорација у одрживом развоју, сматрају да земље у развоју постају врло погодне за еколошки врло штетне индустрије мултинационалних корпорација из развијених земаља. О овоме сведоче и многа истраживања о релокацији прљавих индустрија ка земљама у развоју, као на пример UNEP (1981)³³ пружа доказе о релокацији ризичних индустрија из САД-а ка Мексику, управо захваљујући еколошким факторима. Они који имају позитиван став, тврде да су мултинационалне корпорације најзначајнији покретачи развоја, будући да оне креирају еколошки чистије технологије, које могу бити директно трансферисане у земље у развоју. То се нарочито односи на енергетски сектор, у којем коришћење новије и савременије технологије доноси значајније уштеде, повећава енергетску ефикасност и редукује емисију штетних гасова.³⁴ Дифузија савремених технологија представља кључну компоненту убрзаног развоја земаља у транзицији и њиховог приближавања развијеним земљама.

Применом савремене технологије у процесу производње, повећава се обим производње, смањују утросци фактора производње и реализују ефекти економије обима. Такође, примена савремене еколошки подобне технологије је и у функцији смањења загађења животне средине. Мултинационалне корпорације се не појављују само у улози технолошких иноватора, већ оне располажу вештинама и техникама у погледу безбедног манипулисања, транспорта, складиштења, коришћења и одлагања токсичног материјала, као и развоја технологија које редукују ниво отпада и загађења. Треба нагласити да мултинационалне корпорације при реализацији својих инвестиционих активности примењују стандардизовану технологију и системе, без обзира на степен развијености и еколошке прописе у земљама у развоју. У основи таквог понашања, леже често.³⁵

□ профитни мотиви, будући да примена исте технологије води ка трошковним уштедама, услед повећања међународне ефикасности пословања и остваривања веће продуктивности;

□ јачање репутације корпорације међу потрошачима и обезбеђење ризика од подношења легално установљене одговорности у случају индустријских инцидената;

□ антиципирање подизања еколошких стандарда у земљи домаћину и на тај начин избегавање већих трошковних прилагођавања у каснијим фазама животног циклуса инвестиције; и

³³ UNEP (1981) *United Nations Environment Programme*, Nairobi, Kenya.

³⁴ Аранђеловић, З. и Петровић-Ранђеловић, М. (2006) Does Foreign Direct Investment Harm the Host Country's Environmental Performance? An Alalytical Assessment, *Economic Themes*, Ниш, No 6, стр. 4.

³⁵ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, стр. 92.

□ користи од увођења исте технологије за ублажавање загађења и у земљама са нижим еколошким стандардима, смањују трошкове демонтаже постојеће технологије.

Мултинационалне корпорације све више инсистирају на корпоративној друштвеној одговорности за остваривање одрживог развоја. Према Logan-у, Delwin-у и Regelbrugge-у (1997)³⁶, корпорације показују добру праксу из најмање четири разлога: (1) комерцијални властити интереси, који директно доприносе њиховој профитабилности и конкурентности на тржишту; (2) додатни властити интереси са непосредним користима, који пружају могућности за краткорочне користи компанија; (3) додатни властити интереси са дугорочним користима, који могу имати значајан утицај на континуитет пословних успеха; (4) промоција заједничког добра, где оне подржавају или учествују у активностима које побољшавају услове у земљи домаћина или за акционаре, без остваривања директних опипљивих користи за компанију.

Велика економска моћ мултинационалних корпорација, као и либерализација међународне трговине, говоре у прилог томе да ће приватни сектор убудуће имати кључну улогу за привредни раст и развој на одрживим основама.

4. Институционална инфраструктура за имплементацију концепта одрживог развоја

Носиоци политика и стратегија одрживог развоја на глобалном нивоу суочавају се са изазовом како пронаћи најефикаснији начин за потпуније укључивање социјалних и еколошких приоритета у глобални економски систем, као и на који начин управљати на свим нивоима, како би економска политика била ефикаснија за остваривање одрживог развоја.

Организација за економску сарадњу и развој је предложила основне смернице на основу којих би требало да се развија адекватан институционални оквир за остваривање стратегије одрживог развоја, а који се односи на:³⁷

- ефикасно коришћење тржишног механизма у сврхе одрживог развоја - систем цена треба да јасно одражава трошкове еколошке деградације;
- максимално коришћење достигнућа на пољу науке и технолошког развоја - технологија представља један од кључних фактора у раздвајању трендова привредног раста од еколошке деградације, где кључну улогу има држава;

³⁶ Logan, D., Delwin, R. & Regelbrugge, L. (1997) *Global Corporate Citizenship - Rationale and Strategies*, Hitachi Foundations, Washington, D.C., p. 7.

³⁷ OECD (2001) *Sustainable Development: Critical Issues*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, p. 3.

- побољшање процеса доношења одлука - наглашава значај развоја институција које су способне да ефикасно интегришу економске, еколошке и социјалне циљеве на сваком нивоу доношења одлука;
- ефикасно управљање економским токовима на глобалном нивоу - ефикасно управљање токовима трговине и инвестиција подразумева њихово прилагођавање националним социјалним и еколошким циљевима.

Међународна сарадња у домену решавања еколошких проблема и супсидијарност, представљају кључне принципе на којима почива политика заштите животне средине и односе се на одређивање оптималног степена институционалне подршке на свим нивоима одлучивања. Принцип кохерентности подразумева координацију активности свих институција од значаја за одрживи развој и захтева укључивање еколошких и социјалних проблема у традиционална подручја политике. Неопходна је и већа укљученост социјалних група у процес доношења одлука о решавању проблема одрживог развоја, које уз динамичну привредну активност, заједно са социјалном једнакошћу и одрживим коришћењем природних ресурса, чине стубове одрживог развоја.

Имајући у виду мултидимензионални карактер руралног развоја и велики број актера у управљачком процесу, институционални оквири се често мењају. У зависности од територијално-административне уређености земље, учесници у процесу руралног развоја се могу поделити у неколико група:³⁸

- ❖ централна власт на националном нивоу - обезбеђује средства и техничку подршку за изградњу капацитета институција на нижим нивоима одлучивања;
- ❖ регионални ниво - могу бити окрузи, области, региони, који обезбеђују услове за адекватно укључивање свих заинтересованих актера у процес одлучивања;
- ❖ средишњи (субрегионални) ниво - важан је за високоцентрализоване системе, посебно у великим државама са великим регионима;
- ❖ локални ниво - локалне самоуправе преузимају велики број правних и регулаторних механизма централне власти, и обављају важне функције везане за квалитет живота локалног становништва.

Улога локалних заједница, њихово самоорганизовање и социјалне мреже, су по правилу недовољно развијене да би се локално становништво могло укључивати у процес одлучивања, па посебну пажњу треба посветити оснаживању локалних заједница за активније учешће у развојним процесима. Улога НВО (невладиних организација) се обично састоји у томе да смање доминацију утицаја државних

³⁸ Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд, Република Србија: Пољопривредни факултет, стр. 178-182.

институција на локалном нивоу. Њихова улога је посебно важна у областима организовања стручних обука и саветовања, промовисања локалног наслеђа, подизања еколошке свести, помоћи социјално угроженим групама и сл. Улога јавно-приватних партнерстава (ЈПП) се огледа у побољшању општих услова пословања и предузетничког амбијента у локалној заједници, укључивању у техничко-технолошке и организационе иновације, побољшању квалитета живота у руралним подручјима, кроз обезбеђивање веће доступности социјалних услуга, подстицање запошљавања, диверзификације руралне економије и др. Такође, треба истаћи улогу Министарства пољопривреде, које креира стратешке оквире политике и ствара институционални оквир за децентрализовано управљање, као и локалне самоуправе, регионалне развојне агенције и пословних удружења, који доприносе афирмацији локалних ресурса, привлаче инвеститоре и фондове и доприносе унапређењу квалитета живота руралног становништва.

III Кључне детерминанте руралног развоја

1. Дефиниција руралности и индикатори руралног развоја

Значајан аспект развоја руралних подручја је утврђивање методологије за идентификацију руралних подручја и индикатора руралног развоја, у циљу спровођења адекватне развојне политике. Мада још увек не постоји општеприхваћена дефиниција руралности, под руралним подручјима се подразумевају одређени делови земље који су карактеристични по малом броју становника, односно, по ниској густини насељености или по одређеним социоекономским одликама. Једно од сложенијих питања везаних за развој руралних подручја је утврђивање критеријума за мерење степена руралности. Многе међународне организације, а пре свега, OECD, EU, UN, FAO и Светска банка, као и аутори (Стојиљковић и Бошковић, 2008³⁹; Зарић и Миздрак, 2000⁴⁰; Његован, З., Пејановић, Р., Бошковић, О. и Његован, Н., 2011⁴¹; Богданов, 2015⁴²; и др.), уложили су велике напоре да сачине методологију са јединственим сетом критеријума руралности. Међутим, још увек не постоји јединствени међународни стандард у овој области. За потребе међународних поређења, највише се користи методологија OECD-а, која је уведена 1996. године и која разликује два хијерархијска нивоа географских јединица: локалне заједнице и регионе. Локално подручје се дефинише као рурално ако је његова густина насељености испод 150 становника по километру квадратном.

На регионалном нивоу, идентификују се три врсте региона: (1)предоминантно/изразито рурални региони - више од 50% популације живи у руралним локалним заједницама са мање од 150 становника по км²; (2)значајно/делимично рурални региони или прелазни - 15-50% популације одређеног региона живи у локалним руралним заједницама; (3)предоминантно/изразито урбани региони - мање од 15% популације живи у локалним руралним заједницама. Поред главног критеријума (регионалног удела руралног становништва), од 2005. године се користи и секундарни критеријум-величина урбаног центра. Ако у региону постоји

³⁹ Стојиљковић, Д. и Бошковић, О. (2008). Методолошке напомене у вези са идентификацијом руралних подручја и утврђивањем индикатора за мерење степена руралности. *Агроэкономика*, бр. 37-38/2008. Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 48-57.

⁴⁰ Зарић, В. и Миздрак, Н. (2000). Методологија утврђивања регионалних разлика у ЕУ. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Економски факултет, Ниш.

⁴¹ Његован, З., Пејановић, Р., Бошковић, О. и Његован, Н. (2011). Војводина између руралног и урбаног друштва - методолошки и практични аспекти руралне регионализације. *Транзиција*, Вол.12, бр. 25-26. Економски институт-Тузла, ЛЦЕА-Загреб, ДАЕБ, ИЕП Београда, феаm Bukurest, стр. 184-193.

⁴² Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд, Република Србија: Пољопривредни факултет, стр. 96-109.

урбани центар са више од 200.000 становника, који чине не мање од 25% становника регије, он се класификује бар у делимично руралне (мешовите) регионе. Ако у региону постоји урбани центар са више од 500.000 становника, који чине не мање од 25% становништва региона, он се класификује као изразито урбани регион. Под урбаним центром сматра се локална јединица (општина/град) која има више од 200.000 становника и густину насељености преко 150 становника по км².⁴³

Према Номенклатури статистичких територијалних јединица NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics), постоји NUTS 1 - национални ниво, NUTS 2 - велики региони, NUTS 3 - мали региони, NUTS 4 - локалне административне јединице (општине) и NUTS 5 - месне заједнице. Ова дефиниција према OECD методологији је интернационализована, мада, када се третирају одређене карактеристике руралних подручја (нарочито када је реч о густини насељености), она није јединствена.

Када је реч о профилисању руралне Европе, треба истаћи да ни Европска унија (ЕУ) нема хармонизовану дефиницију руралности. Дефиниција руралности коју примењује ЕУ првобитно је била заснована само на густини насељености, да би затим били уведени комплексни елементи везани за функционалне везе између руралних и урбаних подручја. Према методологији NUTS 2006, класификација NUTS 3 региона у ЕУ се базирала на критеријумима OECD-а. Узимајући у обзир специфичности појединих чланица ЕУ, урбано-рурална типологија у ЕУ, NUTS 2010, мења NUTS 2006, па је класификација региона следећа (Eurostat, 2014):⁴⁴ (1) преодминантно рурални региони, где више од 50% популације живи у руралним локалним заједницама; (2) значајно/делимично рурални региони или прелазни, где 20-50% популације региона живи у локалним руралним заједницама; (3) преодминантно урбани региони, где мање од 20% популације живи у локалним руралним заједницама. Да би се сматрала урбаном, географска јединица треба да има густину насељености најмање 300 становника по километру квадратном и минимално 5000 становника (Eurostat, 2015),⁴⁵ односно, дефиниција руралних подручја базира се на координантној мрежи ћелија, где ћелије приказују број становника на 1 километар квадратни. Централна ћелија представља општину неког региона или области, која треба да има више од 300 становника по километру квадратном да би била урбана јединица. Уколико и суседне ћелије имају преко 300 становника по километру квадратном и

⁴³ Вујичић, С.М., Ристић, Ј., Костић, М.М. (2015) Класификација руралних подручја Региона Шумадије и Западне Србије према критеријуму густине насељености, *Економски погледи*, Vol. 17, бр. 1, Економски факултет Универзитета у Приштини. стр. 35-48.

⁴⁴ Eurostat (2014) *Urban-rural typology update, Updated urban-rural typology: integration of NUTS 2010 and the latest population grid*. Eurostat of the European Union - Statistical Office of the European Union, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Urban-rural_typology_update

⁴⁵ Eurostat (2015) *Urban-rural typology*. Eurostat of the European Union - Statistical Office of the European Union, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Urban-rural_typology

заједно са централном ћелијом имају преко 5000 становника, ове локалне административне јединице чине урбани кластер. Остатак територије се сматра руралним простором.

Полазећи од функционалне удаљености од урбаних простора и степена интеграције у националну и глобалну економију, OECD је дефинисала три типа руралних подручја:⁴⁶

□ Економски интегрисана подручја - обухватају руралне области лоциране близу урбаних центара. Овакви простори комбинују карактеристике руралног и урбаног начина живота, постоји добра инфраструктура и добра комуникација.

□ Интермедијална (средишна) рурална подручја - удаљена од урбаних центара, али транспортна и комуникациона структура омогућава становницима релативно лак одлазак у урбане центре.

□ Забачена рурална подручја - обично имају периферни положај, карактерише их велика удаљеност од урбаних центара и налазе се на планинама и острвима. Економски се базирају на традиционалној екстензивној пољопривреди и нису интегрисана у економски живот осталог дела земље.

После дефинисања руралности, веома је битно одредити индикаторе којима би се пратио развој руралних подручја. Постоје различити приступи дефиницији појма индикатор.⁴⁷ Први приступ - индикатори представљају комбинацију два или више статистичких података, кроз утврђени поступак којим се ствара нова изведена мера; Други приступ - користи нормативну интерпретацију са могућношћу установљавања ранга или табела редоследа примењених на поређење региона или других јединица за исти временски период; Трећи приступ - односи се на оне индикаторе који покривају посматране појаве које остају ван оквира мерења званичне статистике; Четврти приступ - односи се на тзв. синтетичке индикаторе, који представљају композитне мере састављене од индивидуалних индикатора, у циљу пружања једноставне слике о сложеном комплексу индикатора или статистичких података.

Избор индикатора руралног развоја у великој мери зависи од типа политике руралног развоја. Секторски приступ у схватању руралности углавном се користи у недовољно развијеним земљама и полази од чињенице да пољопривреда, рибарство, шумарство и рударство карактеришу рурална подручја. У том контексту, рурална домаћинства су дефинисана према њиховој основној економској активности, те је

⁴⁶ Живков, Г., Дулић-Марковић, И., Тар, Д., Божић, М., Милић, Б., Пауновић, М., Bernardoni, Р., Александра Марковић, А. и Теофиловић, Њ. (2012). *Будућност села у Србији*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (ТСУСС), Београд, Република Србија, стр. 22, http://www.inkluzija.gov.rs/files/buducnost_sela_web.pdf

⁴⁷ Стојиљковић, Д. и Бошковић, О. (2008). Методолошке напомене у вези са идентификацијом руралних подручја и утврђивањем индикатора за мерење степена руралности. *Агроэкономика*, бр. 37-38/2008. Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 50-51.

могуће применити руралне индикаторе и упоредити их са руралним домаћинствима у различитим регионима или непољопривредним домаћинствима у истим регионима. Према територијалном приступу, рурална подручја се идентификују у складу са њиховим просторним карактеристикама, као што су велика удаљеност домаћинства у односу на приступ тржиштима роба и услуга и ниска густина насељености. Овај приступ је заступљен у развијеним земљама где рурално становништво живи удаљено од урбаних центара у подручјима са ниском густином насељености. За конструкцију индикатора руралног развоја, најважније су карактеристике које су специфичне за рурални развој, при чему се, према ОЕСД-у, истичу три димензије: (1) територија, којом се потврђује да је рурални развој просторни концепт; (2) теме, по којима се потврђује да је рурални развој мултисекторски концепт; и (3) време, које подразумева да је рурални развој динамичан концепт, у смислу промена у технолошкој, привредној и социјалној структури. У оквиру ових трендова, ОЕСД посебну пажњу посвећује темама (демографија, економија, привредна структура, инфраструктура, социјално благостање), као предмету праћења руралног развоја.

2. Интегрални приступ руралном развоју - концепт одрживости

Концепт интегралног руралног развоја, у контексту одрживог развоја, представља комплексан развој одређеног руралног подручја, на основу расположивог територијалног капитала, односно, материјалних и нематеријалних развојних ресурса. Као такав, овај концепт подразумева уравнотежени развој руралних региона, посматран са демографског, социо-економског, просторног, међусекторског, традиционално-културолошког и еколошког аспекта. Једном речју, смисао концепције интегралног руралног развоја, као својеврсног инструмента (пост) модернизације, није само у пуком оживљавању ових простора и рерурализацији, већ и у омогућавању вишег квалитета живота у целини. Да би се рурална подручја, у савременим условима, могла развијати, неопходно је да сви ендогени ресурси буду ефикасно коришћени. Основни елементи које треба да поседује сваки регион који претендује да оствари друштвено-економски развој јесу:⁴⁸

1. *Производни капитал* (ПК) – његов значај потиче из неокласичних теорија раста по којима производњу доминантно детерминишу традиционални фактори производње, рад и капитал;

⁴⁸ Рикаловић, Г., Молнар, Д. и Микић, Х. (2016) Рурални развој и креативна економија, *Стање и перспективе агропривреде и села у Србији*, (стр. 41- 68), Београд: Универзитет у Београду - Економски факултет, стр. 52.

2. *Хумани капитал* (ХК) – односи се на квалитет радне снаге као фактора производње (ниво формалног и неформалног образовања, нове вештине);

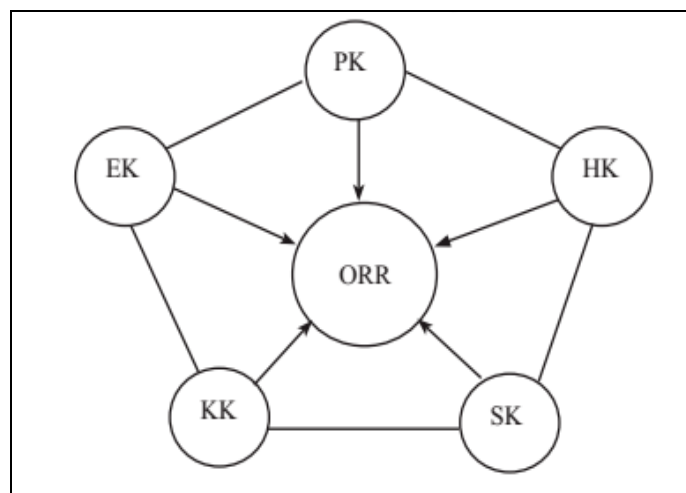
3. *Социјални (друштвени) капитал* (СК) – чине га интеракција и комуникација између актера у региону, затим пословне мреже (формалне и неформалне) између предузетника и релације које се заснивају на поверењу;

4. *Креативни капитал* (КК) – ниво способности да се савладају нови изазови и искористе могућности, а потиче из постојања предузетничког духа и предузетничке културе, и представља нове начине размишљања и деловања, способност да се постојећи проблеми решавају на иновативан начин;

5. *Еколошки капитал* (ЕК) – чине га погодни услови за живот и рад, значајно повећавају иновативни потенцијал региона, а тиме и његове капацитете за одрживост.

На нижим степенима развоја руралних подручја, природни потенцијали и физички ресурси пресудно опредељују конкурентност руралне економије и њену структуру. Примат се даје пољопривредној производњи, рибарству и шумарству. У каснијим фазама развоја, потенцијали као што су термални извори, рудна богатства, МСП, инфраструктурна опремљеност, техничко-технолошки прогрес и слично, постају примарни фактори развоја.

Слика 3.1. Модел креативних ресурса/снага за одрживи рурални развој

Izvor: Stimson, R., Stough, R. & Nijkamp, P. (2011) *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, p. 10.

Људски капитал је темељ развоја руралних средина и њихове конкурентности, а рурална подручја која имају способност да задрже своју или привуку екстерну квалитетну радну снагу имају велике компаративне предности за интегрални одрживи

развој.⁴⁹ Социјални капитал обухвата институције јавног и приватног сектора, цивилног друштва и НВО, као и друге формалне и неформалне групе. У том смислу, мреже кроз које се одвија социјална повезаност сеоског становништва су веома битне. Креативни капитал афирмише локални културни идентитет, заснован на културном наслеђу и природној баштини, значајан је за промоцију локалних брендова и идентитета, успостављање туристичке инфраструктуре, културних активности и сл., и представља моћан економски и социјални ресурс, који се може употребити за убрзавање руралног развоја. Еколошка средина, уз постојање различитих садржаја за рекреацију, спорт, културу и слично, значајно повећава ефикасност и квалитет живљења на неком подручју.

Значајан фактор развоја руралних подручја је и „погодност руралне средине“, који се односи се на широк спектар природних и вештачких карактеристика руралне средине, укључујући неприступачне пределе, култивисане пределе, историјске споменике и културну традицију. Притом, интегрални одрживи рурални развој својом комплексношћу превазилази одрживи аграрни развој, јер се односи и на неаграрне аспекте развоја руралних подручја (индустрија, туризам, трговина, саобраћај итд.) и некономску компоненту - демографски, еколошки, институционални и социо-културни развој.⁵⁰

Треба истаћи да концепт интегралног руралног развоја има снажне примесе државне интервенције. То се нарочито односи на интервенцију међународних развојних институција, која се спроводи у цињу интегралног руралног развоја, почевши од 1950-их, а чија намера је да се преко мобилности локалних фактора за развој, уз коришћење екстерне помоћи, побољша квалитет живљења у руралним подручјима.

3. Циљеви, приоритети и савремени модел руралног развоја ЕУ

У оквиру земаља Европске уније одвијао се интензивни процес трансформације једностране сеоске привреде у руралну економију, као и неразвијеног концепта руралног развоја у стратегију интегралног развоја руралних подручја. Посматрано са становишта специфичних проблема руралних подручја ЕУ, током протеклих деценија,

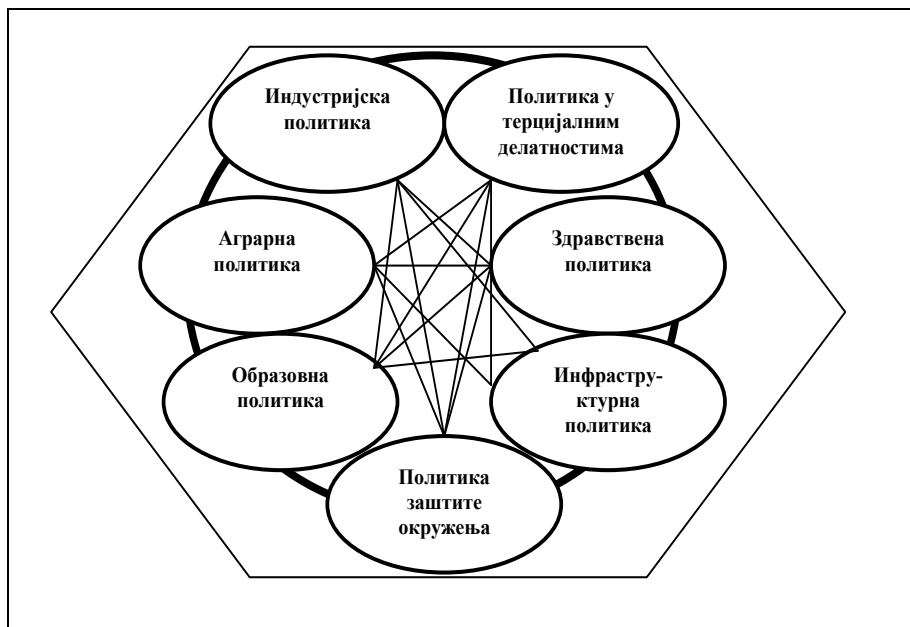
⁴⁹ Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд: Универзитет у Београду - Пољопривредни факултет, стр. 145.

⁵⁰ Ристић, Л. (2013) Стратегијско управљање одрживим руралним развојем у Србији, *Економски хоризонти*, 15(3), стр. 234.

чињени су напори да се изнађу решења за успешан одрживи рурални развој, који ће омогућити руралним подручјима да остварују следеће циљеве:⁵¹

- задрже своју популацију и унутар ње животно виталну структуру;
- диверзификују своју економску основу или повећају стопу запослености, како би апсорбовали вишкове радне снаге у примарном сектору;
- уједначене стопе руралног и урбаног сиромаштва и незапослености, уз настојање да омогуће приоритетно запошљавање жена и омладине;
- имају што лакшу приступачност основним услугама које чине живот у руралним подручјима атрактивнијим;
- проширују имовинско-власничке структуре, иницирајући отварање малих предузећа на бази локалног финансирања;
- одржавају физичко и ментално здравље руралне популације на истом нивоу као и изван руралних подручја;
- главни актери подручја раде заједно на остварењу заједничких циљева, на бази договореног система вредности оствареног према принципу bottom-up - "одоздо на горе";
- одговарају за свој властити развој, не очекујући да то чини неко други уместо њих.

Слика 3.2. Концепт руралног развоја у ЕУ

Извор: Sotte, F. (2001) *Rural Development Policy in a Diversified Europe*, EAAE, Ancona.

⁵¹ Закић, З. и Стојановић, Ж. (2008) *Економика аграра*, Економски факултет у Београд, стр. 539.

Поред општих приступа политици и стратегији руралног развоја на нивоу ЕУ, многе земље чланице примењују и националне приступе у развоју руралних подручја, имајући у виду своје специфичности, а поштујући опште принципе руралог развоја, и то:⁵²

- ★ партнерство и заједничка одговорност-од изузетне важности за имплементацију програма руралног развоја јесте учешће свих интересних група;
- ★ стратешки приступ - за сваки програм руралног развоја треба да постоји визија и одговарајућа дугорочна стратегија;
- ★ комплементарност и кохезија - комплементарност са другим политикама, а од посебног значаја је комплементарност политике аграрног и руралног развоја.

Као значајни принципи управљања интегралном руралним развоје, наводе се и: равномерност развоја на бази расположивих ресурса; иновирање присуца у подстицању развоја руралне економије; и децентрализација, прагматско партнерство и координаторска улога државе.

По појединим периодима су се дограђивали принципи политике руралног развоја ЕУ, као и стратешки циљеви. Тако, на пример, принципи политике руралног развоја формулисани за период 2007-2013. године су били (ЕС, 2010):⁵³

- мултифункционалност пољопривреде;
- мултисекторски и интегрални приступ руралној привреди, у циљу диверзификације активности, креирања алтернативних извора прихода, запослености и заштите руралног наслеђа;
- флексибилна подршка руралном развоју, базирана на субвенционисању и подстицању децентрализације, саветодавству на регионалном, локалном нивоу и у оквиру партнерства;
- транспарентност у састављању пројеката и у управљању пројектима, базирана на јасној и прецизној законској регулативи.

Савремени концепт одрживог руралног развоја, исказан кроз стратешке смернице за рурални развој за период 2007-2013. године, био је усмерен на побољшање имплементације програма подршке руралном развоју, запошљавању,

⁵² ЕАР (2006) *Рурални развој као велики стуб политике*, Европска агенција за реконструкцију, Београд, стр. 2.

⁵³ ЕС (2010) *RD policy 2007-2013*, <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/>

конкурентности и иновацијама у руралним подручјима. Главне карактеристике политике руралног развоја у овом периоду су биле:⁵⁴

- креирање инструмента за финансирање, односно, Европског фонда за аграрни и рурални развој EARDF (*European Agriculture and Rural Development Fund*),
- креирање оригиналне стратегије за рурални развој, са фокусираним приоритетима,
- јачање контроле и извештавања,
- јачање приступа одоздо на горе (*bottom-up*) у дефинисању програма и имплементацији.

Основни циљеви одрживог интегралног руралног развоја ЕУ односили су се, у периоду 2007-2013. године, на:⁵⁵

1. унапређење пољопривредних посета,
2. гарантовање здравствене безбедности и квалитета хране,
3. обезбеђење стабилних прихода фармера,
4. поштовање агроеколошких захтева,
5. јачање перформанси руралне заједнице и
6. унапређење услова живота и рада у руралним подручјима.

Рурални развој у периоду 2014-2020. године означен је као "зелени", а предвиђа да се реализује кроз дугорочне стратешке циљеве, и то:⁵⁶

- ❖ конкурентност пољопривреде;
- ❖ одрживо управљање природним ресурсима и климатским променама;
- ❖ просторно уравнотежени развој руралних подручја;
- ❖ стабилност у производњи хране;
- ❖ увођење иновација;
- ❖ пружање подршке младима.

Реализација наведених циљева допринеће превазилажењу изазова глобалног развоја, "зеленој" економији и креирању бољег институционалног оквира за јачање

⁵⁴ Марковић, К. Његован, З. и Пејановић, Р. (2012) *Former and future reforms of Common Agricultural Policy of the EU*, Economics of Agriculture No 3/2012, Belgrade, p. 490.

⁵⁵ ЕС (2010) *RD policy 2007-2013*, <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/>

⁵⁶ ЕУ (2011) *Рурални развој Европске уније након 2013. године*, стр. 6, доступно на https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=C5C0B102-D148-4F32-DE82-0C44A40BBA01

економске, еколошке и социјалне компоненте концепта одрживости. У циљу обезбеђења услова за одрживи развој, ЕУ је усвојила нову стратегију развоја, под називом Европа 2020, у којој се наводе три приоритета:⁵⁷

- ✓ развој заснован на знању (*smart growth*) - развој економије заснован на знању и информацијама;
- ✓ одрживи развој (*sustainable development*) - промовисање веће ефикасности у коришћењу ресурса, "зелене" и конкурентније економије;
- ✓ инклузивни развој (*inclusive growth*) - подстицање економије засноване на већој запослености, обезбеђујући на тај начин социјалну и територијалну кохезију.

У оквиру ове Стратегије, циљеви руралног развоја могу се поделити на пољопривредне и непољопривредне. Пољопривредни су директно повезани са пољопривредном производњом, агротехничким мерама и заштитом животне средине од негативних утицаја пољопривредне активности. Непољопривредни циљеви обухватају побољшање квалитета живота у руралним подручјима, промовисање коришћења локалних ресурса, заштите и одржавања традиције и културног наслеђа.

Табела 3.1. Циљеви руралног развоја

Пољопривредни циљеви	Непољопривредни циљеви
☐ повећање ефикасности пољопривредне производње ☐ подршка одрживој пољопривреди ☐ превенција и одржавање околине и пејзажа ☐ диверзификација пољопривредне производње ☐ пошумљавање ☐ смањење негативног утицаја пољопривредне производње на животну средину	☐ обнова села и развој ☐ развој инфраструктуре ☐ подршка регионалној и локалној производњи ☐ развој алтернативних делатности, туризма и прерађивачке индустрије ☐ развој рекреативног коришћења руралног подручја ☐ заштита животне средине ☐ заштита културног наслеђа и традиције

Извор: Dunay, A. T. (2011) *Development of rural areas through the CAP 2020 and Europe 2020 strategies*, Szent István University, Gödöllő, стр. 163, http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2011_T11%2826%29_z3_s161.pdf

⁵⁷ Strategy Europa 2020 (2010) *Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, European Commission, EU, Brussels.

Политика руралног развоја ЕУ у овом периоду, означена као "зелена", може се реализовати кроз три дугорочна стратешка циља у оквиру САР-а:⁵⁸ конкурентност пољопривреде; одрживо управљање природним ресурсима и климатским променама; и просторно уравнотежени развој руралних подручја. Као приоритети руралног развоја ЕУ након 2014. године, наводе се:⁵⁹

- подстицање преноса знања у пољопривреди, шумарству и руралним подручјима (подстицање иновација и основе знања у руралним подручјима, јачање веза између истраживања и иновација у пољопривреди и шумарству, подстицање целоживотног учења и струковног образовања у пољопривреди и шумарству);
- јачање конкурентности свих облика пољопривреде и јачање одрживости пољопривредних газдинстава (олакшавање реструктурирања пољопривредних газдинстава суочених са великим структурним потешкоћама, диверзификација пољопривреде и већа тржишна оријентација, осигуравање уравнотежене старосне структуре у пољопривредном сектору);
- промоција организације прехранбених ланаца и управљања ризицима у пољопривреди (боље укључивање примарних произвођача у прехранбени ланац, побољшање квалитета, удружења произвођача и међугранске организације, подршка у управљању ризицима на пољопривредним газдинствима);
- обнова, очување и унапређење екосистема у пољопривреди и шумарство (обнова и очување био-разноликости, унапређење водног режима и управљање земљиштем);
- смањење емисије гасова који изазивају ефекат стаклене баште, повећање обновљивих извора енергије;
- промовисање социјалне инклузије, смањење сиромаштва у руралним подручјима (стварање нових МСП и радних места, промоција локалног развоја, јачање доступности и употребе ИКТ у руралним подручјима).

Реализацијом ових циљева, допринеће се превазилажењу изазова глобалног развоја, "зеленој економији" и креирању бољег институционалног оквира за јачање економске, еколошке и социјалне компоненте концепта одрживог руралног развоја.

Заједничка аграрна политика земаља ЕУ се спроводи кроз два стуба подршке: први стуб - који обухвата подршку уређењу тржишта и директну подршку

⁵⁸ EU (2011) *Рурални развој Европске уније након 2013. године*, стр. 6., доступно на https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=C5C0B102-D148-4F32-DE82-0C44A40BBA01

⁵⁹ Исто, стр. 7-9.

произвођачима; док други стуб обухвата политику руралног развоја - која има за циљ побољшање квалитета живота на селу. Мере првог стуба подршке обухватају две групе подмера:⁶⁰

- мере подршке тржишту, у које спадају извозни подстицаји, тржишне интервенције и подршка потрошачима, које посебно утичу на цене пољопривредних производа;
- мере директне подршке произвођачима, које имају за циљ да обезбеде социјалну стабилност пољопривредних газдинстава, кроз подршку стабилизацији њиховог дохотка у нестабилним тржишним условима. Ова мера се примењује кроз директна плаћања и субвенције за варијабилне инпуте, и кроз плаћања за ублажавање последица временских и других непогода и друге надокнаде произвођачима.

Табела 3.2. Мере подршке тржишту и директне подршке произвођачима (први стуб)

<p>★ Мере подршке тржишту (субвенције за извоз, тржишне интервенције, оперативни трошкови јавног складиштења, подршка потрошачима и остало)</p>
<p>★ Мере директне подршке произвођачима:</p> <ul style="list-style-type: none"> ☐ директна плаћања и субвенције за варијабилне инпуте; -директна плаћања произвођачима (производњу, тренутну површину / грло, фиксне критеријуме, остале критеријуме); -субвенције за варијабилне инпуте (семе, приплодна грла, гориво, ђубриво, пестициди, камате, осигурање, услуге на газдинству итд. ☐ плаћање за производне ризике (временске и друге непогоде и друге накнаде произвођачима)

Извор: Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO, Rome.

Мере подршке руралном развоју се групишу у три групе мере, тзв. "осе" или "осовине" подршке. Оса 1. односи се на раст конкурентности пољопривредног сектора. Ту су укључене мере, као што су:⁶¹

- инвестиције у модернизацију машина и опреме на газдинствима - намењене су да се техничко-технолошки процес унапреди, како би се постигли прописани стандарди квалитета, као и за побољшање животне средине, заштите на раду, хигијене и добробити животиња;

⁶⁰ Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO.

⁶¹ Богданов, Н. (2015) *он. цит.*, стр. 229.

- додавање вредности пољопривредним и шумарским производима, са циљем побољшања ефикасности прераде и приступа тржиштима, увођења нових технологија и иновација, промоције прерађених производа;
- подршка за сарадњу између пољопривредника, прехранбене индустрије и произвођача сировина, за развој нових производа и технологија, како би овај сектор могао боље да одговори захтевима потрошача;
- струковна обука и информисање, у циљу повећања техничких и економских знања, неопходних за повећање конкурентности;
- подршка младим пољопривредницима до 40 година старости да започну пољопривредну делатност или да направе иновативне промене;
- рано пензионисање, како би се поседи дали на управљање млађим произвођачима, који ће бити у могућности да остваре економску одрживост поседа;
- подршка за коришћење саветодавних услуга и за успостављање система управљања на газдинству;
- подршка за инфраструктурне пројекте, који су повезани са развојем пољопривреде и шумарства, и активности усмерене ка бољем управљању земљиштем, снабдевањем енергентима и управљању водама.

Табела 3.3. Раст конкурентности пољопривредног сектора (2. стуб - оса 1)

<p>★ Подршка реструктурирању пољопривредних газдинстава</p> <p>-подршка инвестицијама на газдинству (у подизању сталних засада по хектару, побољшање земљишта, наводњавање, остало)</p> <p>-остала подршка реструктурирању газдинстава (укључивање младих пољопривредника, усклађивање са тржишним стандардима, учешће пољопривредника у шемама хране, остало)</p> <p>★ Подршка реструктурирању пољопривредно-прехранбеног сектора</p> <p>-општа подршка пољопривредном сектору (унапређење инфраструктуре, рано пензионисање, остало)</p> <p>-подршка за прераду хране, маркетинг и промоцију (иновације, маркетинг, произвођачка удружења итд.)</p> <p>★ Подрпка шумарству</p>
--

Извор: Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO.

Осу 2 чине мере унапређења животне средине и сеоских предела и односе се на:⁶²

- подршку за непродуктивне инвестиције, везане за остваривање агро-еколошких обавеза, везане за Натура 2000 и стандарде о заштити и коришћењу вода;
- подршка за LFA - регионе који услед природних и социо-економских ограничења имају препреке у развоју;
- подршка за заштиту добробити животиња;
- одржива употреба шумског земљишта, везана за пошумљавање, као и компензацију трошкова и изгубљеног прихода, који су последица имплементације Натура 2000 мреже и сл.

Табела 3.4. Унапређење животне средине и сеоских предела (2. стуб - оса 2)

<p>★ Плаћања произвођачима, усмерена на животну средину и пределе</p> <ul style="list-style-type: none">-плаћања пољопривредницима у LFA подручјима (на основу производње, површине, броја грла итд.)-плаћање пољопривредницима у заштићеним областима (на основу производње, површине, броја грла итд.)--плаћање пољопривредницима везана за заштиту животне средине у пољопривреди и бригу о животињама (на основу производње, површине, броја грла, непроизводних критеријума, првог пошумљавања итд.) <p>★ Плаћања у области заштите животне средине, која нису директно везана за пољопривреду</p>

Извор: Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO.

Оса 3. - диверзификација економских активности и квалитет живота обухвата следеће мере подршке:⁶³

- подршка диверзификацији непољопривредних активности - односи се на прераду производа или пружање услуга у области туризма, рекреације, услуга по уговору;
- подршка за креирање и развој нових бизниса, намењена малим предузећима;
- охрабривање туристичких активности које се односе на рурални туризам;

⁶² Исто, стр. 231.

⁶³ Исто, стр. 233-234.

- подршка за започињање базичних услуга - укључујући културне активности за слободно време, као и очување и унапређење руралног наслеђа;
- обука и информативне активности, у циљу повећања економске диверзификације и побољшања квалитета живота у руралним областима;
- подршка за стицање нових вештина и анимирање руралних средина, са циљем побољшања информисаности, обуку људства за примену локалних развојних стратегија, развој јавно-приватних партнерстава.

Табела 3.5. Подршка руралној економији и становништву (2. стуб - оса 3)

<p>★ Подршка пољопривредном становништву директно везана за пољопривредна газдинства (диверзификација активности на газдинству према непољопривредним активностима)</p> <p>★ Општа подршка руралној економији и становништву (оснивање и развој фарми, рурална инфраструктура и развој села итд.)</p> <p>★ Изградња локалних капацитета LEADER</p>
--

Извор: Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO.

LEADER подршка представља везу између руралне економије и развојних акција. Овом подршком се подстичу рурална подручја да повећају своју конкурентност, да најбоље користе расположива средства и да превазиђу изазове са којима се могу суочити. Овај приступ укључује подршку за имплементацију локалних развојних стратегија, креираних од стране локалних акционих група (LAG), као и за међународну и међутериторијалну сарадњу између LAG-ова и њихових оперативних трошкова.

Стратегијом Европа 2020 предвиђа се ефикаснији модел руралног развоја, заснован на принципима партнерства, недискриминације и одрживог развоја, а у циљу његовог спровођења, дају се следеће препоруке.⁶⁴

- територијална кохезија - у циљу територијалне кохезије, руралне области се посматрају као полови развоја, а посебна улога се даје иновацијама у области

⁶⁴ RED (2014) *Rurality - Environment - Development*, International Association R.E.D., Attert, www.doc.ruraleurope.org

производње хране, заштите животне средине, здравства, културе и социјалне кохезије;

- територијални интегративни приступ - подржава се сарадња унутар територија и између њих и инструменти подршке за интегрисани развој, преко различитих фондова;
- обука - истиче се значај обуке и изградње капацитета у развоју свих сектора, посебно промовишући развој локалних предузетника, руралних предузећа и отварање нових радних места;
- финансијски и административни оквир - европски буџет већу пажњу треба да посвети издвајању средстава локални рурални развој.

Слика 3.3. Модел руралног развоја ЕУ у оквиру Стратегије Европа 2020

Извор: Toth, P. & Armstrong, J. (2013) *Приручник за LEADER имплементацију у Србији*, ЕУ, стр. 10.

Заједнички стратешки оквир - ЗСО (*Common Strategic Framework - CSF*) је стратешки документ ЕУ који обезбеђује координацију и спровођење Стратегије Европа 2020. Обухвата Европски фонд за рурални развој - EAFRD, Европски социјални фонд ESF, Кохезиони фонд - CF, Европски фонд за рибарство - EMFF и

дефинише програме за које ће се користити ови фондови.⁶⁵ Уговор о партнерству (*Partnership contract - PC*) представља стратегију која садржи приоритете и аранжмане за коришћење CSF фондова на ефективан и ефикасан начин.

У контексту припреме новог буџета Европске уније за период 2014-2020. године, Европска комисија врши ревизију инструмента претприступне помоћи IPA, програм подршке земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима са простора Западног Балкана за чланство у ЕУ, који се састоји од пет компоненти подршке за:⁶⁶

- Транзицију и изградњу институција;
- Регионалну и прекограничну сарадњу;
- Регионални развој;
- Јачање људских ресурса;
- Рурални развој - IPARD.

Циљ је да се допринесе одрживом развоју пољопривредног сектора и руралних подручја и да се омогући успешна имплементација правних тековина ЕУ у области Заједничке аграрне политике.

4. Постојеће стање и трендови у руралним подручјима Републике Србије

Рурална подручја у Републици Србији одликују се великом разноликошћу у погледу величине и морфологије насеља, економског и социјалног развоја, квалитета живота, демографских карактеристика, културолошких и других специфичности. Вишегодишње запостављање руралних подручја и пољопривреде у политици и стратегији руралног развоја условило је миграције становништва и промену социо-демографске структуре у руралним срединама.

Резултати Пописа становништва из 2011. године⁶⁷ показују да су демографски трендови у руралним подручјима све неповољнији. Сеоско становништво је у овом периоду смањено за 311.139 становника (10,9%), опало на ниво испод 3 милиона, те данас чини 40,6% укупног становништва Републике Србије. У око 1000 насеља број становника је мањи од 100 становника, а највише је таквих насеља на југу и истоку

⁶⁵ ЕС (2014) *The Common Agricultural Policy after 2013*, European Commission, DG Agriculture and Rural Development, Brussels, Belgium, www.ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013

⁶⁶ Уредба Европског савета 1985/06 од 17.07.2006. године

⁶⁷ РЗС (2017) *Званични сајт Републичког завода за статистику*, Република Србија, Београд, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

земље. Регион Шумадије и Западне Србије је једини у којем више становника живи у сеоским него у градским насељима (52,6%).

Територија Републике Србије, укључујући Косово и Метохију, простире се на површини од 88.509 km², на којој се налази 6.158 насеља, од којих 193 представљају градска насеља, а 5.965 су остала насеља, која се сматрају руралним. На подручју Шумадије и Западне Србије, од укупно 2.112 насеља, 97,5% спадају у остала насеља (сеоска насеља). У Региону Војводине, од укупно 467 насеља, 88,9% су сеоска насеља, а у Региону Јужне и Источне Србије, од укупно 1.973 насеља, 97,7% су остала насеља - сеоска насеља. У Београдском региону, од укупно 157 насеља, 89,8% спадају у остала (сеоска) насеља.

Једна од кључних карактеристика сеоског становништва је и неповољна старосна структура. Старосна структура становништва руралних подручја указује на мање учешће деце 0-14 година, која представљају будућу радну снагу. Истовремено, већи је удео старијег становништва, преко 65 година, које према дефиницијама званичне статистике излази из категорије радно способног становништва.

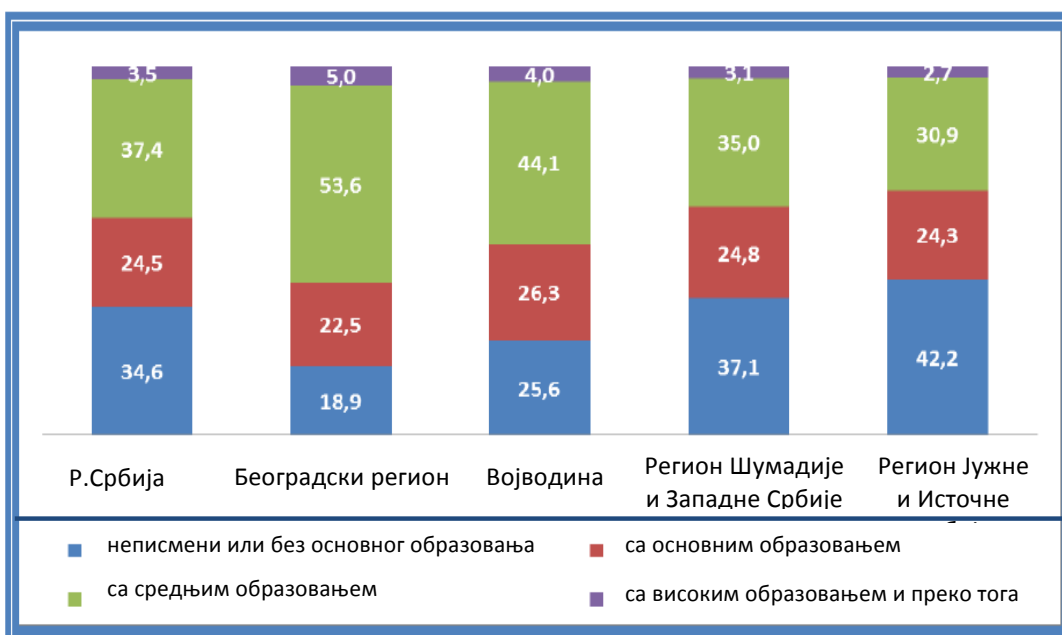
Табела 3.6. Старосна структура руралног становништва Републике Србије, 2011.

	Структура становништва по старосним групама (%)			Коефицијент старосне зависности	Однос младог и старог становништва
	0-14	14-64	65+		
Србија	13,9	66,0	20,1	30,4	69,3
Београдски регион	15,0	69,1	15,8	22,9	95,2
Војводина	14,3	68,5	17,3	25,2	82,7
Регион Шумадије и Западне Србије	14,1	65,3	20,6	31,5	68,7
Регион Јужне и Источне Србије	12,8	63,1	24,1	38,3	52,9

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*. - *Нацрт*, МПШВ, Београд, стр. 52, према подацима РЗС.

У образовној структури лица старијих од 15 година, у руралним подручјима су најзаступљенија лица са завршеном средњом школом 37,4%, а неписмених или без потпуног основног образовања је 34,6%. Такође, попис из 2011. године указује да је удео најобразованијих у сеоској популацији врло низак у свим регионима.

Графикон 3.1. Образовна структура руралног становништва Р.Србије, по регионима

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.* - Нацрт, МПШВ Републике Србије, Београд, стр. 52, према подацима РЗС.

Према кретању стопе незапослености, запослености и активности, рурална популација радног узраста у поређењу са урбаном има: више стопе активности (60,9:59,5%) и запослености (47,9:43,4%) и ниже стопе незапослености (21,3:27%) и неактивности 39,1:40,5%.⁶⁸

Табела 3.7. Стопе запослености

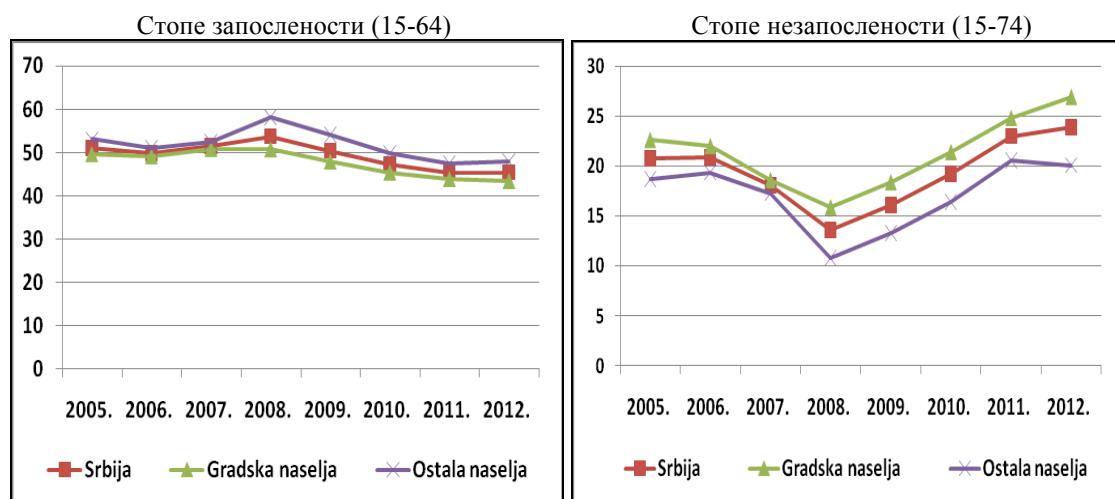
	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Стопе запослености (15-64)								
Србија	51	49,8	51,5	53,7	50,4	47,2	45,4	45,4
Градска насеља	49,6	49,1	50,8	50,7	47,9	45,4	43,9	43,4
Остала насеља	53	51	52,4	58,1	54	49,8	47,4	47,9
Стопе незапослености (15-74)								
Србија	20,8	20,9	18,1	13,6	16,1	19,2	23	23,9
Градска насеља	22,6	22	18,6	15,9	18,4	21,4	24,8	26,9
Остала насеља	18,7	19,4	17,3	10,8	13,3	16,4	20,6	20,1

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.* - Нацрт, МПШВ Републике Србије, Београд, стр. 53, према подацима РЗС.

⁶⁸ РЗС (2012) *Анкета о радној снази*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.

Запосленост сеоског становништва у пољопривреди је и даље највећа у поређењу са другим секторима. Од 2005. до 2012. године кретала се у интервалу 43–50%, што је веома високо у поређењу са другим европским државама. На пример, удео запослености у пољопривреди у Румунији и Бугарској је 32,6%, односно, 19,2% на националном нивоу.

Графикон 3.2. Стопе запослености и незапослености у Републици Србији, по насељима

Извор: на основу СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.* - Наурт, МПШВ Републике Србије, Београд, стр. 53, према подацима РЗС.

Приходи сеоских домаћинстава највећим делом (35–42%) потичу од прихода из радног односа и пензија (око 30%), а приходи од пољопривреде варирају у интервалу 6–9% укупно расположивих средстава домаћинстава.

Табела 3.8. Структура прихода руралних домаћинстава Србије

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Приходи из радног односа	38,9	37,1	42,1	39,9	36,3	36,9	35,7
Пензије	19,7	23,1	24,2	26,6	29,5	26,8	30,2
Приходи од пољопривреде	7,8	6,8	8,3	6,8	9,3	7,8	7,6
Натурална потрошња	14,8	14,7	12,7	12,6	12,4	13,9	13,2
Остало	18,8	18,3	12,7	14,1	12,5	14,6	13,3

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.* - Наурт, МПШВ Републике Србије, Београд, стр. 54, према подацима РЗС.

Вредност натуралне потрошње хране произведене на газдинству се креће од 12–14%. Приходи који се остварују од пољопривреде релативно су ниски у односу на

зараде из других сектора, што је последица ниске продуктивности пољопривредног сектора.

Родне неједнакости у домену економске партиципације су веома изражене међу руралном популацијом. Значајно је смањење броја жена у укупном становништву (процент промене 2002/2011. године је износио - 11,6%). Осим што нарушава радни баланс становништва и могућности раста наталитета, утиче и на измене у производној структури пољопривреде, а нарочито се у подручјима без довољно женске радне снаге бележи пад млечног сточарства, повртарства и других производњи где су традиционално више ангажоване жене.

У руралним подручјима у Републици Србији око 48,8% породичних газдинстава (од укупно 954.020, према подацима из 2014. године) има до 2 ха пољопривредног земљишта, а до 5ха 78%. Сва газдинства користе 3,437 милиона хектара земљишта и имају просечну величину поседа од 5,44 ха. Међу пописаним газдинствима 99,6% су газдинства физичких лица и она користе 84% површина. Преосталих 0,4% газдинстава је у поседу правних лица, користе 16% површина и имају просечну величину поседа од 210 ха по газдинству. Број чланова и стално запослених на пољопривредним газдинствима је 1,44 милиона лица.⁶⁹

У Србији постоје велике регионалне разлике у погледу руралног сиромаштва. У руралним подручјима је два пута израженије сиромаштво становништва него у урбаним подручјима. Будући да се економска криза снажно рефлектује на незапосленост, извесно је да ће тренд раста сиромаштва на селу и даље бити присутан.

Табела 3.9. Процент сиромашних према типу насеља – апсолутна линија сиромаштва

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Србија	8,8	8,3	6,1	6,9	9,2
Градско подручје	5,3	6,0	5,0	4,9	5,7
Остало подручје	13,3	11,2	7,5	9,6	13,6

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.* - *Нацрт*, МПШВ Републике Србије, Београд, стр. 56, према подацима РЗС.

Рурално становништво у брдско-планинским пределима често живи у условима екстремног сиромаштва, смањен је проценат активних радника, јер су већином у овим пределима старачка домаћинства, која нису способна за рад. Такође, ситуацију

⁶⁹ СПРР Р. Србије (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.*, МПЗЖС Републике Србије, Београд.

погоршавају и интерно расељена лица, која имају ограничени приступ ресурсима, те су зависни од социјалних примања.

Развијеност социјалног капитала и мрежа у руралним подручјима Републике Србије је релативно скромна у погледу бројности и врста/типова организација цивилног друштва које су у овим срединама присутне. Мрежа школа у руралним подручјима је неразвијена и мали број деце похађа предшколске установе. Удаљеност средњих школа од сеоских подручја у значајној мери утиче на то да сеоска деца у мањем проценту завршавају средњу школу у односу на градску децу. Такође, присутан је и дигитални јаз у притупачности и примени ИК технологија, а уочено је и да међу лицима старијим од 65 година, у руралним подручјима Републике Србије, скоро петина не прима пензију. Почетком 2007. године, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије је започело процес интензивније сарадње са цивилним сектором, кроз системску подршку успостављању Националне мреже за рурални развој, у циљу побољшања стања у руралним подручјима.

5. Методологија за анализу појединих типова руралних области

Дефинисање руралних области у Србији није званично усклађено са ОЕСД и Еуростат стандардима. Званична статистика у Србији препознаје само два типа насеља: „градско“ и „остало“, што подразумева сеоско. Методологија утврђивања нивоа руралности предмет је континуираних иновирања, а према Уредби о Номенклатури статистичких територијалних јединица⁷⁰, критеријуми по којима се врши груписање је на три нивоа - НСТЈ 1, НСТЈ 2 и НСТЈ 3, односно, НУТС по европској номенклатури. Базирају се на општим критеријумима који су утврђени стандардима Европске уније, и то: 1) број становника; 2) геополитичка позиција; 3) природни потенцијали; 4) постојећа територијална организација; 5) културно-историјско наслеђе.

Одређивање статистичких функционалних територијалних целина према нивоима изводи се тако што ниво НУТС 1 чине територијалне јединице Србија север и Србија југ; региони су ниво НУТС 2:⁷¹ 1. Београдски регион; 2. Регион Војводине; 3. Регион Шумадије и Западне Србије; 4. Регион Јужне и Источне Србије; 5. Регион

⁷⁰ *Сл. гласник РС, бр. 46/2010, члан 3.*

⁷¹ *Исто, члан 7.*

Косово и Метохија. Ниво НУТС 3 чине јединице локалне самоуправе у саставу управних округа/области:⁷²

- Београдска област у Београдском региону;
- Западнбачка област, Јужнобанатска област, Јужнобачка, Севернобанатска, Севернобачка, Средњебанатска и Сремска област у Региону Војводине;
- Златиборска, Колубарска, Мачванска, Моравичка, Поморавска, Расинска, Рашка, Шумадијска област у Региону Шумадије и Западне Србије;
- Борска, Браничевска, Зајечарска, Јабланичка, Нишавска, Пиротска, Подунавска, Пчинска и Топличка област у Региону Јужне и Источне Србије;
- Косовска, Косовско-митровачка, Косовско-поморавска, Пећка и Призренска област у Региону Косово и Метохија.

Емпиријско-статистичка анализа указује, када критеријуме ОЕСД-а за руралност региона применимо на НУТС 2 ниво региона у Србији, да су чак три од четири претежно рурални, са израженим падом броја становника и врло малом густином насељености.

Табела 3.10. Типологија руралности на НУТС 2 нивоу

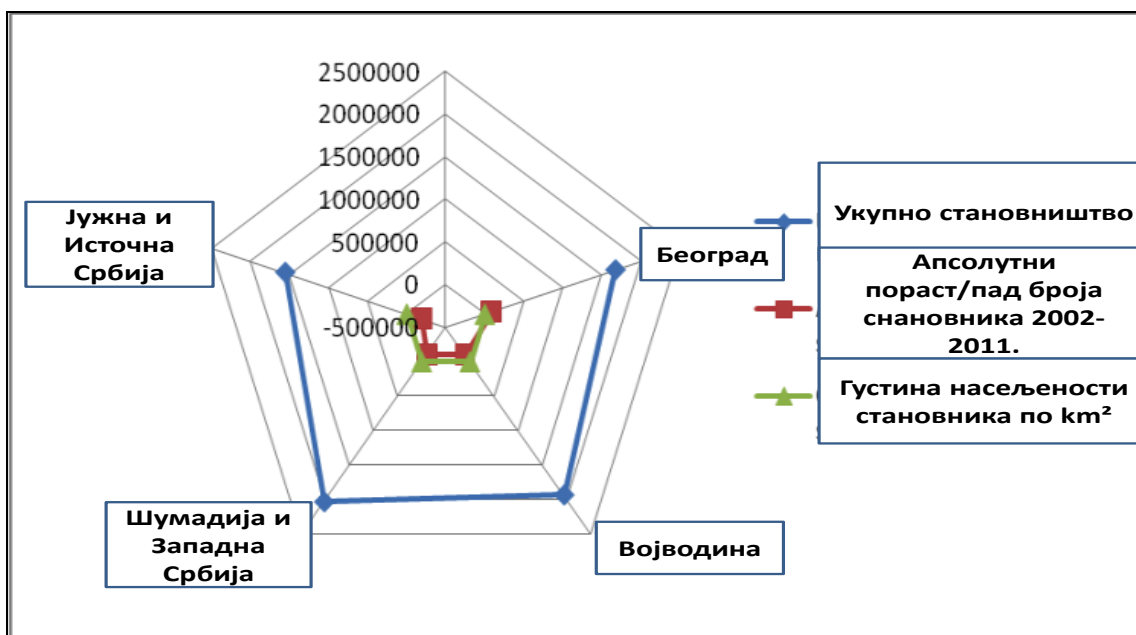
Регион	Укупно становништво	Апсолутни пораст/пад броја становника 2002–2011.	Густина насељености становника/ km ²	Тип подручја
Београд	1659440	83316	514	Претежно урбани
Војводина	1931809	- 100183	90	Претежно рурални
Шумадија и Западна Србија	2031697	- 105184	76	Претежно рурални
Јужна и Источна Србија	1563916	- 189088	63	Претежно рурални

Извор: на основу РЗС: *Књига 20*, 2014, стр. 28, 32, 46 и 95.

И према ЕУ критеријумима руралности НУТС 2010 (мање од 300 становника по km²), емпиријско-статистичка анализа указује да само Београдски регион припада претежно урбаном типу подручја.

⁷² Сл. гласник РС, бр. 46/2010, Уредба о Номенклатури статистичких територијалних јединица, Анекс 2.

Графикон 3.3. Типологија руралности на НУТС 2 нивоу

Извор: на основу података РЗС: Књига 20 (2014) *Упоредни преглед броја становника*, РЗС. Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 28, 32, 46 и 95.

Са становишта приступања европским интеграционим процесима, од пресудног значаја за анализу оправданости улагања у одређене пројекте руралног развоја појединих области су следећи индикатори:⁷³

- индикатори друштвеног благостања - односе се на квалитет доступности јавних услуга (здравство, образовање, комуникације), као и на квалитет животне средине;
- индикатори економске структуре и перформанси руралних подручја - обухватају пет подручја: структуру тржишта рада; предузећа и иновације; пословну инфраструктуру; туризам и мултифункционалност пољопривреде.

Данас се у анализи друштвеног благостања у руралним срединама, по методологији Светске банке, може користити и композитни индекс, означен као Карта резултата за рурална подручја (*Rural Score Card*) - збирни показатељ, као јединствени индикатор перформанси руралних подручја. Детаљна мапа руралних региона створена на бази ове методологије омогућава прецизан увид у начине пружања подршке развоју руралне економије.

У међународној пракси у примени су и различити додатни критеријуми за оцену нивоа руралности региона. Постоје региони са метрополлом, а сва подручја у којима у урбаним центрима живи мање од 50.000 становника сматрају се регионима

⁷³ Закић, З. и Стојановић, Ж. (2008) *Економика аграра*, Економски факултет у Београду, стр. 559-562.

без метрополе и они су подељени на:⁷⁴ мали град од 20.000-50.000 становника у граду, варошица од 2.500 до 20.000 становника и село испод 2.500 становника. Друга подела третира проблематику малих градова и сеоских средина, где се под овим подручјима сматрају насеља до 10.000 становника, уз критеријум кретања запослених ка урбаним центрима. Може се истаћи да су у оквиру PISA истраживања (*Programme for International Student Assessment*), међународног програма процене ученичких постигнућа, као једног од највећих међународних истраживања у области образовања, које се реализује у организацији ОЕЦД-а од 1997. године, а Србија учествује у истраживањима од 2003. године, насеља у Србији су подељена у пет група:⁷⁵ село (до 3.000 становника); градић (од 3.000 до 15.000 становника); град (од 15.000 до 100.000 становника); већи град (100.000 до 1,5 милиона становника); велики град (преко 1,5 милиона становника).

Процене руралности могу се извршити и према учешћу продуктивних у укупним површинама. Република Србија, према доступним пописним подацима из 2011. године, има учешће продуктивних у укупним површинама 79,72%.

Табела 3.11. Типологија руралности Србије према учешћу продуктивних у укупним површинама

Регион	Укупна територија, у km ²	Пољопривредно земљиште, у ha	Шумско земљиште, у ha	Продуктивно земљиште, у ha	% продуктивних у укупним површинама
СРБИЈА	88502	5092386	1962335	7054721	79,72
СРБИЈА СЕВЕР	24848	1995110	154977	2150087	86,53
Београд	3234	214429	37886	252315	78,00
Војводина	21614	1780681	117091	1897772	87,80
СРБИЈА ЈУГ	63654	3097276	1807358	4904934	77,00
Шумадија и Западна Србија	26495	1590668	899480	2490152	94,00
Јужна и Источна Србија	26249	1506608	907878	2414486	92,00
Косово и Метохија	10910	-	-	-	-

Извор: на основу РЗС (2013б) *Статистички годишњак Републике Србије 2013*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 118-230 и 402.

Емпиријско-статистичка анализа указује да на основу овог критеријума, Регион Шумадије и Западне Србије, и Регион Јужне и Источне Србије спадају у рурална подручја, јер продуктивне површине обухватају више од 90% укупне територије.

⁷⁴ Закић, З. и Стојановић, Ж. (2008) *Економика аграра*, Економски факултет у Београду, стр. 553.

⁷⁵ ТСУСС (2014) *Будућност села у Србији - студија*, Тим за социјано укључивање и смањење сиромаштва, Београд, Република Србија, уз подршку Швајцарске агенције за развој и сарадњу, стр. 37.

IV Развојни изазови руралних подручја Србије

1. SWOT анализа руралне Србије

SWOT табелом се на систематизован начин покушавају синтетизовати добијена сазнања о предностима и могућностима унапређења стања у домену руралног развоја, али и упозорити на слабости и претње са којима ће се рурална подручја убудуће срести. Ове информације представљају основу за систематизацију циљева, мера и активности управљања руралним развојем.

Табела 4.1. SWOT анализа руралних подручја Републике Србије

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Разноликост и атрактивност руралног амбијента ☐ Богата културна баштина ☐ Очуваност традиционалних знања и технологија ☐ Постојање успешних примера добре праксе у области руралног туризма и пратећих делатности ☐ Започете иницијативе на формирању локалних социјалних мрежа ☐ Солидно стање инфраструктуре у неким руралним областима 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Неповољни демографски трендови ☐ Неактивно тржиште рада ☐ Неповољна социјална структура ☐ Неискоришћене могућности диверзификације прихода на газдинству ☐ Недовољна искоришћеност културне баштине ☐ Ниска инфраструктурна опремљеност ☐ Отежан приступ социјалним услугама ☐ Низак ниво социјалног капитала
Шансе	Претње
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Могућност креирања нових производа и услуга ☐ Могућности приватно-јавних партнерстава ☐ Ревитализација ресурса и социјалне структуре у POURP ☐ Могућности интензивирања регионалне прекограничне сарадње ☐ Коришћење претприступног периода за раст конкурентности, примену стандарда уз коришћење ЕУ фондова (IPARD) ☐ Могућности развоја свих видова туризма везаних за руралне средине, укључујући и HNVF подручја 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Недовољна препознатљивост руралних специфичности у локалним и националним политикама ☐ Слаба заинтересованост инвеститора; ☐ Нарастање руралног сиромаштва и регионалних разлика у сиромаштву ☐ Недовољна препознатљивост специфичности малих газдинстава у националним политикама, укључујући и пољопривредну политику ☐ Застој у процесу интеграција у ЕУ; Недостатак капацитета у POURP за повлачење буџетске подршке

Izvor: на основу СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, Влада РС, Београд, Сл. гласник РС, бр. 85/14 од 12. августа 2014., стр. 55-56.

SWOT анализом се у облику матрице групишу интерни фактори, који се могу сагледати као снаге или слабости, зависно од тога како делују на постављене циљеве, и екстерни фактори, који се односе на макроекономско окружење, технички развој и промене, законодавни оквир, политичке прилике, глобалне промене и сл. Приликом одабира фактора од значаја и њиховог укључивања у SWOT матрицу, могу се користити квантитативни, али и квалитативни ставови и уверења. На самим аналитичарима је одговорност да процене где који од фактора могу ставити у интерне или екстерне, односно, како га дефинишу. Сам процес се спроводи на тај начин што се прво даје мишљење о унутрашњим предностима и слабостима система који се анализира, као и о спољним шансама и претњама, затим се разматрају предности на које се може ослонити, ради превазилажења слабости, као и које шансе могу бити искоришћене да би се умањиле претње. Коначно се формулише стратегија за побољшање, а затим се користе аналитички инструменти за планирање.

SWOT анализа је не само дијагностичко средство које служи за сагледавање ситуације у којој се рурална подручја налазе, већ и средство за формулисање могуће стратегије будућег развоја, где се одабир стратегије базира на одговарајућој комбинацији фактора, груписаних у снаге, слабости, прилике и претње, тј. TOWS матрица, која нуди четири опције могућих стратегија, и то:⁷⁶

- мини-мини стратегија - има за циљ минимизирање претњи из окружења, уз истовремено минимизирање слабости;
- мини-макси стратегија - минимизирају се слабости, а максимизирају шансе;
- макси-мини стратегија - циљ је да се јаке стране максимизирају, а претње минимизирају;
- макси-макси стратегија - да се максимизирају и шансе и снаге.

Услед сложености, неизвесности и интерактивности трендова развоја, као и немогућности прецизног предвиђања појава, сигурно је да се оптимизациони модели не могу увек применити.

У циљу анализе проблема, идентификације негативних аспеката постојећег стања и утврђивања односа "узроци-последнице", који постоје међу њима, користи се анализа "*Дрво проблема*". Анализа почиње идентификацијом централног проблема за који се тражи решење, а проблеми који настају као његова последица, уносе се, на дијаграму, у хелије изнад централног проблема. На бази тога, прави се "*дрво циљева*", које треба остварити. Уствари, то представља поједностављену слику стварности и реалних жеља за будући развој.

⁷⁶ Ђуричин, Д., Јаношевић, С., Каличанин, Ђ. (2013) *Менаџмент и стратегија*, ЦИД, Економски факултет у Београду, стр. 353-355.

На основу SWOT анализе, генерални закључак је да рурална подручја Србије поседују значајне ресурсе, и по обиму и по њиховој разноврсности, што омогућава диверзификацију развоја. С друге стране, указано је на неопходност јачања економске ефикасности и конкурентности руралних подручја.

2. Стратешки циљеви и приоритети за остваривање политике руралног развоја

Стратегија је свеобухватан план акција, усмерен на задовољење специфичних циљева. Прикупљање података, њихова обрада, утврђивање трендова и истраживање релевантних ставова и потреба, полазне су тачке у доношењу стратегијских одлука. Стратешки циљеви треба да одражавају пожељно стање, које треба да се постигне превазилажењем постојећих проблема. Хијерархијска структура циљева треба да обухвати стратешке приоритете, опште и посебне циљеве. У погледу временског хоризонта на који се односе, циљеви могу бити дугорочни - стратешки и краткорочни - оперативни. За одређивање степена реализације постављених циљева, после имплементације, неопходни су мониторинг и евалуација. Циљ руралног развоја јесте боља валоризација руралних ресурса, њихов допринос повећању богатства и благостања, посебно руралног становништва, а такође и друштва у целини. Као стратешки циљеви руралног развоја најчешће се наводе следећи:⁷⁷

- перманентно побољшање квалитета живота у руралним подручјима, ради достизања стандарда урбаних средина (већа доступност јавних добара руралном становништву, побољшање основне руралне инфраструктуре и др.);
- развој динамичне и одрживе заједнице, са погодностима за све становнике;
- развој руралних подручја способних за прилагођавање савременим друштвено-економским, еколошким и другим променама;
- учинити рурална подручја способним за допринос развоју укупне привреде, стварањем јаких веза са урбаним подручјима.

Идентификација проблема руралног развоја у Републици Србији, учињена је Просторним планом, у којем је заступљен принцип интегралног развоја руралних подручја.

⁷⁷ на основу ЕЦ (2014) *Rural development 2014-2020*, <http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/>

Основни циљеви дугорочних програма развоја појединих региона своде се на следеће:⁷⁸

- (1) заустављање пражњења сеоских и брдско-планинских подручја;
- (2) интегрални развој свих делатности, у одређеним подручјима, кроз концепт мале привреде;
- (3) изградња инфраструктуре, као услова за функционисање руралне економије;
- (4) подстицање партнерства између јавног (државног), приватног и задружног сектора;
- (5) утемељење руралног буџета за кредитирање активности од виталног значаја за развој сеоских подручја;
- (6) усклађивање програма образовања са потребама ефикасног управљања свим расположивим ресурсима;
- (7) очување човекове животне средине; (8) дефинисање функције породичног пољопривредног газдинства у оквиру руралне економије.

Стратегијом руралног развоја Републике Србије 2009-2013 утврђени су били циљеви руралног развоја Србије, кроз три приоритетне осе:⁷⁹ (1) Приоритетна оса 1 - побољшање тржишне ефикасности и примена стандарда ЕУ; (2) Приоритетна оса 2 - припремне радње за спровођење/примену агроеколошких мера и локалних стратегија руралног развоја; (3) Приоритетна оса 3 - развој руралне економије.

(1) *Приоритетна оса 1* - побољшање тржишне ефикасности и примена стандарда ЕУ: улагања у сеоска газдинства, како би се реструктурирала и достигла стандарде Уније; подршка за успостављање удружења произвођача; улагања у прераду и пласман пољопривредних производа, како би се ове делатности реструктурирале и достигле стандарде ЕУ.

(2) *Приоритетна оса 2* - припремне радње за спровођење/примену агроеколошких мера и локалних стратегија руралног развоја: активности у циљу унапређења животне средине и села; припрема и спровођење локалних стратегија руралног развоја.

(3) *Приоритетна оса 3* - развој руралне економије: побољшање и развој инфраструктуре у руралним областима; диверзификација и развој привредних делатности у сеоским подручјима; побољшање стручне обуке.

⁷⁸ Вујичић, М., Ристић, Л. (2006) *Економика пољопривреде*, Економски факултет у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 72.

⁷⁹ МПШВ (2009) *План стратегије руралног развоја 2009–2013*, Београд, Република Србија: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, стр. 30.

Сагласно визији руралног развоја Републике Србије 2014-2024, а у складу са принципима Стратегије пољопривреде и руралног развоја, утврђени су следећи развојни циљеви:⁸⁰

- ✓ Раст производње и стабилност дохотка произвођача;
- ✓ Раст конкурентности уз прилагођавање захтевима домаћег и иностраног тржишта и техничко-технолошко унапређење сектора;
- ✓ Одрживо управљање ресурсима и заштита животне средине;
- ✓ Унапређење квалитета живота у руралним подручјима и смањење сиромаштва;
- ✓ Ефикасно управљање јавним политикама и унапређење институционалног оквира развоја пољопривреде и руралних средина.

Остваривање постављених стратешких циљева захтева различите врсте интервенција, од унапређења система управљања природним ресурсима, унапређења квалитета живота у руралним подручјима диверзификацијом руралне економије и јачањем социјалне структуре, до модернизације институција и прилагођавања руралне политике моделу ЕУ. Оперативни циљеви су систематизовани у 14 приоритетних подручја:⁸¹

1. Стабилизација дохотка у пољопривреди;
2. Финансирање пољопривреде и руралног развоја и управљање ризицима;
3. Ефикасно управљање земљиштем и повећање доступности земљишних ресурса;
4. Унапређење стања физичких ресурса;
5. Унапређење система трансфера знања и развој људских потенцијала;
6. Прилагођавање и ублажавање утицаја климатских промена;
7. Технолошки развој и модернизација пољопривредне производње и прераде;
8. Развој тржишних ланаца и логистичке подршке сектору;
9. Заштита и унапређење животне средине и очување природних ресурса;
10. Очување пољопривреде, природних и људских ресурса у подручјима са ограниченим условима привређивања у пољопривреди (POURP);
11. Диверзификација руралне економије и очување културне и природне баштине;
12. Унапређење социјалне структуре и јачање социјалног капитала;
13. Модернизација и прилагођавање институција и законодавства;
14. Унапређење квалитета и безбедности производа.

⁸⁰ СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, Влада Републике Србије, Београд, Сл. гласник РС, бр. 85/14 од 12. августа 2014, стр. 64.

⁸¹ *Исто*, стр. 66.

За ефикаснији развој руралних подручја, веома су значајна Подручја 2, 5, 11, 12 и 14, а у садејству са осталим приоритетима, јачају се локалне иницијативе и "bottom-up" приступ руралном развоју, подстиче се креирање локалних развојних стратегија на решавању развојних проблема и остварењу бољих веза урбаних и руралних подручја.

Економска структура у руралним подручјима је специфична, врло неуједначена и условљена разноврсним факторима. У зависности од тога, могу се издвојити руралне економије:⁸²

- ❖ базиране на приходима од права на коришћење ренте у руралним подручјима, чији су ресурси засновани на пољопривреди и индустрији која користи природне сировине и где становништво тешко прихвата иновације;
- ❖ руралне економије зависне од спољних инвестиција и ресурса - где не постоји сопствени финансијски капитал, већ зависи од великих компанија и где је државна интервенција неопходна у изградњи инфраструктуре, отварању нових радних места, у циљу подизања животног стандарда становништва;
- ❖ предузетничке руралне економије - где се боље валоризују ресурси, развијеније је предузетништво, МСП, боља је валоризација знања и културних вредности.

С обзиром на специфичности у развоју руралних подручја, стратегије којима се стимулише овај процес, углавном су исте, које стимулишу и економски раст на националном нивоу, а међу њима најзначајније су:⁸³

- унапређење знања и вештина радне снаге, где образовне политике и институције могу допринети побољшању људског капитала у руралним областима, на тај начин што омогућавају приступ даљем образовању, праћењем потреба локалног тржишта рада, иновирањем образовних програма и модула, улагањем напора да се најквалитетнија радна снага задржи у датом руралном подручју и привлачењем младих талентованих људи за отварање бизниса у руралним подручјима;
- јачање руралних тржишта - да би рурални регион био конкурентан, он мора да произведе робу и услуге, које могу остварити профит и на другим регионалним тржиштима. Кључни елемент од значаја за развој локалних тржишта је развој ланца снабдевања и умреженост локалних произвођача (задруге, произвођачке асоцијације, кластери), чиме се значајно побољшава конкурентност локалне економије;

⁸² Marini, M. B. & Mooney, P. H. (2006) Rural Economics, in Cloke, T. Marsden & P. H. Mooney (Eds.) *Handbook of rural studies* (pp. 91-103), London: Sage.

⁸³ Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд: Универзитет у Београду - Пољопривредни факултет, стр. 147.

- подршка иновативности - глобализација захтева иновације као битан предуслов за рурални економски развој. Оне се односе не само на нове производне праксе и технологије, него и на унапређење и побољшање начина на који се спроводе већ постојећи техничко-технолошки поступци и модели. Иновације које доприносе развоју руралних подручја се односе и на нови начин рада, проналажење нових решења за социјалне, економске и еколошке проблеме, развој нових технологија, производа, истраживања и партнерства, и адаптацију већ познатих решења у пракси на познате услове, трансфером знања и регионалном сарадњом;
- јачање социјалног капитала и капацитета локалне власти - децентрализовани процес одлучивања са ефикасним институционалним окружењем представља важан предуслов за развој руралне економије и локални економски раст, као и унапређење сарадње локалних актера;
- стратегије које промовишу дигитализацију руралне економије са циљем да се омогући креирање производа који се траже на глобалном тржишту.

Локалне иницијативе са приступом "bottom-up", јачање социјалних мрежа у руралним областима и унапређење сарадње локалних актера, представљају ефикасан и флексибилан одговор на спољне изазове и задржавање бенефита за развој у локалној заједници.

3. Унутрашњи изазови развоја руралних подручја Србије

Превазилажење релативне заосталости руралних подручја, могуће је остварити, пре свега, проактивним деловањем на унутрашње и спољне изазове развоја руралних подручја. Да би се остварила адекватна валоризација територијалног капитала руралних подручја и повећала њихова атрактивност за живљење, потребно је утврдити кључне моделе развоја (традиционалне и савремене), остварити демографску ревитализацију сеоских подручја и осмишљеним и економски ефикасним развојним пројектима.⁸⁴

- опремити села модерном инфраструктуром;
- повећати продуктивност, економичност и рентабилност аграра и других делатности;

⁸⁴ Миленковић, С. (2007) Економски односи традиционалног и савременог у руралном простору Републике Србије, *Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу*, Завод за проучавање села, Београд, стр. 173-174.

- дати приоритет запошљавању радне снаге у сеоском туризму, малим и средњим производним капацитетима, формирању кластера, културно-политичком и социјалном развоју села;
- развијати пољопривредне бизнис центре;
- спроводити перманентну едукацију сеоског становништва;
- обезбедити веће ангажовање медија намењених искључиво развоју села;
- остваривати бољу сарадњу са међународним организацијама које у свом делокругу рада имају рурални развој;
- укључити еколошке мере у развој руралног простора;
- укључивати савремена достигнућа науке и праксе у развој села, уз очување идентитета традиционалног руралног простора;
- укључити село у све области друштвено-економског живота.

На основу стања и резултата приказаних у SWOT анализи, издвојиле су се предности које се могу трансформисати у могућности и допринети динамичнијем расту и развоју сектора пољопривреде и руралних подручја. Исто тако, идентификоване су слабости које, у случају реализације опасности, могу да на дужи период угрозе развој. Као посебно важни унутрашњи изазови за које је потребно наћи решење, идентификовани су:⁸⁵ ресурси, конкурентност, тржишни ланци и логистичка подршка развоју руралних подручја.

3.1. Рурални ресурси - партиципативни приступ и методе управљања природним ресурсима

Република Србија располаже са 5,05 милиона хектара пољопривредног земљишта, од чега се 73% површина користи на интензиван начин (у виду ораница, воћњака, и винограда), док 29% пољопривредних површина чине природни травњаци (ливаде и пашњаци). Доминантан део пољопривредних површина, 3,279 милиона хектара односно, 65%, се користи у виду ораница. По становнику има 0,7 хектара пољопривредног, односно, 0,45 хектара ораничног земљишта. Међутим, процене су да се сваке године не обради између 200 и 350 хиљада хектара ораница и ливада, док је површина некоришћеног пољопривредног земљишта са пашњацима знатно већа.

⁸⁵ СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, Влада Републике Србије, Београд, Сл. гласник РС, бр. 85/14 од 12. августа 2014, стр. 56-58.

Табела 4.2. Обим и структура пољопривредних површина Србије (000 ha)

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Пољопривредно земљиште, укупно	5.056	5.058	5.052	5.056	5.053	5.069
оранице и баште	3.302	3.301	3.295	3.294	3.282	3.298
од којих угари и необрађено земљиште	199	209	226	224	219	242
Земљиште под сталним засадима	300	298	297	296	293	289
од којих: воћњаци	242	240	240	240	239	238
виногради	58	58	57	56	54	51
Стални травњаци	1.454	1.459	1.460	1.466	1.478	1.482
од којих: ливаде	621	625	624	621	641	653
пашњаци	833	834	836	845	837	829

Извор: подаци РЗС и СПРР, 2014, стр. 9.

У структури обрадивих површина, удео ораница и башта је 78,8%, воћњака 5,7%, винограда 1,6% и ливада 3,19%. Око 45% пољопривредног земљишта чини пољопривредно земљиште погодно за обраду без значајних ограничења, док остатак чини пољопривредно земљиште које углавном није погодно за обраду или се може обрађивати уз значајна ограничења. Главне претње по квалитет земљишта, представљене по интензитету, јесу: затварање структуре земљишта, смањење органске материје, закишељавање земљишта, загађење земљишта и ерозија. Приближно 88% укупне површине земљишта у Републици Србији је изложено ерозији водом, док ерозија ветром погађа око 25% територије Републике Србије. Велики део обрадивих површина је закишељен (више од четвртине површина), као резултат неконтролисане употребе хемијских средстава, док је у Војводини део површина и заслањен (14%). Наводњавање покрива површину од 250.000 ha, а системима за заштиту од штетног дејства спољних великих вода заштићено је 1,25 милиона хектара пољопривредног земљишта. Од укупног земљишног фонда одводњава се око два милиона хектара.⁸⁶

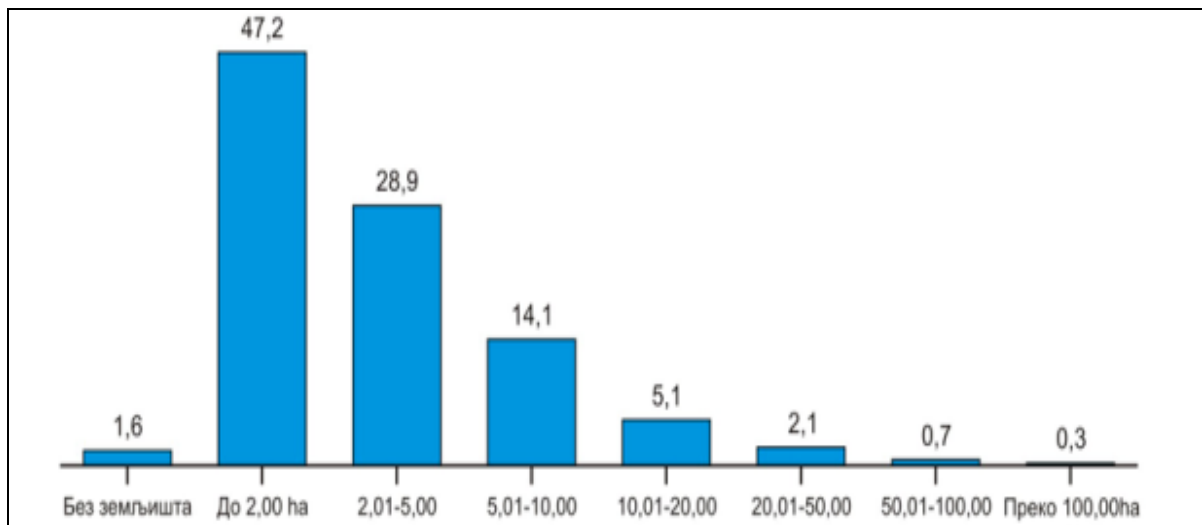
Према подацима Пописа пољопривреде из 2012. године, у Републици Србији је пописано 631.522 пољопривредна газдинства, која користе 3,437 милиона хектара пољопривредног земљишта. Просечна величина коришћеног земљишта по пољопривредном газдинству је 5,4ha. Међу пописаним пољопривредним газдинствима 99,6% су газдинства физичких лица, и она користе 82% површина. Просечна величина породичних пољопривредних газдинстава износи 4,5ha, и значајно варира по регионима – од 2,1ha у Јабланичкој области, до преко 10,0ha у Средњобанатској области. Преосталих 0,4% пољопривредних газдинстава су у поседу правних лица,

⁸⁶ Исто, стр. 9.

која користе 16% површина и имају просечну величину од 210 ha по пољопривредном газдинству.⁸⁷

Основни проблем везан за земљиште јесте уситњеност поседа, што је у супротности са захтевима за примену савремене технике и технологије, као и недостатак инфраструктуре. Највише газдинстава располаже земљиштем до 2 хектара (47,2%), а 10 - 20 хектара има 5,1% породичних газдинстава.⁸⁸ Уз то, просечан број парцела по газдинству је преко 6.

Графикон 4.1. Структура породичних газдинстава према величини коришћеног земљишта, у %

Извор: СГС (2016), стр. 241.

Важан предуслов за развој пољопривреде је развијено тржиште пољопривредног земљишта. Успостављањем јединствене евиденције о непокретностима на територији Републике Србије дат је значајан допринос сигурности у промету пољопривредног земљишта. Међутим, неажурност тих података представља одређене потешкоће у промету пољопривредног земљишта. Значајно ограничење ефикасног управљања пољопривредним земљиштем у јавној својини је недостатак информационог система о пољопривредном земљишту. Укупна површина пољопривредног земљишта у јавној својини Републике Србије је 923.004 ha, од чега је обрадивог пољопривредног земљишта 529.295 ha. Нови Закон о управљању пољопривредним земљиштем у јавној својини Републике Србије ће у значајној мери допринети ефикаснијем управљању овим важним ресурсом. Значајно је нагласити партиципативни приступ управљања природним ресурсима.

⁸⁷ Исто, стр. 10.

⁸⁸ СГС (2016), стр. 241.

Партиципативни приступ управљању природним ресурсима, али и животном средином у најширем смислу, представља процес током којег се корисници ресурса (појединци, групе и организације), менаџери и друге заинтересоване стране окупљају ради учешћа у дискусији и/или доношењу одлука које на директан или индиректан начин могу на њих да утичу.⁸⁹

У контексту управљања природним ресурсима, партиципација може бити дефинисана као процес који:⁹⁰

- олакшава дијалог између свих заинтересованих страна;
- мобилише и користи популарно знање и вештине;
- подржава локалне заједнице и локалне институције да управљају ресурсима и имају контролу над њиховим коришћењем;
- тежи одрживости, економској једнакости, социјалној правди и културном интегритету.

Треба нагласити је да је овај процес динамичан и да се ниво и облик партиципације може мењати током времена, а користи од њега су вишеструки:⁹¹

- ▶ партиципативни приступ осигурава одрживости успостављеног система управљања;
- ▶ корисници ресурса су важни извори информација о стању на терену и поседују знања и вештине који су од непроцењивог значаја за унапређење управљања;
- ▶ применом партиципативног приступа доношење одлука постаје креативније и транспарентније, а поверење у процес планирања веће;
- ▶ традиционално коришћење ресурса, о коме можемо добити информације само на локалном нивоу, може дати добру основу за модерно управљање које ће бити одрживо;
- ▶ много је вероватније да ће се локална заједница придржавати донетих одлука уколико су њени представници имали удела у планирању и доношењу одлука;
- ▶ у социо-културном контексту, када се делови друштва систематски искључују из процеса контроле над ресурсима, партиципативни приступ управљању природним ресурсима доприноси социјалној интеграцији;
- ▶ партиципативни процес доприноси изградњи партнерстава и јачању заједништва.

⁸⁹ Reed, M.S. (2008) Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological conservation*, 141, pp. 2417–2431.; Romina, R. (2014) Social Learning, Natural Resource Management and Participatory Activities: A reflection on construct development and testing, *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 69, pp. 15–22.

⁹⁰ Алексић, Ј. и др. (2014) *Примењена екологија*, МПЗЖС Републике Србије, Београд, стр. 295.

⁹¹ Исто, стр. 295-296.

Постоје ситуације када питање управљања животном средином треба да се решава хитно, а заинтересоване стране немају довољно знања да учествују у процесу одлучивања, па се онда не користи партиципативно управљање. Осим тога, негативне стране партиципаторног управљања су трошкови његове примене и могућност доминације јаким заинтересованих страна над слабијима, па могу изазвати нове конфликте.⁹²

За разлику од конвенционалног, партиципативно планирање увек почиње идентификацијом и анализом стејкхолдера, односно, заинтересованих страна,⁹³ а састоји се од следећих елемената: идентификација проблема и потреба; прикупљање података на основу којих ће се доносити одлуке и планирати акције; анализа прикупљених података; дефинисање визије и циљева; израда акционог плана за остваривање постављених циљева и визије; имплементација акционог плана; мониторинг и евалуација.

Ефикасан инструмент за изазове управљања ресурсима и животном средином је DPSIR методологија, коју је усвојила Европска агенција за животну средину (ЕЕА), где се разматра пет основних група показатеља: покретачке силе (D), притисци (P), стање (S), утицаји (I) и одговори друштва (R) на тренутно стање животне средине. На основу ове методологије се могу дефинисати показатељи узрочних односа између људских активности природних ресурса, као и последице и одговори на промене животне средине. Према Steiner-у (2003)⁹⁴, показатељи покретачких фактора описују друштвене, демографске и економске услове у друштву, али и последице које они имају на начин живота. Главни покретачки фактори су пораст броја становника и активности појединаца. Показатељи притисака указују на притиске изазване људским активностима, а који се манифестују као промене у животној средини (емисија CO₂ или испуштање било које загађујуће материје и др.). Показатељи стања описују количину и квалитет физичких, биолошких и хемијских појава у одређеној области. Показатељи утицаја описују промене стања животне средине које утичу на друштвене и економске функције, као што су обезбеђење одговарајућих услова за здравствену заштиту и биодиверзитет. Показатељи реакција описују мере које се предузимају са циљем спречавања, ублажавања или прилагођавања променама у области животне средине.

⁹² Luyet, V., Schlaepfer, R., Parlange, B.M., Buttler, A. (2012) A framework to implement Stakeholder participation in environmental projects, *Journal of Environmental Management*, 111, pp. 213–219.

⁹³ Бартула, М. (2014) *Одрживо коришћење и заштита природних ресурса у прекограничном подручју Србија – Босна и Херцеговина, Општина Богатић*, Унија еколога, Београд; Бартула, М. (2014) *Менаџмент животне средине*, Факултет за примењену екологију, Футура, Београд.

⁹⁴ Steiner, A., Martonakova, H. & Guziova, Z. (2004) *Environment Governance Sourcebook*, Bratislava, Slovak Republic: UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States.

Базе података и географски информациони системи - ГИС, су такође значајни за научна истраживања, управљање ресурсима, имовинско управљање, планирање развоја, просторно планирање, картографију, планирање инфраструктуре у развоју руралних подручја, као и за постизање веће ефикасности у управљању просторним ресурсима и планирању будућих потреба заједнице.

3.2. Креативност и иновативност у руралном развоју

Кључни изазов који стоји пред носиоцима развојне руралне политике у Србији јесте на који начин поспешити предузетнике у креативним делатностима на руралним подручјима. При томе се мисли на финансијску подршку креативном сектору, редефинисање система подршке МСП и предузетницима, дигитализацију и јачање виртуелне економије, раст конкурентности, унапређење квалитета људских ресурса, стварање одговарајућих институција за креативну економију и програме развоја руралних подручја. Нове стратегије руралног развоја, засноване на територијалном капиталу и креативности, треба да буду дефинисане у зависности од специфичности подручја, са циљем ревитализације и унапређења квалитета живота, базираном на јединству природних, културно-исторјиских и традиционалних карактеристика за ту територију. Подстицање и промоција креативног предузетништва треба да буду усмерени на стварање повољнијих услова за развој иновативних предузећа, која промовишу дигитализацију руралне економије и омогућавају креирање нових конкурентских производа неопходних глобалном тржишту.

Креативност и иновативност су нови приступи у решавању кључних изазова у руралном развоју, тако да је 2009. година проглашена Европском годином креативности и иновативности. Нова мера (124) уведена је за ту сврху и укључује подршку у пољопривредно-шумарском сектору, истраживачким пројектима.

Табела 4.3. Примери приоритета земаља чланица ЕУ за активности мере 124

Земља	Мера
Шведска	Појачана сарадња са истраживачким институцијама
Естонија	Подизање квалитета хране и постизање енергетских уштеда
Данска	Развој нових процеса и технологија које умањују проблеме повезане са утицајем на околину
Чешка	Инвестиције повезане с развојем нових пољопривредних и прехранбених производа и применом нових процеса и технологија у ратарству и сточарству
Холандија	Нове организацијске методе пословања

Извор: *Ревизија руралног развоја ЕУ*, бр. 2/2012, стр. 11.

Један од постављених приоритета, у складу са Европском годином креативности и иновативности, јесте стварање новог модела управљања за примену висококвалитетне информатичке технологије и увођење партнерског приступа. Они су битни за удаљена и ретко насељена рурална подручја, а као пример може се навести пројекат који је сачињен за округ Norrbottena, на северу Шведске. Јавно предузеће информационих технологија у власништву ове регије и 14 општина и округа, поставило је око 3.000 километара оптичког кабла, тако да данас више од 300 села и 93% становника има приступ интернетској мрежи. Овим пројектом отворено је и 60 нових радних места и основана су три предузећа. Такође, иновативни пројекти, попут иновација у едукацији, за бољи приступ образовању у Пољској; иновација у туризму на Малти; у области хране у Данској; отворених пољопривредних газдинстава у Француској; иновативног приступа пољопривредно-еколошким активностима, по моделу задруге у Холандији; друштвених предузећа у Пољској; и осталим руралним крајевима широм Европе, су примери како се иновативне идеје могу покренути мобилизацијом локалних ресурса руралних подручја на нов креативни начин.⁹⁵ Сличан пример, где се брине о потенцијалима креативне привреде за локални развој и унапређење квалитета живота у заједници, постоји и у Србији, у Пироту, који је одувек био познат по традиционалним и креативним занатима (израда ћилима са познатим орнаментима). Иновативни развој је подржао Унеско фонд за културну разноликост, ради повезивања културних потенцијала и традиције са привредним. Такође, треба поменути пример у производњи пиротске пеглане кобасице, произвођача Далибора Тошић, где учествују произвођач и дизајнер. До ове успешне сарадње је дошло захваљујући пројекту креативне индустрије који има још један циљ, а то је подржати омладинско предузетништво и на пријемчив начин приближити младима традицију и препознатљиве производе пиротског краја. Управо због богате традиције и познатих производа, могућности за развој креативног предузетништва у Пироту су велике, јер се за овакве пројекте може конкурисати за фондове из Европске уније. Такође, значајно је истаћи и пројекат Мапирања Ромског креативног предузетништва и смернице за њихово боље укључивање у локалне политике, активности удружења “Жене Југа”, како би приказале улогу женског стваралаштва у подстицању креативног предузетништва Пирота и очувању гастрономског наслеђа овог краја.⁹⁶ Конзервација каменог села Гостуша на Старој планини, чији је циљ поред заштите народног градитељства, подизање културног идентитета подручја, који потенцијално поспешује развој туризма и доприноси ревитализацији села, представља

⁹⁵ Ревизија руралног развоја ЕУ, бр. 2/2012.

⁹⁶ ГКЕ - Група за креативну економију, Београд, *Креативна привреда и економски развој Србије*, 16 доступно на <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/>

изузетан пример да културно наслеђе уједињује људе и ствара "мостове" између прошлости и будућности, а истовремено генерише и економски раст, промовише одрживи развој и подстиче друштвену инклузију, која је веома значајна за будући развој руралних подручја.⁹⁷ Сви наведени примери, подстичу друштвену инклузију сеоског становништва и квалитет живота, уз очување аутентичности и идентитета подручја, као одговорне унутрашње изазове.

3.3. Конкурентност руралне економије

Раст конкурентности руралне економије се огледа, пре свега, у водећој активности у многим руралним подручјима у пољопривреди, па из тог разлога раст ефикасности и конкурентности пољопривреде представљају кључне циљеве руралног развоја. Подршка расту конкурентности одвија се на начин да задовољава принципе одрживог развоја, у смислу да раст продуктивности не угрози животну средину, социјалне и друштвене аспекте развоја руралних подручја. За раст конкурентности укључују се мере подршке, као што су:⁹⁸

- инвестиције у модернизацију машина и опреме, у циљу да се унапреди техничко-технолошки процес у подизању стандарда квалитета, као и за побољшање животне средине;
- побољшање ефикасности прераде и приступа тржиштима, промоција прерађених производа, увођење нових технологија и иновација, и отварање нових тржишних могућности;
- сарадња између произвођача сировина и прехранбене индустрије, за развој нових производа и технологија, у циљу задовољења све захтевнијих потрошача;
- струковна обука и информисање, у циљу обезбеђења техничких и економских знања, неопходних за повећање конкурентности, као и управљање земљиштем и достизање еколошких циљева;
- подршка младим пољопривредницима до 40 година старости, да започну са производњом иновативних производа на својим поседима (као пример могу послужити садашње иницијативе у Влади Републике Србије, у оквиру оживљавања руралних подручја);

⁹⁷ ЗЗПС - Завод за заштиту природе Србије, *Европска награда за пројекат заштите села Гостуша - „камено село“ у Парку природе „Стара планина“*, <http://www.zzps.rs/>

⁹⁸ Богданов, Н. (2015), *оп. цит.*, стр. 229-230.

- подршка за коришћење саветодавих услуга и за успостављање система управљања на газдинствима;
- подршка инфраструктурним пројектима који су повезани са управљањем развојем руралних подручја.

Конкурентност као изазов захтева и осврт на цене основних пољопривредних производа и анализу спољнотрговинског биланса, који се због методолошког приступа и стандарда у ЕУ морају узети као индикативни, у циљу поређења. У том смислу, ценовна конкурентност је посебно изражена код жита и индустријског биља, док у повртарској и воћарској производњи она важи само за одређене производе и поједине године. Висока ценовна конкурентност пољопривреде Србије се може објаснити нижим трошковима радне снаге и доминирантним положајем откупљивача и прехранбене индустрије, која је још увек високо увозно заштићена. У сточарству, конкурентност појединих врста меса условљена је нижом ценом кукуруза као основне сировине у односу на друге земље.

Република Србија је нето извозник пољопривредно-прехранбених производа, а пољопривреда сектор који значајно доприноси уравнотежењу спољнотрговинског биланса. Трговина аграрним производима базирана је, углавном, на размени примарних и производа нижих фаза прераде, који у структури извоза, у просеку, учествују око 70%, а у структури увоза око 60%.⁹⁹

Графикон 4.2. Трговински биланс пољопривреде Републике Србије (у мил. евра)

Извор: СПРР Р. Србије (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024. - Нацрт*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде РС, Београд, стр. 48.

⁹⁹ СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, МПЗЖС, Република Србија, Београд, стр. 37.

Традиционално најважнији извозни производи су житарице, воће, шећер, масноће и уља и разни напици, који заједно чине око 60 % укупне вредности извоза пољопривредно-прехранбеног сектора. Извозна оријентација пољопривреде фокусирана је на одређене групе производа у којима се, већ дуже време, бележи успех на међународном тржишту, с обзиром на промене тражње, указује да се индикатори конкурентности морају мењати.

Најзначајнији спољнотрговински партнери Републике Србије су земље ЕУ. Половина извоза и око 45% увоза пољопривредно-прехранбених производа одвија се са земљама ЕУ. Други значајан спољнотрговински партнер Републике Србије су бивше југословенске републике, са око 40 % извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије. Са земљама СЕФТА споразума, Република Србија има суфицит у размени, који је, великим делом, резултата извоза аграрних производа. Растући удео у структури извоза пољопривредних и прехранбених производа Републике Србије бележе и земље Царинске уније. Република Србија је једна од ретких земаља у Европи која има потписан споразум о слободној трговини са Руском федерацијом, а који омогућава слободан приступ руском тржишту за наше пољопривредне и прехранбене производе.¹⁰⁰

Светско тржиште аграрних производа је претрпело знатне промене, па је њихово праћење неопходно уколико се жели обезбедити адекватна понуда прилагођена измењеној структури међународне трговине. На извоз у развијене земље може се рачунати са специфичним или дефицитарним производима у тим подручјима. Генерално посматрано, неконкурентност аграрног извоза Републике Србије уочава се најчешће у:¹⁰¹ неусклађености понуде са тражњом на светском тржишту; незадовољавајућем квалитету производа; доминантном учешћу примарних и производа нижих фаза прераде; нестабилности извоза; недовољном обиму производа; непоштовању рокова или начина испоруке производа; неразвијеном извозном маркетингу итд. Зато, успостављање ефикасног тржишног ланца, попуњавање недостајућих делова система логистичке подршке иновативним решењима, модерним системима управљања и јачање хоризонталних и вертикалних веза, допринело би да српска пољопривреда прерасте из сировинског у модеран сектор који може да понуди робу препознатљиву по квалитету. Најважнији изазови у развоју тржишних ланаца у предстојећем периоду су укључивање малих произвођача у модерне тржишне ланце, повећање конкуренције на нивоу производње и прераде, стварање окружења за инвестирање и имплементацију стандарда квалитета.¹⁰²

¹⁰⁰ СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, МПЗЖС, Република Србија, Београд, стр. 38.

¹⁰¹ Вујичић, М., Ристић, Л., (2006) *Економика пољопривреде*, Економски факултет, Крагујевац, стр. 217.

¹⁰² СПРР (2014) , *оп. цит.*, стр. 57.

3.4. Територијална кохезија и смањење сиромаштва

Последица неадекватног управљања руралним развојем је сиромаштво и социјална искљученост. Социјална искљученост је постала једна од актуелних друштвених тема и главни друштвени проблем. Социјална (друштвена) искљученост се у ЕУ дефинише као процес у оквиру којег су одређени појединци спречени да потпуно учествују у друштву због свог сиромаштва, недостатка знања или као последица дискриминације. Социјална искљученост је већи проблем за руралне заједнице и она произилази из неповољне економске структуре, ниске насељености становништва, просторне удаљености од урбаних центара, друштвеног односа према руралним подручјима и социјалне хетерогености руралних подручја.

Социјална укљученост се дефинише као процес који омогућава да они који су социјално искључени добију прилику и средства за њихово поновно учешће у економском, друштвеном и културном животу, и постизање животног стандарда који је нормалан за друштво у којем они живе. Оно омогућава веће учешће оваквих група у доношењу одлука које се тичу остварења њихових основних права за одрживи развој.

Сиромаштво је вишедимензионални феномен који, поред недовољних прихода за задовољење минималних животних потреба, подразумева и немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама. Као претежно рурални феномен, сиромаштво је последица неадекватног управљања руралним развојем. Притом, савремени рурални развој подразумева одрживи процес економских, социјалних, културних и еколошких промена, са циљем да се дугорочно повећа благостање руралне заједнице.¹⁰³

Као најчешћи узроци сиромаштва у руралним подручјима, наводе се:¹⁰⁴

- политичка нестабилност и грађански сукоби;
- неповољне перформансе аграрне структуре;
- недовољна диверзификација дохотка и варијације економске активности руралног становништва;
- неповољна старосна, полна и образовна структура руралног становништва;
- недовољно подстицајна развојна политика државе према селу и пољопривреди;
- неповољна географска локација појединих руралних подручја и неразвијена инфраструктура.

¹⁰³ Moseley, M. (2003) *Rural Development – principles and practice*, SAGE Publications, London, p. 4.

¹⁰⁴ Мијатовић, Б. (2014) *Сиромаштво у Србији у 2014. години*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, стр. 1-17.; Богданов, Н. (2015), *оп. цит.*, стр. 85.

Проблеми руралних заједница, који су најчешће економске и социјалне природе, битно умањују квалитет живота и мотивацију људи да остану у селима, што даље подстиче нова миграторна кретања, углавном највиталнијег становништва, те се, на тај начин, дугорочно повећава већ изражено сиромаштво ових подручја.¹⁰⁵

Стопа сиромаштва представља учешће сиромашних у датој популацији. Пошто стопа сиромаштва пружа само број сиромашних, а не и интензитет њиховог сиромаштва, користи се и друга мера – дубина сиромаштва, која приказује колико је потрошња сиромашних испод линије сиромаштва. Трећа мера је оштрина сиромаштва, која изражава неједнакост међу сиромашнима, односно, даје већи пондер најсиромашнијима.

Табела 4.4. Сиромаштво у Републици Србији, 2014. године

Линија сиромаштва (за еквивалентног одраслог), дин. месечно	11.340
Стопа сиромаштва, у %	8,9
Дубина сиромаштва, у %	1,7
Оштрина сиромаштва, у %	0,5

Извор: Мијатовић, Б. (2014) *Сиромаштво у Србији у 2014. години*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије, стр. 6.

Стопа сиромаштва је 2014. године у Србији 8,9%, што значи да је потрошња толиког процента укупног становништва била нижа од линије сиромаштва (11.340 динара месечно за еквивалентног одраслог). Дубина сиромаштва износила је скромних 1,7%, што значи да би из бруто друштвеног производа Србије било потребно обезбедити 1,7%, како би се смањило сиромаштво у Србији у 2014. години. То уједно показује да су сиромашни грађани у Србији, у просеку, умерено сиромашни. Оштрина сиромаштва је, такође, доста скромна и износи 0,5, па се за 2014. годину може поновити оцена да је оштрина сиромаштва у Србији врло умерена. Стопа сиромаштва на осталом подручју (руралном подручју) је износила 12,2%, а на урбаном 6,7%.

Територијални распоред сиромашних у Србији и ниво сиромаштва по регионима, изражен стопама сиромаштва, приказан је у Табели 4.5. Према подацима, Централна Србија је имала највећу стопу сиромаштва, док је Београд имао најмању. Угроженост сиромаштвом расте са повећањем броја чланова домаћинства, па је сиромаштво нарочито изражено у вишечланим домаћинствима. Када су у питању

¹⁰⁵ Вујичић, М., Ристић, Ј., Обрадовић, С. (2012) Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government, *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, NAM, Kyiv, Ukraine, pp. 339-345.

старосне групе, млађе становништво, старости до 24 године, има стопу сиромаштва око 12%, а становници изнад 25 година, па до 65+, имају стопу сиромаштва која се креће око 8%. При томе треба нагласити да стопа сиромаштва деце износи 12%, а да је код пунолетних та стопа око 8,2%. Ниво сиромаштва мушкараца и жена је врло сличан, и креће се између 8 и 9%. Сиромаштво се смањује са повећањем школске спреме становништва, од 20,2% код појединаца без завршене основне школе, до само 1% оних са завршеним факултетом. Међутим, незапосленост веома утиче на стопу сиромаштва, тако да је она код незапослених 23,7%, а код запослених 6,5%.

Табела 4.5. Сиромаштво по регионима Републике Србије, 2014. године

	Број сиромашних, у 000	Стопа сиромаштва, у %
Република Србија	627	8,9
Војводина	149	7,8
Београд	77	4,7
Централна Србија без Београда	402	11,4
Шумадија / Западна Србија	154	7,6
Југоисточна Србија / Источна Србија	248	16,4

Извор: Мијатовић, Б. (2014) *Сиромаштво у Србији у 2014. години*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада РС, стр. 9, на основу обраде Анкете о потрошњи домаћинстава 2014, РЗС.

Сеоско становништво, које је у Републици Србији више изложено сиромаштву, су, пре свега: пољопривредници у брдско-планинским пределима, старачка домаћинства, интерно расељена лица и запослено рурално становништво које нема приходе од пољопривреде. Сузбијању сиромаштва доприносе и подршке које се односе на диверзификацију руралне непољопривредне активности, развој нових бизниса микро предузећа, охрабривање туристичких активности, подршка очувању руралног наслеђа, подршка за стицање нових вештина и знања и обука за примену информационих технологија.

Економска криза је указала на слабости у европској економији и продубила социјалне неједнакости. Показало се да више од 80 милиона људи широм Европе живи испод границе сиромаштва. Зато је уравнотежени развој Европске уније, смањење структурних разлика између региона и друштвена укљученост, уз територијалну

кохезију, циљ нове стратегије Европа 2020. У ту сврху, Европска комисија предлаже следеће главне циљеве који треба да се остваре:¹⁰⁶

- 75% становништва старости између 20 година и 64 године треба да буде запослено;
- 3% БДП-а ЕУ треба да буде уложено у истраживање и развој;
- учешће оних који прерано напуштају школовање треба да буде испод 10% (сада је то 15%), а најмање 40% младих треба да има стечено терцијарно образовање;
- број људи који су изложени ризику од сиромаштва треба смањити за 20 милиона (сада је 16% укупног становништва изложено ризику од сиромаштва).

Кључне иницијативе које би требало да помогну остварењу ових циљева су:¹⁰⁷

- „Млади у покрету“, са циљем унапређења квалитета образовних система и лакшег уласка младих на тржиште рада;
- „Агенда за нове вештине и нова радна места“, са циљем модернизације тржишта рада и оснаживања људи развојем њихових вештина током целог живота и мобилности радне снаге.

Главни механизам за постизање повећања ефикасности у борби против сиромаштва, утемељен унутар ЕУ, је дефинисан у оквиру Отвореног метода координације за социјалну заштиту и социјално укључивање ОМК (*Open Method of Coordination* - ОМК). За повећање синергије и хармонизације мера социјалне, економске и политике запошљавања, и усклађивање појединачних социјалних политика у земљама чланицама, користи се Стратегија двостраног повећања ефикасности, тзв. *double streamlining*.¹⁰⁸

Кључни финансијски инструмент за подршку запошљавању и социјалном укључивању је Европски социјални фонд (ESF) из којег се сваке године директно помогне 5 милиона незапослених и око 1 милион припадника осетљивих група. Такође, постоји програм PROGRESS за отварање већег броја квалитетних радних места, борбу против сиромаштва и искључености, као и Европски фонд за регионални развој (ERDF), преко којег се обезбеђује социјална и територијална кохезија. Активности ESF-а су допуњене и Европским фондом за интеграцију држављана трећих земаља (за мигранте) и Европским фондом за избеглице (за избеглице), инвестициона политика се, све више, усмерава ка циљевима социјалног укључивања руралних заједница.

¹⁰⁶ Strategy Europa 2020 (2010) *Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, European Commission, EU, Brussels, p. 5.

¹⁰⁷ Исто, стр. 6.

¹⁰⁸ SIPRU (2009) *Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије*, Social Inclusion and Poverty Reduction Unit, <http://www.inkluzija.gov.rs/>

4. Спољни изазови развоја руралних подручја Србије

У Стратегији развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Србије, као најзначајнији спољни изазови, истичу се:¹⁰⁹ климатске промене, глобализација светске привреде, чланство у Светској трговинској организацији и захтеви процеса интеграције у Заједничку аграрну политику ЕУ. Пракса потврђује да се и рурална подручја у развијеним земљама суочавају са бројним изазовима, али је значајна разлика у односу на Србију, јер се то одвија на далеком вишем нивоу институционалне, организационо-економске и техничко-технолошке развијености.¹¹⁰

4.1. Климатске промене

Глобалне климатске промене, попут загађивања животне средине, и глобално отопљавање, као ефекат стаклене баште, сматрају се узроцима претњи општем здрављу и безбедности човечанства. Негативне последице су дугорочне и разноврсне, и захтевају проактивно деловање носилаца развојне политике. У Извештају ИРСС (Међународни панел за климатске промене УН-а), на заседању у Паризу, истакнуто је да се феномен климатских промена огледа у глобалном загревању. Сам феномен је све наглашенији због повећања емисије гасова са ефектом стаклене баште, која је директно повезана са активностима људи, фабричким постројењима, аутомобилима и другим загађењима.¹¹¹ Последице климатских промена, поред природних непогода, економских штета, доносе и људске жртве и стално су у порасту. Услед климатских промена већина глечера на Антарктику се топи све већом брзином, што значи раст нивоа воде у океанима у наредним деценијама и веће ризике од нових катастрофа. Уништавања великог број еколошких система на нашој планети увећава могућности великих претњи по квалитет људских живота. Према проценама ФАО, глобално загревање би могло постати главна претња светској сигурности хране и имати снажан утицај на производњу и дистрибуцију хране. Такође, могу се очекивати и следеће последице:¹¹² смањење приноса и могућности коришћења земљишта; проблем трајања сезоне узгоја и врсте усева; повећање ризика од штеточина и болести; угрожавање здравља и добробити животиња; флукуације цена; повећање броја гладних; миграције

¹⁰⁹ СПРР (2014), *оп. цит.*, стр. 58-62.

¹¹⁰ Шеварлић, М. (2012). Пољопривреда по моделу ЕУ. Веб сајт *Пољопривреда.инфо*, http://poljoprivreda.biz/stav/poljoprivreda_po_modelu_eu

¹¹¹ ИРСС (2015) *Међународна конференција о клими*, Париз, <http://www.ambafrance-srb.org/>

¹¹² ЕК (2014). *Заједничка пољопривредна политика у сусрет 2020.*, http://ec.europa.eu/croatia/pdf/cap-2020-general-presentation_hr.pdf

и социјални немири. Узимајући у обзир трендове промене климе, различите метеоролошке и хидролошке појаве, уочава се да су промене климе на глобалном нивоу довеле и до промена климатских карактеристика Србије. Комплексност утицаја ових промена на аграр изискује разраду мера адаптације, како би се избегли или ублажили негативни ефекти, пошто се пољопривреда Србије значајно ослања на производњу зависну од временских услова.¹¹³

Табела 4.6. Неопходне адаптације пољопривреде на климатске промене

АДАПТАЦИЈА	ОПИС
Стратешко планирање	Усвајање стратешког документа за дугорочно планирање развоја пољопривреде у условима климатских промена
Подршка научним истраживањима у области пољопривреде	Оцењивање рањивости на климатске промене; развој прогностике; примењена истраживања; истраживања болести и штеточина у измењеним климатским условима; превентивне активности
Формирање националног тела за координацију и планирање мера	С обзиром на значај пољопривреде за укупну економију Србије и на њену велику рањивост у погледу климатских промена, неопходно је посебно национално тело за координирање адаптације у области пољопривреде
Развој еколошки прихватљиве пољопривреде	Променили праксу коришћења ђубрива и хемијских средстава; мерама заштите и очувања природних вредности могу се ублажити неповољни климатски утицаји
Развој система за наводњавање	Због суше у многим крајевима, неопходно је на свим нивоима подржати наводњавање
Заштита од поплава	Проширење, продубљивање и чишћење корита река и канала; побољшање брана и других важних конструкција, односно, система одбране од поплава
Заштита шума и земљишта од ерозије	Картирање шума; унапређење система за заштиту од шумских пожара; заштита шума од штеточина и биљних болести; интензивирање пошумљавања
Повећање енергетске ефикасности у пољопривреди	Понудити стратешка решења за рационализацију потрошње и повећање ефикасности коришћења енергије у пољопривреди, како би се повећала конкурентност и адаптивни капацитет произвођача
Унапређење знања пољопривредника	За ефикасно прилагођавање на измењене климатске услове морају се константно усвајати нова знања и пратити нова научно-технолошка решења
Финансијска подршка	Потреба за финансијском подршком пољопривредницима више је него очигледна, имајући у виду тренутно стање у пољопривреди
Промовисање система осигурања у аграру	Стратешки приступ развоју ове области је важан, јер се осигурањем смањује рањивост пољопривредника на променљиве климатске услове
Подстицање удруживања	Мала површина поседа смањује конкурентност, па би удруживањем пољопривредници могли да повећају адаптивни капацитет

Извор: на основу Секулић, Г., Димовић, Д., Калмар, З., Јовић, К. и Тодоровић, Н. (2012). *Процена рањивости на климатске промене – Србија*. Београд: CUZS, WWF, стр. 38-41.

¹¹³ СПРР (2013), *оп. цит.*, стр. 78.

Земље чланице ЕУ су, такође, радиле на указивању значаја смањења емисије штетних гасова у атмосфери за 20% и то су дефинисале у стратегији везаној за енергију и климатске промене - Европа 2020. У оквирима ове Стратегије у погледу климатских промена истиче се значај Система трговине емисијама, који подстиче организације које се баве интензивном индустријском делатношћу да смање емисије CO₂, а кажњава оне које премаше утврђену квоту. Овај систем покрива неколико хиљада фабрика и постројења одговорних за око половину емисије CO₂ у ЕУ.

Адаптација на климатске промене захтева промене у руралној и аграрној политици, где су неопходне су мере прилагођавања, у циљу спречавања или смањивања губитака, па чак и претварања климатских промена у предности.¹¹⁴ Модел “climate-smart agriculture” подразумева да пољопривреда адекватно одговори на ове изазове, односно, да се благовремено прилагоди климатским условима који се мењају, да систем производње буде продуктиван и одржив у исто време, што захтева значајна улагања и техничку подршку.¹¹⁵ Постоје и мере адаптације, чија имплементација не захтева велика улагања и могу несметано да се примене у различитим руралним подручјима, а поред стратешког приступа основним адаптацијама на климатске промене, неопходно је развијати савремене организационе структуре и капацитете, чија је сврха успостављање секторске сарадње и синхронизација свих важних сегмената, уз јачање свести о овом питању.¹¹⁶ Главни изазови у области животне средине системског су карактера и не могу се решавати изоловано, јер климатске промене, природа и биодиверзитет, коришћење природних ресурса и отпад, животна средина и здравље, повезани су низом директних и индиректних веза.

4.2. Економска глобализација

Глобализација се, као вишедимензионални процес, одражава на многе области економије и друштва, па је предмет интересовања различитих научних дисциплина и струка, што доводи до одређених неслагања у погледу тога шта она заправо представља. Притом, значајан број аутора истиче да је глобализација процес привредног, друштвеног, културног и политичког деловања, које надмашује границе

¹¹⁴ IPCC. (2001). *Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

¹¹⁵ FAO (2016). *Climate-Smart Agriculture*. Rome: FAO.

¹¹⁶ Ристић, Ј. (2016). Спољни изазови развоја аграра Републике Србије. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 211-229.

националних држава.¹¹⁷ Технолошки и политички фактори представљају основне покретаче глобализације. Отуда се појам глобализације користи како би се њиме означила серија брзих промена, које мењају светску привреду из корена, олакшава се трговинска размена, интензивира се прекогранично кретање капитала, шири се талас либерализације, нарочито у трговини и на финансијском тржишту и између земаља све је већа економска међузависност.

Глобализација је важна одредница савремене аграрне и руралне политике, па светску пољопривреду у овом контексту карактерише:¹¹⁸ глобална конкуренција, експанзија индустријализоване пољопривреде, формирање јаких ланаца снабдевања храном, растући ризици развоја биотехнологије, генетског инжењеринга и др. Пољопривредно-прехранбени сектор бележи повећање концентрације у свим фазама прехранбеног ланца, што представља најизраженију последицу процеса глобализације. Продор међународног капитала присутан је и у развоју руралних подручја, у свим секторима руралне економије. Глобализовање руралне привреде инсистира на конкурентности, квалитету и безбедносним светским стандардима. У том смислу, креиран је стандард ISO 26000, међународно договорено упутство за друштвену одговорност, ослањајући се на најбољу праксу и поштовање релевантних декларација и конвенција Уједињених нација, у коме се апострофира друштвена одговорности у којем функционишу све организације, начела и основна упутства о питањима друштвене одговорности у глобализованом свету.¹¹⁹

Када су у питању пољопривреда и рурални развој у Србији, процес глобализације изложио је овај сектор фундаменталним променама, које пружају одређене могућности, али и опасности, па се управљање променама одвија у релативно неповољном окружењу. Приступ глобалном тржишту захтева одговарајући микс мера руралног развоја, прилагођеног циљевима који се реално могу остварити, уз проналажење нових модела развоја.

4.3. Чланство у Светској трговинској организацији

У међународним интеграционим процесима, пољопривреда и рурални развој Републике Србије се суочавају са значајним променама развојне политике. У овим процесима, нарочито се истиче значај усаглашавања овог сектора са захтевима Светске трговинске организације (СТО). Светска трговинска организација (WTO/СТО) регулише међународне трговинске односе, са циљем да се светска трговина одвија у

¹¹⁷ Milardović, A. (1999). *Globalizacija*. Osijek-Zagreb-Split: Pan Liber.

¹¹⁸ СПРП (2014), *оп. цит.*, стр. 59-60.

¹¹⁹ *Савет страних инвеститора, Извештај за 2006. годину*, стр. 93., <http://www.apr.gov.rs>

предвидивим оквирима. Приступање СТО подразумева сложену процедуру и вођење преговора на мултилатералним и билатералним основама са сваком од чланица ове организације. Значај прикључења Србије овој организацији произилази из чињенице да се на земље чланице СТО односи преко 97% светске трговине робом, 90% финансијских трансакција, 92% ИК технологија, 97% интелектуалне својине итд.¹²⁰

Република Србија је формално отпочела процес приступања СТО, након приhvатања њеног захтева за отпочињање преговора од стране Генералног савета СТО, фебруара 2005. године. Током процеса приступања СТО у Србији су усвојени бројни закони и други правни акти које прописује СТО.

За Србију чланство у СТО представља и један од важних услова, који треба испунити да би се окончали преговори са ЕУ, чија се трговинска политика темељи на правилима по којима функционише СТО. Могућности остварења одређених користи од уласка у СТО су многобројне:¹²¹

- могућност приступа тржиштима других земаља под равноправним условима;
- сигнал страним инвеститорима о стабилности и предвидивости економског система - смањење ризика за потенцијалне улагаче;
- имплементација међународно договорених правила, као оквира за изградњу домаће тржишне привреде и реформу законодавства;
- уважавање међународно договореног механизма решавања трговинских спорова, пошто трговински односи често укључују и конфликте;
- могућност коришћења мултилатерално договорене клаузуле најповлашћеније нације.

Приступ СТО, поред користи, укључује и негативне изазове за аграр, као саставни део руралног развоја. На пример, учешће пољопривреде у БДП-у изразито аграрних земаља константно је опадало од уласка у СТО, па су поједине државе, подносиле захтеве за ревизију преузетих обавеза. Такође, иако су поједине земље оствариле извесне користи од чланства, у погледу страних инвестиција и технолошког напретка, забележен је пад домаће производње и повећање увоза пољопривредно-прехранбених производа. Каснији улазак неких земаља у СТО омогућио им је да извуку поуке из искустава других, као и да буду знатно опрезније у преговорима о обавезама које преузимају. Захваљујући добро осмишљеној аграрној политици,

¹²⁰ СПРР (2013), *оп. цит.*, стр. 79.

¹²¹ ПК (2009). *Србија и СТО - Светска трговинска организација*. Београд: Привредна комора Београда, <http://www.kombeg.org.rs/Komora/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=1409>

пољопривреда појединих земаља није искусила посебно негативне ефекте пријема у СТО, али ни велике користи.¹²²

Имајући у виду да је чланство у СТО предуслов Србији за чланство у ЕУ, јасно је да је брже укључивање значајно за целу привреду, у смислу бржег приступа погодностима које имају чланице ове организације.

4.4. Процес интеграције у ЕУ

Рурална подручја, као и пољопривредни сектор, имају релативно велики значај за укупну привреду Републике Србије. Због тога, прилагођавање Заједничкој аграрној политици ЕУ (САР) представља велики изазов, а у основи се састоји од хармонизације законодавства, јачања институција, као и реформи у самој политици аграрног и руралног развоја.

Хармонизација законодавства подразумева стварање правне основе за спровођење комплексног система регулатива САР-а. Она захтева и реформе организације постојећих институција, као и прилагођавање у дефинисању мера подршке и евалуације политике.

Институционална изградња обухвата реформисање постојећих и изградњу нових институција, према ЕУ стандардима, које треба да омогуће ефикасно функционисање САР-а. Овај процес захтева и значајне административне, финансијске и људске ресурсе.

Реформа политике подразумева усвајање стандарда ЕУ, у циљу што ефикаснијег процеса интеграције, како би се смањили негативни, а појачали позитивни ефекти ЕУ интеграције.¹²³

Сва три елемента реформи се, осим сопственим средствима, спроводе и европским фондовима. Предприступна подршка намењена је за две групе корисника: институцијама и њиховом прилагођавању да преузму нове улоге и задатке; и непосредним корисницима, пољопривредницима, за раст њихове конкурентности. При томе се поштују територијалне специфичности појединих земаља при пружању финансијске подршке у процесу прикључења ЕУ. Финансијска средства се додељују за унапред испланиране пројекте за које мора да се израде документа која представљају основу и стратешки оквир за идентификацију и формулацију пројеката које финансира ЕУ. У пракси, програмиран је принцип који подразумева процес

¹²² Станојевић, Н. & Радоњић, А. (2014) The inclusion of post-soviet countries in the WTO. *Megatrend Review*, 11(4), pp. 145-158.

¹²³ Богданов, Н. (2015), *оп. цит.*, стр. 288.

израде вишегодишњих програма трошења средстава из структурних фондова, у складу са дефинисаним циљевима и критеријумима ЕУ.

Ако рурални развој посматрамо као процес побољшања квалитета живота руралне популације, онда модернизација пољопривреде великих газдинстава и предузећа има ограничен домет у овом процесу. Наиме, савремени приступ руралном развоју фокус ставља на мања индивидуална газдинства и њихову улогу, како у очувању руралних вредности, тако и у обезбеђењу егзистенције великог дела руралног становништва. При томе се има у виду да се политика руралног развоја, због ефикасности, мора ослањати на она пољопривредна газдинства која достижу доњи праг економске одрживости, односно, обезбеђење егзистенцијалних потреба за чланове газдинства. Велики број газдинстава у Србији не може да испуни овај захтев, па се као алтернатива претпоставља развој диверзификације непољопривредног сектора. Кључну улогу у томе треба да одигра држава, у циљу повећања ефикасности и ефикасности коришћења расположивих средстава и у успостављању економске виталности руралних подручја.

Табела 4.7. Изазови САР-а у периоду 2014-2020.године

ИЗАЗОВИ	ЦИЉЕВИ ПОЛИТИКЕ	ЦИЉЕВИ РЕФОРМЕ	ИНСТРУМЕНТИ САР-а (Common Agricultural Policy of the EU)
ЕКОЛОШКИ: ☐ емисије гасова са ефектом “стаклене баште” ☐ квалитет земљишта, воде и ваздуха ☐ станишта и биодиверзитет	Одрживо управљање природним ресурсима, борба против климатских промена	Одрживи развој	☐ „зелено” плаћање у оквиру првог стуба аграрне политике ЕУ ☐ поспешивање вишеструке усклађености агара са другим секторима ☐ еколошки рурални развој ☐ истраживање, савремене технологије и трансфер знања, побољшање пољопривредне саветодавне службе
ПРИВРЕДНИ: ☐ сигурност и доступност хране ☐ раст продуктивности ☐ цене и приходи ☐ економска криза	Одржива производња и тржиште хране	Конку-рентност	☐ побољшање инструмената економске политике ☐ управљање кризама (заштитне клаузуле, инструменти за управљање ризиком и сл.) ☐ побољшање положаја пољопривредника у ланцу снабдевања храном ☐ иновације, трансфер знања, побољшање саветодавне службе
ТЕРИТОРИЈАЛНИ: ☐ виталност руралних подручја ☐ хетерогеност агара у ЕУ	Уравнотежен територијални развој	Терито-ријална кохезија	☐ боље усмеравање директних плаћања ☐ заједнички стратешки оквир, партнерство ☐ прерасподела директних плаћања међу државама чланицама и унутар њих ☐ прерасподела средстава за рурални развој

Извор: на основу ЕК (2014) *САР у сусрет 2020*, http://ec.europa.eu/croatia/pdf/cap-2020-general-presentation_hr.pdf

Према оцени ЕУ, Србија има повољне климатске услове за пољопривреду, богате земљишне ресурсе и биодиверзитет. Упркос томе, продуктивност рада је ниска. Приноси су знатно испод могућности, углавном због недостатка: финансијских средстава, савремене технологије, генетичких ресурса или знања. У Извештају о напретку Републике Србије - Поглавље 11, истиче се да је Србија у раној фази припремљености у области пољопривреде и руралног развоја, а да је ширењем Мреже рачуноводствених података пољопривредних газдинстава (FADN) и усвајањем Инструмента претприступне помоћи за рурални развој (IPARD) остварен извесан напредак, па је потребно да:¹²⁴

- развије акциони план за усаглашавање са правним тековинама ЕУ у области пољопривреде и руралног развоја;
- обезбеди одговарајућу расподелу ресурса и јачање капацитета свих тела за IPARD, како би им се могли поверити задаци извршења буџета.

Спровођење Стратегије пољопривреде и руралног развоја и успостављање интегрисаног система администрације и контроле за управљање пољопривредним плаћањима, захтева изградњу пратећих капацитета, како би се овај процес што ефикасније окончао. Такође, позитивни помак је и усвајање програма IPARD 2014–2020, али је озбиљан недостатак у погледу правовременог спровођења овог програма. У области политике квалитета није оцењен напредак, а у области органске пољопривреде указано је на значај усвајања националног акционог плана.¹²⁵

Процес интеграције у ЕУ захтева свеобухватни приступ на националном нивоу, који подразумева низ координираних мера, почев од демографске политике, преко политике образовања, развоја инфраструктуре, аграрне и пореске политике, заштите животне средине и сл., како би дошло до значајнијих резултата у нивоу руралне развијености. С обзиром на то да је турбулентност домаћег и међународног окружења веома присутна, стратегије развоја могу изгубити на актуелности, те се морају кориговати, у складу са променама у окружењу, како погрешне мере не би довеле до далекосежних негативних развојних последица, што додатно изискује стална институционална уређења и секторска унапређења.

¹²⁴ ЕС (2015). *Република Србија - Извештај о напретку 2015 - радни документ*, Брисел: Европска комисија.

¹²⁵ Исто.

V Финансијски оквир и мере за подршку руралном развоју Републике Србије

1. Основна подручја интервенције и облици подршке руралном развоју

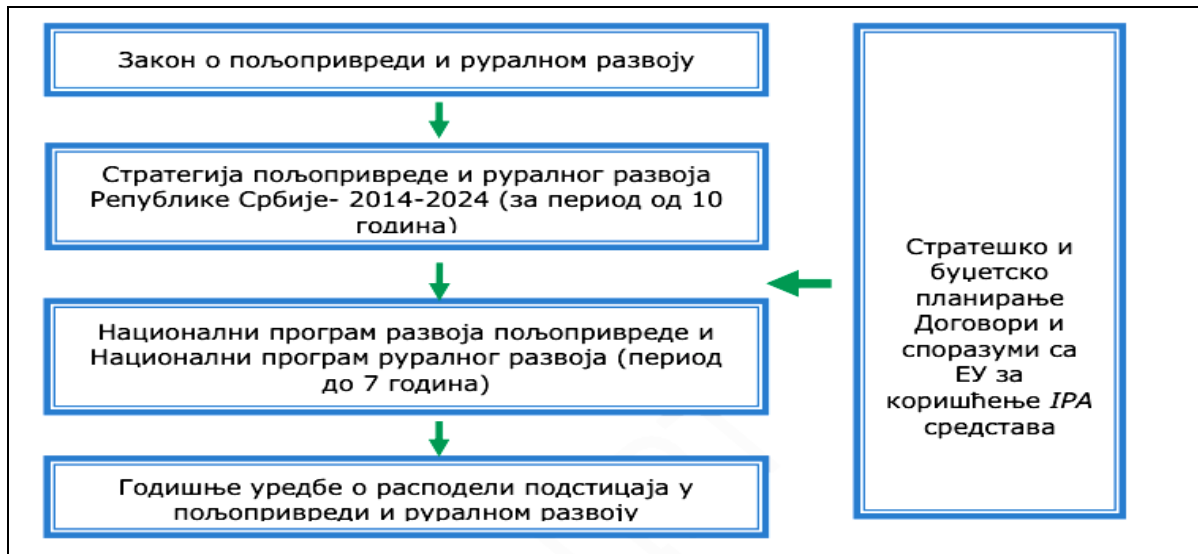
Политика руралног развоја Републике Србије садржи мере и инструменте, који имају за циљ подржавање мултифункционалности, повећање ефикасности и конкурентности пољопривреде и руралних подручја, и потпомагање процеса интеграције у Заједничку аграрну политику ЕУ (САР). Проблеми руралних подручја добили су већи значај у новијим националним стратешким документима, док су претходне стратегије само препознавале проблеме руралних средина, а нису наводиле експлицитно специфичне активности намењене само руралним подручјима. Програмски оквир за спровођење политике руралног развоја дефинисан је Законом о пољопривреди и руралном развоју, кога чине:¹²⁶

- Стратегија развоја пољопривреде - кључни стратешки документ за сектор пољопривреде и руралног развоја, који се усваја за период од десет година, и где се дефинишу развојни приоритети, циљеви, инструменти за њихову реализацију;
- Програми пољопривреде и програм руралног развоја - као плански документи који се усвајају за период од седам година и у њима се дефинишу мере подстицаја пољопривреди и руралним подручјима;
- Једногодишње уредбе - документи којима се дефинишу типови подстицаја, према корисницима, служе за оперативну подршку пољопривреди и руралном развоју, тако што садрже услове и правила које корисници треба да испуне.

Органи аутономних покрајина и јединице локалних самоуправа, такође, креирају сопствене програме мера подршке за спровођење политике руралног развоја и пољопривреде, који предвиђају мере подршке за реализацију на нивоу нижем од националног нивоа. У локалним стратегијама развоја, рурална подручја се, најчешће, повезују са инфраструктурним питањима и заштитом животне средине. Осим тога, заступљене су стратегије локалног одрживог развоја и локалног економског развоја, а најчешће се подстичу активности, као што су локалне манифестације, промоције локалних производа и вредности, туристички потенцијали, док неке локалне самоуправе суфинансирају и кредите за развој пољопривреде.

¹²⁶ Богданов, Н. (2015), *оп. цит.*, стр. 278.

Слика 5.1. Систем планирања политике подршке развоју пољопривреде и руралних средина у Републици Србији

Извор: Систематизација на основу Закона о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју, Закона о буџету и Закона о Влади - СППР (2013), стр. 3.

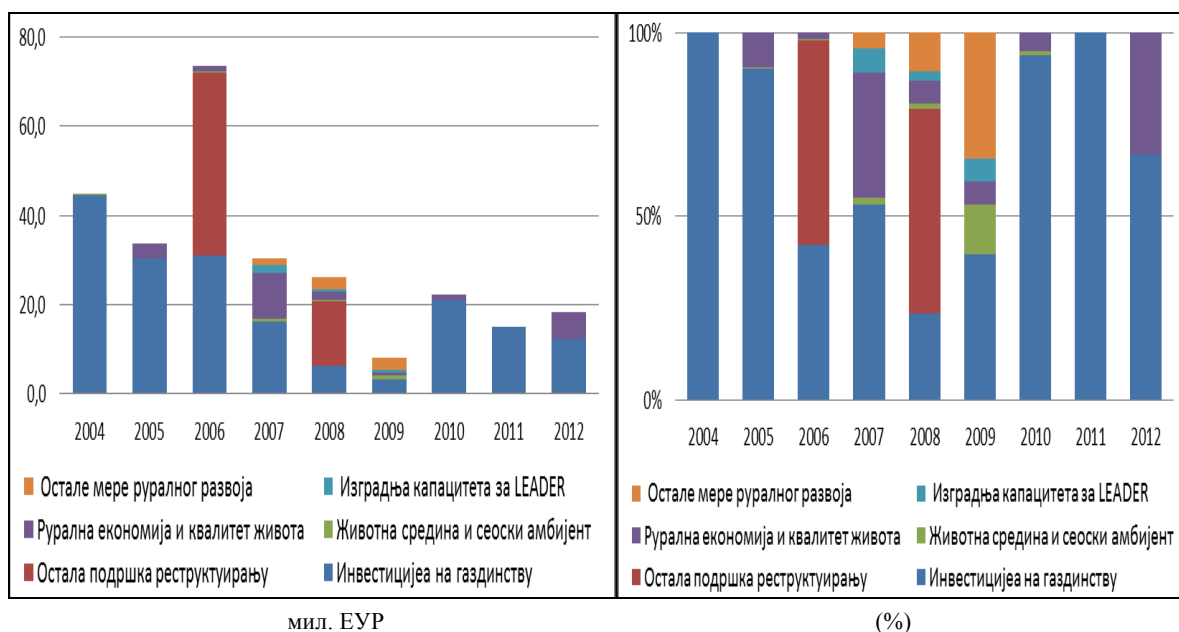
Конкретне пратеће мере развојне стратегије у овој области, обично се деле на четири основне групе:¹²⁷

- економске мере (политика цена, пореска политика, инвестициона и кредитно-монетарна политика, спољно-трговинска политика, субвенције, политика аграрних робних резерви, осигурање);
- мере мењања или заштите поседовних односа и уређења земљишне територије (комасација и арондација, аграрна реформа, национализација, заштита поседа од уситњавања);
- техничко-технолошке мере (механизација, хемизација, аутоматизација, селекција, биотехнологија и генетски инжењеринг и примена осталих научних, техничко-технолошких достигнућа);
- организационо-административне мере (образовање, саветодавне службе, научно-истраживачки рад, законодавство).

Уважавајући политику руралног развоја ЕУ 2007-2013. године, уведене су мере за подстицај најважнијих компонената руралног развоја: подизање конкурентности; боље управљање земљишним ресурсима и ресурсима животне средине; стварање предуслова за диверзификација руралне економије и унапређење квалитета живота на селу.

¹²⁷ Божић, Д., Богданов, Н., Шеварлић, М. (2011) *Економика пољопривреде*, Пољопривредни факултет, Београд, стр. 86.

Графикон 5.1. Обим и структура подршке руралном развоју Србије, по мерама

Извор: СПРР (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја РС 2014-2024-Нацрт*, МПШВ, Република Србија, стр. 68.

Највећи удео у подршци руралном развоју имају средства намењена подстицајима за инвестиције на газдинствима у брдско-планинским подручјима, газдинствима која су регистрована на лица млађа од 40 година, газдинствима регистрованим на женске чланове, или социјално рањиве руралне групе (подршка Ромима и избеглицама). Мере подршке руралном развоју Републике Србије у периоду 2014-2024. године предвиђене су у оквиру приоритетних стубова развоја и представљене су по потпериодима (два претприступна потпериода и трећи претприступ ЕУ или самог чланства) и они се дефинишу на нивоу трогодишњих временских интервала. Предвиђени потпериоди су:¹²⁸

1. Потпериод економске кризе (2014–2016.) – током овог периода ставља се акценат на очување стабилности система подршке, без радикалних измена у структури мера и обима средстава;

2. Потпериод поновног привредног раста и приступа IPARD средствима (2017–2020.) – очекује се да ће у овом периоду доћи до значајнијег раста БДП-а, чиме би се отворио простор за раст средстава намењених подршци пољопривреди и руралном развоју;

3. Потпериод новог програмског периода ЕУ (од 2020.) – период јаке концентрације на приступање и стицање квалификација за повлачење што већих ЕУ фондова након приступа.

¹²⁸ СПРР (2013), *оп. цит.*, стр. 108-109.

Све ове мере подршке руралном развоју су у циљу достизања веће компатибилности са моделом ЕУ. Предвиђено је да се повећа подршка за заштиту животне средине, а највећи део средстава биће намењен расту конкурентности, техничко-технолошкој опремљености, изградњи руралне инфраструктуре, јачању система трансфера знања, очувању руралног амбијента, диверзификацији економских активности, развоју сеоског туризма и унапређењу социјалних структура у руралним подручјима.

2. Институционални оквир и политика јавних услуга за рурални развој

За спровођење политике руралног развоја потребан је велики број институција на националном, регионалном и локалном нивоу.

На националном нивоу, питање руралног развоја је у надлежности Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, као и других Министарстава, која својим одлукама утичу на развој руралних подручја. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде има обавезу да дефинише стратешки оквир за политику руралног развоја, програм реализације стратешких циљева и мере подршке пољопривреди и руралним подручјима. Такође, оно је задужено да испуни захтеве које ЕУ поставља као предуслове за приступ Републике Србије претприступним фондовима IPARD. Унутрашња организациона структура Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде састоји се из организационих делова, као што је Одељење за рурални развој, у чијој је надлежности израда, промоција, праћење, процена и спровођење програма за рурални развој. Оно је кључно и за доношење, као и за примену мера подршке руралном развоју. Управа за аграрна плаћања је важан орган овог Министарства, која се искључиво бави субвенцијама у пољопривреди. Она је један од основних инструмената, кроз које се исплаћују субвенције произвођачима у целој ЕУ, а њено оснивање је било један од предуслова да Република Србија користи претприступне фондове ЕУ намењене аграру.

Министарство које се бави питањима регионалног развоја спроводи политику регионалног развоја, пружа подршку предузетништву, управља инфраструктурним пројектима, јача међурегионалну и међународну сарадњу. Оно се стара о локалној инфраструктури, унапређењу локалне економије, креирању нових радних места и о унапређењу квалитета живота у руралним срединама.

За рурална подручја и њихов развој, веома је важно Министарство које се бави питањима рада и социјалне политике, с обзиром на високе стопе сиромаштва у

руралним подручјима Републике Србије, као и ускраћеност руралног становништва у низу социјалних услуга и права. Такође, значајну улогу имају и националне агенције и институције које је основала влада са циљем да олакша обављање стручних послова везаних за питање руралног развоја. Ту се, пре свега, мисли на Националну агенцију за регионални развој, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (SIPRU) и др. Овој групи институција припадају и финансијске институције: Фонд за развој Републике Србије, Гаранцијски фонд и други специјализовани буџетски фондови који пружају подршку пољопривреди и предузетништву.

Институције на регионалном нивоу утичу на економски развој локалних заједница, региона и општина. У овакве институције се убрајају регионалне мреже Привредне коморе, Задружни савез, мреже Пољопривредне саветодавне стручне службе, бизнис инкубатори, као и различити типови партнерства међу општинама и прекограничним регионима. На нивоу АП Војводине посебно важну улогу у руралном развоју има Покрајински секретаријат за пољопривреду, шумарство и водопривреду. Основна делатност овог тела је израда законских аката за финансирање и спровођење руралног развоја АП Војводине. Такође, важну улогу за развој руралних подручја имају и: Покрајински секретаријат за међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу, Покрајински секретаријат за привреду, запошљавање и родну равноправност, Покрајински секретаријат за грађевинарство и заштиту животне средине, Фонд за развој АП Војводине и Агенција за равномерни регионални развој АП Војводине.

На локалном нивоу, постоји велики број организација цивилног друштва, које се баве појединим аспектима руралног развоја, али је њихова улога релативно скромна у решавању руралних проблема. Такође, као значајне институције су и професионална удружења, односно, асоцијације произвођача, као што су Национална асоцијација за органску производњу, воћа и поврћа, произвођача млека итд. Успешност у реализацији политике руралног развоја у великој мери зависи и од квалитета партнерства и мрежа свих актера и њихове институционалне повезаности.

Концепт јавне политике односи се на неколико фаза стратешког планирања.¹²⁹

1. Креирање јавне политике у свим областима, па тако и пољопривредне политике и руралног развоја, подразумева утврђивање развојних циљева и очекиваних резултата.

2. Примена (имплементација) подразумева успешно спровођење свих активности дефинисаних у оквиру процеса креирања политике, које ће довести до успешног испуњења планираних циљева, и она је у надлежности је Владе.

¹²⁹ СПРР (2013) *оп. цит.*, стр. 4-5.

3. Фаза евалуације и надгледања спровођења политике представља завршни корак, одн. фазу у којој се утврђују резултати и ефективност спроведене политике. Евалуацијом се осигурава стално унапређење квалитета или се врше корекције, да би се остварили постављени циљеви.

Слика 5.2. Циклус креирања, имплементације и евалуације јавних политика

Извор: СПРР (2013), *Стратегија пољопривреде и руралног развоја РС 2014-2024*, МПШВ, стр. 5.

За сваку од описаних фаза одређена су правила и процедуре, која су најчешће дефинисана законским или другим регулативним механизмима, уз примену модерног система управљања.

3. Финансирање руралног развоја

За одрживи рурални развој изузетно је важно финансијско окружење које чине финансијске организације и финансијски инструменти на које се рурални предузетници могу ослонити. Специфичности пословања у агропривреди и руралној економији условљавају специфичности прибављања средстава и постављају захтев допунског и селективног финансирања ових делатности. Институционализација бенефицирања камата на аграрне кредите, у складу са специфичностима производње и обрта капитала, има посебан значај. Неопходно је постојање тзв. "grace" периода у коме се кредитне рате не отплаћују, већ само камате на кредит или се чак и камате

приписују главници и плаћају у одложеном року. У земљама развијене тржишне привреде постоје бројне финансијске организације – банке (опште и специјализоване), штедионице, штедно-кредитне задруге, агенције, берзе, друштва и инвестициони фондови, који подржавају предузетничке идеје за инвестирање у рурална подручја.

Увођење и јачање кредитирања пољопривредне производње, откупа и залиха пољопривредних производа путем хартија од вредности је од великог значаја. Учешћем у терминском трговању рочним финансијским дериватима (форварди, опције, фјучерски, комерцијални записи и др.) обезбеђује се редовни прилив финансијских средстава у аграр, током целе године. Робни финансијски деривати чине да улагања у пољопривреду буду сигурнија и профитабилнија.¹³⁰ До потребних финансијских средстава пољопривредни произвођачи могу доћи и повезивањем са прехрамбеном и прерађивачком индустријом, тј. са вишом фазом прераде примарних пољопривредних производа и заокруживањем производних ланаца. Адекватном кредитном политиком у пољопривреди могу се остварити следећи циљеви:¹³¹

- мобилизација средстава и усмеравање у развој појединих грана и линија производње;
- селективним условима кредитирања може се утицати на бржи развој пољопривреде;
- реструктурирање производње кроз повољније услове кредитирања за поједине дефицитарне гране, чиме се омогућава унапређење производње и повећање извоза појединих пољопривредних производа;
- подстицање увођења савремених средстава за производњу.

У изградњи и развоју система финансирања пољопривреде и руралног развоја у тржишним условима, држава треба да обезбеди функционисање интегралног тржишта и заштиту права учесника на финансијском тржишту, уз уважавање специфичности агропривреде.

3.1. Аграрни буџет

Најважнији вид државне подршке пољопривреди и руралним подручјима остварује се путем аграрног буџета. Аграрни буџет је део укупног буџета Републике Србије који је уведен у политичку праксу Србије 1996. године, са циљем да обезбеди стабилне финансијске изворе за подстицање развоја пољопривреде и руралних подручја. Влада прописује, за сваку буџетску годину, обим средстава, врсте и максималне износе по појединим врстама подстицаја, у складу са Законом о

¹³⁰ Ристић, Ј. (2015) *Економика пољопривреде*, Економски факултет, Крагујевац, стр. 62.

¹³¹ Божић, Д., Богданов, Н. и Шеварлић, М. (2011) *Економика пољопривреде*, Пољопривредни факултет, Београд, стр. 109.

подстицајима у пољопривреди и руралном развоју и законом којим се уређује буџет Републике Србије.¹³² У структури Аграрног буџета, од његовог оснивања, предвиђене су посебне подстицајне мере намењене ревитализацији села, које су у првим годинама износиле 10% укупних буџетских средстава. Структура буџетске подршке руралном развоју у Републици Србији је, по узору на подршку у ЕУ, подељена у осе за: Инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета; Подстицаји за одрживи рурални развој; Подстицаји за унапређење руралне економије; и Подстицаји за подршку програмима који се односе на припрему и Подршку локалних стратегија руралног развоја.

Табела 5.1. Пројекција другог стуба Аграрног буџета Републике Србије за период 2014-2024.године, укупни обим буџета и по групама мера (у мил. евра)

	2013 .	Потпериод економске кризе	Потпериод поновног привредног раста и приступа IPARD -у	Потпериод новог програмског периода ЕУ
Раст конкурентности	14	15	50	70
Унапређење животне средине	0	3	13	45
Диверзификација дохотка и унапређење квалитета живота (Трећа оса и LEADER)	6	11	20	32
Техничка подршка	0	1	2	3
УКУПНО	20	30	85	150

Извор: СППР, 2014, стр. 86.

Подршка расту конкурентности – остаје најзначајнији вид подршке руралном развоју, иако релативни удео средстава за ове намене постепено опада, јер је 2012.године за ове намене било предвиђено 16,6 милиона евра. Овим средствима финансираће се:¹³³

- раст инвестиција за земљишну инфраструктуру;
- инвестиције за модернизацију опреме, механизације и објеката, према потребама адаптације на климатске промене, испуњавања стандарда квалитета, добробити животиња и сл.;
- инвестиције у прераду и маркетинг пољопривредних производа;
- јачање тржишног ланца и успостављање тржишних дистрибутивних центара;
- раст подршке јачању система трансфера знања.

¹³² СППР (2013), *оп. цит.*, стр. 60-61.

¹³³ СППР (2014) *оп. цит.*, стр. 87.

Јачање подршке унапређењу животне средине – подршка за ове намене обухватиће подршку произвођачима у подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди (LFA), подстицаје за органску производњу и очување генетичких ресурса. Кроз овај сегмент политике подстиче се:¹³⁴

- унапређивање пољопривредне производне праксе за одрживо коришћење земљишта, воде и ваздуха;
- заштита и унапређење животне средине у руралним областима у циљу очувања одређених биљног и животињског биодиверзитета, генетичких ресурса, аутохтоних врста и раса;
- очување руралног амбијента, разноликости пејзажа и други облици подршке животној средини;
- развој органске и интегралне производње;
- подршка за изједначавање дохотка и конкурентности произвођача у подручјима са отежаним условима рада у пољопривреди, посебно малих газдинстава.

Диверзификација економских активности и унапређење квалитета живота у руралним подручјима – предвиђено је да средства за ове намене расту, посебно када се очекује да је реално могуће веће коришћење средстава из IPARD програма. Овим средствима финансираће се:¹³⁵

- креирање нових активности на пољопривредним газдинствима;
- развој сеоског туризма;
- унапређење стања руралне инфраструктуре везане за путеве и водоснабдевање.

Подршка унапређењу социјалних структура у руралним подручјима – развој и јачање социјалних мрежа и структура подржаваће се кроз подстицаје за формирање локалних акционих група (ЈАГ) и њиховим активностима. Посебан сегмент подршке биће везан за деловање организација цивилног друштва и прекограничну сарадњу руралних подручја.

3.2. IPARD фондови - могућности и ограничења коришћења

Европска унија има дугу традицију подршке земљама кандидатима, кроз програме PHARE, ISPA и SAPARD, који су обједињени у Инструмент за претприступну помоћ - IPA програм. Инструмент претприступне помоћи за рурални

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Исто.

развој - IPARD је пета компонента IPA и намењена је земљама кандидатима за чланство у ЕУ. IPARD програм је помоћ при стварању одрживог аграрног сектора, као и повећање економске виталности руралних подручја.

У односу на IPARD-1 (2007-2013), IPARD-2 (2014-2020) није усмерен преко приоритетних оса, већ кроз већи број одређених мера подршке. Државама корисницама остављена је могућност да саме бирају мере за које ће користити предвиђена средства. За овај програм обавезна је партиципација корисника средстава (око 50%), као и државе кориснице (25% од укупних јавних средстава).

Европска комисија је почетком 2015. године усвојила IPARD -2 за Републику Србију, за који би требало да буду финансиране мере до 2020. године, а односе се на: инвестиције у пољопривредна газдинства; подршку пољопривредним удружењима; инвестиције у физичку имовину у вези са прерадом и маркетингом пољопривредних производа и производа рибарства; развој и диверзификацију пољопривредних газдинстава; развој руралне инфраструктуре; припреме и спровођење локалних стратегија развоја и техничку помоћ; агро-еколошко-климатске мере и мере органске производње; као и мере за припрему и имплементацију Leader приступа.

Земљи кандидату се може одобрити да користи IPARD средства када се:¹³⁶

- успостави национална структура која је способна да дефинише стратегије и програме, да организује, контролише и правилно користи средства из IPARD фондова;
- успостави систем података у пољопривреди и развије транспарентан приступ у пољопривреди и руралним подручјима (попис стања, регистар газдинстава, катастар, статистика цена, анализа најважнијих сектора итд.);
- донесе националну стратегију руралног развоја уз пун партиципативни приступ;
- формирају неопходне службе - успостављање саветодавних и других услуга за пољопривреднике и рурално становништво;
- развије систем организовања и удруживања;
- подрже иницијативе на унапређењу приступа тржишту новца за фармере и оне који започињу бизнис у руралним подручјима;
- стекне искуство и успостави култура усаглашавања, кроз добро дефинисање и циљане "пилот пројекте".

¹³⁶ РС (2013) *Ruralcentar.org.rs* - Центар за рурални развој Нови Кнежевац, www.ruralcentar.org.rs

Оперативне структуре за примену програма сачињавају:¹³⁷

- Управљачко тело, које је саставни део Министарства пољопривреде, одговорно за припрему и избор мера IPARD програма. Управљачко тело обавља и функцију мониторинга и евалуације.
- Надзорно тело, које има улогу праћења имплементације и ефикасности IPARD програма.
- IPARD агенција врши пријем пројектних пријава и прати спровођење одобрених пројеката.
- Национални фонд брине о финансијском току новца који стиже из ЕУ ка IPARD агенцији и задужен је за достављање свих рачуноводствених података Европској комисији о плаћањима реализованим у државама корисницама подршке.

IPARD средства се одређују за период од седам година и због тога је важно да корисници буду добро информисани на који начин, у којим роковима, за која средства и коју потребну документацију могу да остваре IPARD подршку. Финансијска структура IPARD-а је организована тако да се европским средствима покрива 50% улагања корисника, а осталих 50% покривају корисници средстава. Од 50% средстава која се покривају из IPARD-а, 75% је обезбедила ЕУ, а 25% државе кандидати. Само у изузетним случајевима, када је у питању спровођење агроеколошких мера, стратегија локалног развоја села и у случају када је на одређеним подручјима дошло до посебних природних катастрофа, учешће ЕУ може бити веће.

Укупно предвиђена средства за Републику Србију до 2020. године, од стране ЕУ, износе 175 милиона евра, с тим да је за 2015. годину био предвиђен износ 15 милиона евра (средства нису коришћена), а сваке наредне године износ се повећава за 5 милиона евра, да би у 2020. години достигао 45 милиона евра. Република Србија треба да обезбеди око 56 милиона евра, тако да ће укупна јавна помоћ износити око 231 милион евра. Највећи износ средстава предвиђен је за прве две мере (инвестиционо улагање) - 79%. Од других мера, већи износ је предвиђен само за диверзификацију пољопривредних газдинстава и развој пословања - 10%. Корисници могу бити физичка лица, тј. регистрована пољопривредна газдинства или правна лица са мање од 25% јавног капитала. За веће инвестиција (преко 50.000 евра) потребан је бизнис план урађен у складу са формом припремљеном од IPARD агенције, док је за инвестиције мање од 50.000 евра потребна поједностављена верзија бизнис плана.¹³⁸ Унапређењем административних капацитета, Република Србија је, почетком 2016. године, стекла могућност коришћења средстава из IPARD-2 фонда.

¹³⁷ Богданов, Н. (2015) *оп. цит.*, стр. 293.

¹³⁸ Министарство пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије (2014) *IPARD*, http://www.mpzss.gov.rs/wpcontent/uploads/datoteke/korisna_dokumenta/Serbia_IPARD_II_Program_finalni_prevodKorigovano_20_04_2015.pdf

Табела 5.2. NUTS региони (ниво I, II) обухваћени програмом

NUTS ниво	Код по потреби	Опис	Површина у km ²	Број становника	Густина насељености становници/km ²
I		СРБИЈА - СЕВЕР			
II	Регион	Регион Београда	3.226	1.659.440	514,4
II	Регион	Регион Војводине	21.603	1.931.809	89,4
I		СРБИЈА - ЈУГ			
II	Регион	Регион Шумадије и западне Србије	26.495	2.031.697	76,7
II	Регион	Регион јужне и источне Србије	26.246	1.563.916	59,6

Извор: Министарство пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије (2014) *Република Србија - IPARD програм 2014-2020*, МПЗЖС, Република Србија, стр, 16.

Посебно назначени сектори у пољопривреди, који ће бити предмет финансирања од стране IPARD-а, јесу производња млека, меса, воћа и поврћа и других усева (житарице, уљарице, шећерна репа), затим агро-еколошке мере, диверзификација газдинстава, унапређење прерађивачких и складишних капацитета, могућности запошљавања у руралним подручјима и др. Због тренутног стања у пољопривредном сектору, највеће потенцијалне користи са аспекта руралног развоја могле би се остварити ако би се већи износ средстава усмерио ка мањим газдинствима са претежно сточарском производњом. Међутим, уз све строжије стандарде, које доноси прикључивање ЕУ, ова домаћинства, иако представљају већинског корисника обрадивих површина (око 82%) неће бити у могућности да остваре значајна средства из овог фонда. С тим у вези, IPARD фондови, као један од начина за превазилажење економског заостајања руралних подручја, неће имати велики значај за мала газдинства.

VI Регионална сарадња и програми подршке руралном развоју

1. Прекогранична сарадња Републике Србије у области руралног развоја

Прекогранична сарадња се може дефинисати као територијална сарадња између регионалних и локалних власти суседних земаља или Интеррег програми сарадње. Они представљају финансијску подршку сарадњи пограничних територија суседних држава (прекогранична сарадња) или сарадњи делова или целих држава (транснационална сарадња) на решавању питања од заједничког интереса. Ова иницијатива ЕУ постоји од 1990. године, када су средства Европског фонда за регионални развој (EFRR), кроз програме Интеррег била на располагању само државама чланицама. Од 2004. године, у ове програме се укључује и државе које нису чланице ЕУ, и то:¹³⁹

- у периоду од 2004. до 2006. године – програм CARDS;
- у периоду од 2007. до 2013. године – програм IPA (Инструмент за претприступну помоћ); и
- у периоду од 2014. до 2020. године – програм IPA 2.

Интеррег програми су се мењали и унапређивали, па се тако у периоду 2000-2006. године групишу по називима програма територијалне сарадње, и то:¹⁴⁰

❖ *Област А:* прекогранична сарадња локалних власти у прекограничном подручју, са намером да промовишу интегрисани регионални развој пограничних региона, укључујући и спољне границе и погранична подручја на отвореном мору;

❖ *Област Б:* транснационална сарадња која укључује националне, регионалне и локалне власти са циљем унапређења боље интеграције у оквиру Уније кроз формирање велике групе европских региона;

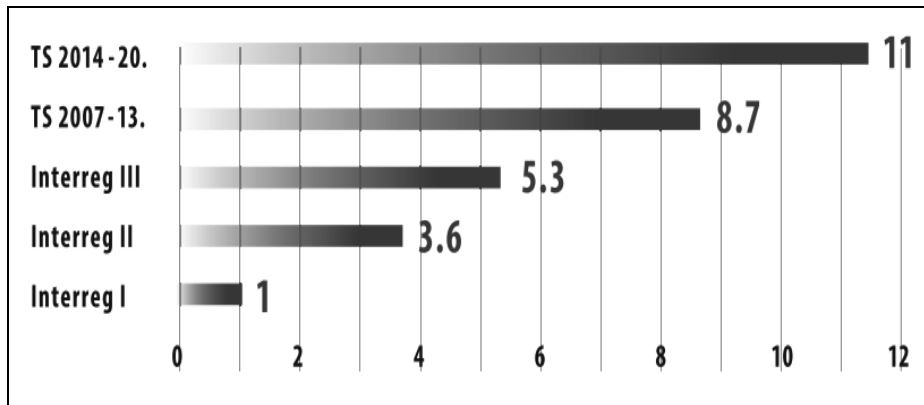
❖ *Област Ц:* међурегионална сарадња, која има за циљ да побољша ефикасност политике регионалног развоја и кохезионих инструмената кроз размену искустава између ЕУ региона.

У периоду од 2007. до 2013. године, ови програми су по први пут постали засебан циљ ESI фондова, што важи и за период 2014-2020. године.

¹³⁹ Канцеларија за европске интеграције (2015) *Програми прекограничне и транснационалне сарадње: 2014-2020*. Београд: Влада РС, Канцеларија за европске интеграције, Република Србија, стр. 2.

¹⁴⁰ Лазаревић, Г., Кнежевић, И. и Божић, Р. (2011) *Прекогранична сарадња*, Европски покрет у Србији, Београд, стр. 12.

Графикон 6.1. Износи ESI средстава за програме, у милијардама евра

Извор: Канцеларија за европске интеграције (2015), *Програми прекограничне и транснационалне сарадње: 2014-2020*. Београд: Влада РС, Канцеларија за европске интеграције Републике Србије, стр. 3.

Кроз CARDS програм у периоду 2004–2006. обезбеђена су финансијска средства за учешће Србије у активностима у оквиру прекограничних програма Суседске сарадње. Укупан буџет за Србију у оквиру CARDS Суседских програма износио је укупно 17,5 милиона евра: програм између Мађарске и Србије је био вредан 4 милиона евра, Румуније и Србије 5,6 милиона евра, Бугарске и Србије 4 милиона евра, Јадрански програм 1,1 милион евра, CADSES (*Central Adriatic Danubian South-Eastern European Space* - Подручје Централне Европе, Јадрана, Подунавља и Југоисточне Европе) 2,8 милиона евра. Финансирани пројекти су покривали различите секторе, од економског развоја (стварање мрежа малих и средњих предузећа, образовања предузетника, упознавања са стандардима и сл.), до културе, туризма, заштите околине и социјалних потреба. Пројекти су по вредности могли да буду од 10 до 300 хиљада евра. Уговорено је 96% пројеката, а искоришћено је 92% расположивих средстава.¹⁴¹

Програми прекограничне сарадње Европске уније за период 2007-2013. године у којима је учествовала Република Србија односе се на шест програма са суседним државама и два програма транснационалне и међурегионалне сарадње - IPA, Јадрански програм и програм Југоисточне Европе.¹⁴² Државе чланице ЕУ управљају према програму децентрализованог модела који је заступљен у ЕУ, а Србија према централизованом моделу.

Програмом прекограничне сарадње Мађарска - Србија, у овом периоду, обухваћене су следеће области у Србији: Западнобачка, Севернобачка, Севернобанатска, Јужнобачка, Средњобанатска, Јужнобанатска и Срем; а у Мађарској:

¹⁴¹ МФРС (2011) *Студија: Преглед реализације CARDS Суседских програма у Србији*, Министарство финансија Републике Србије, Београд.

¹⁴² Лазаревић, Г., Кнежевић, И. и Божић, Р. (2011) *Прекогранична сарадња*, Европски покрет у Србији, Београд, стр. 111-131.

Чонград и Бач-Кишкун. Приоритети и мере обухваћени овим програмом односили су се на инфраструктуру и животну средину, привреду, образовање и културу и техничку помоћ за избор пројеката. Износ средстава од 7.222.112 евра за Србију из IPA фонда увећаван је за износ средстава који је био намењен за Мађарску (чланицу ЕУ) из ERDF у износу од 11.842.790 евра, тако да је укупан фонд програма прекограничне сарадње Мађарска–Србија за период 2009-2011. године износио 19.064.902 евра.

Програм прекограничне сарадње Румунија–Србија - обухватао је области у Румунији: Тимиш, Караш-Северин и Мехединци; и у Србији: Севернобанатску, Средњебанатску, Јужнобанатску, Браничевску и Борску област. На основу заједничких прекограничних пројеката и заједничких акција заинтересованих румунских и српских страна, приоритети и мере се односили су на привредни и друштвени развој, заштиту животне средине и спремност на ванредне ситуације, промовисање размене људи - људима (унапређење локалне управе), побољшање образовања, техничка подршка кроз имплементацију и свеукупно управљање у имплементацији програма. Износ средстава од 8.986.704 евра за Србију из IPA фонда увећава се за износ средстава који је намењен за Румунију из ERDF у износу од 12.343.680 евра, тако да укупан фонд програма прекограничне сарадње Румунија–Србија, за период 2009—2011. године, износио је 21.330.373 евра.

Програм прекограничне сарадње Бугарска–Србија - Територије обухваћене програмом били су региони у Бугарској: Видин, Монтана, Софија, Перник, Тустендил и Софија град; а у Србији су: Борски, Зајечарски, Нишавски, Пиротски, Јабланички и Пчињски округ. Приоритети и мере су се односили на развој малих инфраструктура, унапређење капацитета за заједничко планирање, решавање заједничких проблема и развој; техничку помоћ код администрације, мониторинга и евалуације програма. Износ средстава од 7.222.112 евра за Србију из IPA фонда увећан је у износу од 5.776.142 евра, од стране Бугарске из ERDF, тако да је укупан фонд програма прекограничне сарадње Бугарска–Србија, за период 2009—2011. године, износио 12.998.254 евра.

Програм прекограничне сарадње Србија–Хрватска - територије обухваћене програмом су жупаније у Хрватској: Осјечко-барањска, Вуковарско-сријемска, док у суседна подручја спадају Пожешко-славонска и Бродско-посавска жупанија; а окрузи (области) у Србији су: Севернобачки, Јужнобачки, Западнобачки, Сремски и Мачвански округ. Циљ програма прекограничне сарадње односи се на приоритет одрживи друштвено-економски развој, са мерама: привредни развој, заштита животне средине, активности "људи - људима"; и приоритет пружања техничке помоћи за спровођење, публицитет и евалуацију програма. Вредност програма за Србију је износила 2.980.000 евра.

Програм прекограничне сарадње Србија – Босна и Херцеговина - територије обухваћене програмом су били региони у БиХ: Сарајевски економски регион и Североисточни економски регион; а окрузи у Србији: Сремски, Мачвански, Златиборски и Колубарски округ. Приоритети су били: друштвена и привредна кохезија преко активности за побољшање физичке, пословне, друштвене и институционалне инфраструктуре и капацитета, и техничка помоћ у руковођењу програмом и његовом спровођењу. Вредност програма за Србију је износила 3.748.489 евра.

Програм прекограничне сарадње Србија – Црна Гора - територије обухваћене програмом су били окрузи/области у Србији: Рашки и Златиборски; а општине у Црној Гори: Пљевља, Бијело Поље, Беране, Рожаје, Плав, Андријевица, Колашин, Мојковац, Жабљак, Плужине, Шавник и Никшић, док суседне области, у складу са чланом 97. Уредбе о спровођењу ИПА, обухватајале су: Подгорицу, Даниловград и Цетиње. Као приоритети наведени су: друштвена и привредна кохезија преко активности за побољшање физичке, пословне, друштвене и институционалне инфраструктуре и капацитета, и техничка помоћ у руковођењу програмом и његовом спровођењу. Вредност програма за Србију била је 1.490.000 евра.

Транснационални програм Југоисточна Европа (*South East Europe – SEE*), у овом периоду, представљао је део унутрашње кохезионе политике ЕУ који је, поред земаља чланица ЕУ, укључивао и земље које нису чланице. Овај програм укључивао је 16 земаља са укупно 200 милиона становника и представљао је једну од најразноврснијих и најкомплекснијих области сарадње у Европи. У програму југоисточне Европе су учествовале Албанија, Аустрија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Румунија, Хрватска, Македонија, Грчка, Мађарска, делови Италије, Србија, Црна Гора, Словачка, Словенија, Молдавија и погранични региони Украјине. Главни извор финансијских средстава за СЕЕ програм представљао је Европски фонд за регионални развој (ERDF) у износу од 206,7 милиона евра. Општи циљ *SEE* програма јесу били остваривање пет приоритета и то:¹⁴³ подршка иновацијама и предузетништву, заштита животне средине, приступ европским мрежама, одрживи развој урбаних средина и техничка помоћ. Вредност програма за Србију је била 3.748.489 евра.

Република Србија учествовала је и у Јадранском програму са Италијом, Словенијом, Грчком, Хрватском, Босном и Херцеговином, Црном Гором и Албанијом, у економској, социјалној и институционалној сарадњи. Укупан буџет програма IPA износио је 128 милиона евра, а финансијска средстава су обезбеђена из ERDF за

¹⁴³ Лазаревић, Г., Кнежевић, И. и Божић, Р. (2011) *Прекогранична сарадња*, Европски покрет у Србији, Београд, стр. 128-131.

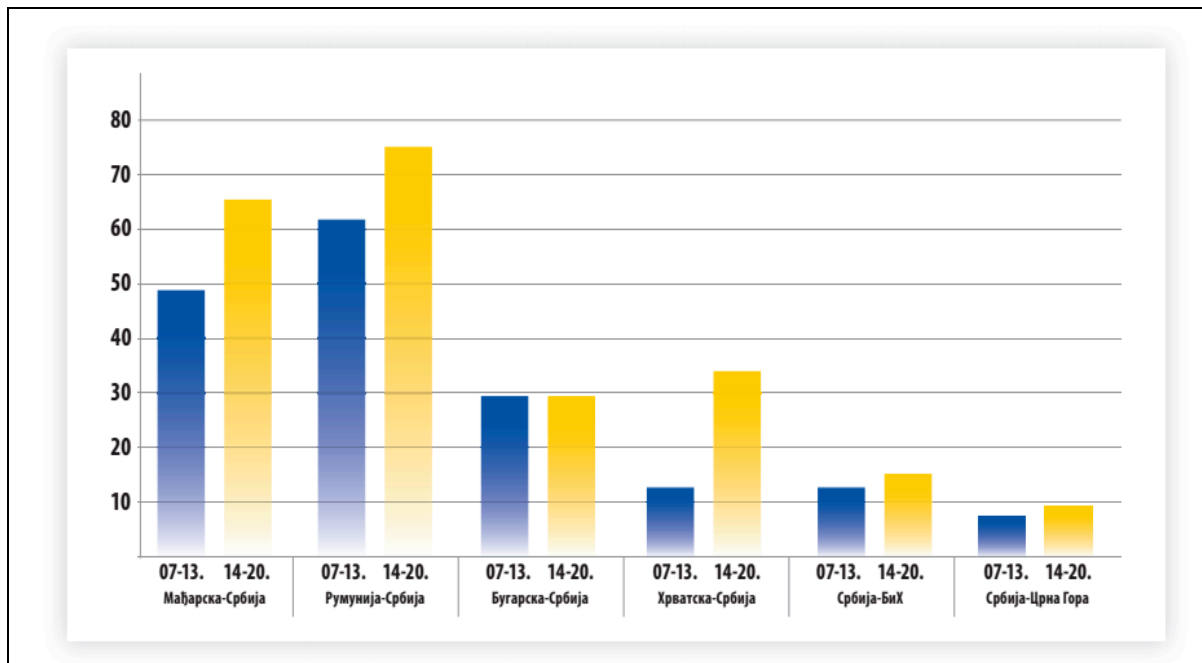
учешће организација земаља чланица ЕУ и из друге компоненте IPA фонда за земље кандидате и потенцијалне кандидате за чланство у ЕУ. Вредност програма за Србију била је 1.874.572 евра.

У финансијском периоду 2014–2020. година, Србија учествује у осам програма пре кограничне и транснационалне сарадње, и то:¹⁴⁴

1. Мађарска–Србија
2. Румунија–Србија
3. Бугарска–Србија
4. Хрватска–Србија
5. Србија–Босна и Херцеговина
6. Србија–Црна Гора
7. Јадранско–јонски транснационални програм и
8. Транснационални програм Дунав.

Такође, постоји могућност да се током ове финансијске перспективе Србији одобре додатни програми територијалне сарадње.

Графикон 6.2. Износи средстава за програме прекограничне сарадње у милионима евра – поређење две финансијске перспективе

Извор: Канцеларија за европске интеграције (2015), *Програми прекограничне и транснационалне сарадње: 2014-2020*. Београд: Влада РС, Канцеларија за европске интеграције Републике Србије, стр. 3.

¹⁴⁴ Канцеларија за европске интеграције (2015), *Програми прекограничне и транснационалне сарадње: 2014-2020*. Београд: Влада РС, Канцеларија за европске интеграције Републике Србије, стр. 3.

Програм прекограничне сарадње Мађарска-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 65.124.000,00 евра, а са суфинансирањем 76.616.470,58 евра. Области подршке односе се на:¹⁴⁵

- Приоритет 1: Унапређивање система за прекогранично управљање водама и спречавање ризика;
- Приоритет 2: Смањење броја „уских грла“ у прекограничном саобраћају;
- Приоритет 3: Подстицање сарадње у области туризма и културног наслеђа;
- Приоритет 4: Унапређивање привредне конкурентности МСП – кроз развој заснован на иновацијама.

Сваки од наведених приоритета има своје специфичне циљеве у оквиру тематских приоритета.

Програм прекограничне сарадње Румунија-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 74.906.248,00 евра, а са суфинансирањем 88.124.998,00 евра. Области подршке односе се на:¹⁴⁶

- Приоритет 1: Промовисање запошљавања, мобилности радне снаге и социјалног и културног укључивања становништва у пограничном региону;
- Приоритет 2: Заштита животне средине и управљање ризиком;
- Приоритет 3: Одржива покретљивост и приступачност јавно-комуналне инфраструктуре;
- Приоритет 4: Атрактивност за одрживи туризам.

Формулисани су и специфични циљеви у оквиру сваког тематског приоритета.

Програм прекограничне сарадње Бугарска-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 28.986.914,00 евра, а са суфинансирањем 34.102.251,77 евра. Области подршке односе се на приоритете и специфичне циљеве у оквиру њих:¹⁴⁷

- Приоритет 1: Подстицање развоја туризма и културног и природног наслеђа;
- Приоритет 2: Инвестирање у младе, образовање и вештине;
- Приоритет 3: Заштита животне средине и промовисање прилагођавања климатским променама, превенција и управљање ризиком.

Програм прекограничне сарадње Хрватска-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 34.293.188,00 евра, а са суфинансирањем 40.344.927,06 евра. Области подршке односе се на приоритете и специфичне циљеве у оквиру њих:¹⁴⁸

¹⁴⁵ Исто, стр. 6-7.

¹⁴⁶ Исто, стр. 8-9.

¹⁴⁷ Исто, стр. 10-11.

¹⁴⁸ Исто, стр. 12-13.

Приоритет 1: Побољшање квалитета социјалних и здравствених услуга у програмском подручју;

Приоритет 2: Животна средина, превенција ризика и производња енергије;

Приоритет 3: Туризам и културно и природно наслеђе;

Приоритет 4: Конкурентност и развој малих средњих предузећа

Програм прекограничне сарадње Босна и Херцеговина-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 14.000.000,00 евра, а са суфинансирањем 16.223.529,41 евра. Области подршке односе се на приоритете и специфичне циљеве у оквиру њих:¹⁴⁹

Приоритет 1: Промоција запошљавања, мобилности радне снаге и прекограничне социјалне и културне инклузије;

Приоритет 2: Заштита животне средине, промоција и ублажавање последица прилагођавања на климатске промене, превенција и управљање кризним ситуацијама;

Приоритет 3: Подстицање туризма и очувања културног и природног наслеђа.

Програм прекограничне сарадње Црна Гора-Србија из IPA фондова предвиђено је да износи 8.400.000,00 евра, а са суфинансирањем 9.734.117,66 евра. Области подршке односе се на приоритете и специфичне циљеве у оквиру њих:¹⁵⁰

Приоритет 1: Промоција запошљавања, мобилности радне снаге и прекограничне социјалне и културне инклузије;

Приоритет 2: Заштита животне средине, промоција и ублажавање последица прилагођавања на климатске промене, превенција и управљање кризним ситуацијама;

Приоритет 3: Подстицање туризма и очувања културног и природног наслеђа.

Планирано је да Република Србија у овом периоду учествује и у транснационалном Јадранско-јонском програму, који износи укупно 117.817.379,00 евра. Програм се финансира из EFRR, IPA фондова и суфинансирања самих држава. Области подршке се односе на следеће приоритете:¹⁵¹

Приоритет 1: Иновативан и паметан регион;

Приоритет 2: Одржив регион;

Приоритет 3: Повезан регион;

Приоритет 4: Подршка управљању ЕУ стратегијом за Јадранско-јонски регион.

Приоритети овог програма односе се на: подршку развоју иновационих мрежа и кластера региона, академских заједница и предузећа; промовисање одрживе валоризације и очувања природног и културног наслеђа и заштиту животне средине;

¹⁴⁹ Исто, стр. 14-15.

¹⁵⁰ Исто, стр. 16-17.

¹⁵¹ Исто, стр. 18.

побољшање капацитета за интегрисани транспорт и услуге мобилности; унапређење институционалних капацитета јавне управе и кључних актера у процесу спровођења заједничких приоритета у Јадранско-јонском подручју.

У транснационалном програму Дунав, такође, учествује Република Србија, уз обезбеђење финансијских средстава из EFRR, IPA фондова и суфинансирања самих држава, у укупном износу од 262.989.835,60 евра. Као приоритети, наводе се:¹⁵²

- Приоритет 1: Иновативно и друштвено одговорно пословање унутар Дунавског региона;
- Приоритет 2: Еколошко и културно одговорно деловање унутар Дунавског региона;
- Приоритет 3: Боља повезаност Дунавског региона;
- Приоритет 4: Добро управљање Дунавским регионом.

Основа за спровођење наведених програма је оперативни програмски документ, који се састоји из анализе територија и изазова са којима се територије суочавају, као и предлога како да се кроз сарадњу реше уочени проблеми. Институције држава које сарађују, заједнички формирају тела, која ће управљати и спроводити утврђене програме, расписивањем јавних позива за пријављивање пројеката.

2. Успостављање мреже за рурални развој

Формирању мреже за рурални развој у земљама које су у фази приступања Европској унији, значајно је допринела организација PREPARE (*Pre-Accession Partnerships for Rural Europe*) – Претприступно партнерство за руралну Европу. Постоје Националне мреже за рурални развој (NRNs) и Европска мрежа за рурални развој (ENRD), које имају значајан утицај на спровођење програма одрживог руралног развоја. Мрежа за рурални развој обавља следеће активности:¹⁵³

- промовисање иновативних приступа и нових знања, анализа примера добре праксе из земље и иностранства, уз интензивну размену информација о питањима везаним за рурални развој у земаљама ЕУ и трећим земљама;
- праћење политике руралног развоја у ЕУ, анализирање домаће политике руралног развоја, те предлагање мера за њено побољшање;
- подстицање сарадње и посредовање у повезивању свих актера важних за рурални развој;

¹⁵² Исто, стр. 19.

¹⁵³ EU Rural Review (2012) *Networks and networking rural development policy*, 14/12, ENRD, Belgium, p.12.

- организација националних и међународних конференција о руралном развоју;
- организација едукације за чланове мреже.

Слика 6.1. Структура Европске мреже за рурални развој

Извор: *EU Rural Review*, 2012, стр. 12.

Приступи руралним мрежама у ЕУ су веома значајни. Свих 28 земаља чланица Уније је изградило националне мреже за рурални развој (NRN), што захтева EARFD регулатива. Међутим, мреже су веома диверзификоване и различито функционишу, у оквиру кључних елемената развоја.

Мрежа за рурални развој Србије је добровољна, невладина и непрофитна организација, заснована на слободи удруживања физичких и правних лица. Мрежа има за сврху да обезбеди подршку актерима у руралном развоју, кроз иницирање, умрежавање и промоцију учесника, потенцијала и предности, што доприноси јачању и унапређењу квалитета живота у руралним подручјима.

Слика 6.2. Матрица циљева мреже за рурални развој (МРР) Србије

Циљ 1	Циљ 2	Циљ 3	Циљ 4	Циљ 5
МРР Србије је препозната као компетентна, ефикасна и одржива организација	Унапређена видљивост и препознатљивост МРР Србије, као релевантног актера у руралном развоју	Унапређен информативни и услужни сервис ка корисницима, који пружа правовремене и ажурне информације и ефикасне услуге	МРР Србије је активно укључена у процес планирања и спровођења политика и мера руралног развоја	МРР Србије је активан члан или партнер међународних организација и асоцијација

Извор: МРР Србије (2015), *Акциони план 2011-2015*, Мрежа за рурални развој Србије, Београд.

Мрежа подржава развој руралних подручја, односно, села и становништва у њима, путем.¹⁵⁴

- * пружања информација о субвенцијама и другим подстицајним мерама које нуди Министарство пољопривреде, у циљу бољег коришћења тих средстава;
- * обучавања у области планирања и припреме пројеката за развој села и путем обезбеђења потребних средстава за финансирање пројеката;
- * извршавања потребних припрема за коришћење средстава из европских фондова;
- * омогућавања боље комуникације и сарадње са локалним властима и Министарством пољопривреде, шумарства и водопривреде;
- * обезбеђења информација, стручне помоћи и разних савета везаних за рурални развој.

Јачање руралних мрежа и социјалног капитала руралних средина потпомаже се и социјалном политиком, јачањем капацитета локалних заједница и администрације, повезивањем и умрежавањем пословног сектора кроз развој кластера, програмима УН за развој (UNDP) и сл. У оквиру овакве подршке у Србији је 2002. године основана и Агромрежа, са циљем.¹⁵⁵

- стварања услова за убрзани и одрживи рурални развој;
- стварања услова за убрзани развој: фармеризма, модерних задруга – кооператива и агро тржишта;
- остваривања сарадње са државним институцијама у области усаглашавања домаћег законодавства са европским и светским стандардима, а која се односи на агробизнис сектор и рурални развој.

Реализована су 23 пројекта Агромреже, уз помоћ међународних организација и институција, од 2002. до 2011. године, који су били усмерени на подршку руралним локалним заједницама у њиховом економском, социјалном и културном развоју. Такође, и локални развојни рурални центри пружају становништву информације и модерна знања, и омогућавају размену искустава са осталим асоцијацијама, стручњацима и институцијама у домену високопродуктивне пољопривредене производње. Локални центри су и места преко којих мештани спроводе активности развоја локалне заједнице и агробизниса. Треба нагласити да неразвијеност

¹⁵⁴ МППР (2013) *Мрежа за подршку руралном развоју*, Република Србија, <http://www.ruralinfosrbia.rs/sr-lat/component/content/article/112-rd-network.html>

¹⁵⁵ СЕКО (2014) *Водеће СЕКО организације, Агромрежа*, Секторске организације цивилног друштва, Канцеларија за европске интеграције у Републици Србији, Београд,, доступно на <http://www.cdspreldaze.org.rs/default.asp?Category=6&Static=seko>

институционалног оквира руралних мрежа директно утиче на отежан приступ руралног становништва територијалном капиталу, финансијским и другим сервисима, технологијама и тржишту. Снажнија комуникација са цивилним сектором и подршка програмима мрежа за рурални развој може побољшати способност локалних заједница да дођу до благовремених информација о могућностима за добијање подршке у реализацији предузетничких иницијатива. Умрежавање руралних заједница кроз пословне односе (задруге, кооперација, тржиште новца и робе), удруживања заснована на размени искустава у решавању комуналних, саобраћајних, образовних проблема, активности базиране на добротворним акцијама и грађењу доброкомшијских односа, мобилности и коришћење заједничких добара, резултирало би побољшањем услова живота у руралним областима и активним учешћем становништва у планирању сопственог одрживог руралног развоја.

3. Форме јавно-приватних партнерстава у развоју руралних подручја Републике Србије

Значај локалних предузетничких и иновативних потенцијала за развој сеоских заједница, у циљу да се обезбеди уравнотежен технолошки развој руралних области, повећа конкурентност и квалитет живота, веома је битан. Да би подржала развој, локална власт мора да дели ресурсе, фондове и ризик са пословним сектором, како би се успоставио стабилан и одрживи развој. Као основне карактеристике јавно-приватних партнерстава, наводи се:¹⁵⁶

- заснивају се на уговорном дефинисаној сарадњи између јавног и приватног сектора;
- доприноси партнера заједничком циљу се допуњују, па они своје циљеве могу ефикасније да остварују у оквиру јавно-приватног партнерства, него када би самостално деловали;
- сваки партнер формулише јасне циљеве и преговара о њима са другим партнером у оквиру јавно-приватног партнерства;
- јавни партнер не финансира основне делатности приватног партнера, али му нуди подршку;

¹⁵⁶ Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версац, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, УНДП, Београд, стр. 14.

- јавно-приватно партнерство не сме да делује дисторзивно на опште услове трговања и пословања;
- обавезе приватног партнера премашују трајање пројеката или активности око којих се формирало партнерство;
- јавно-приватно партнерство омогућава приватном партнеру да оствари своје економске циљеве (на пример, профит и отварање нових тржишта), а јавном партнеру да оствари своје политичке развојне циљеве (на пример, одрживост услуга и смањење сиромаштва).

Према досадашњим искуствима, сарадња јавног и приватног сектора у пројектима и активностима у руралним подручјима била је усмерена на следеће активности:¹⁵⁷

- побољшање општих услова пословања и предузетничког амбијента у локалној заједници, како би се привукле инвестиције (изградња физичке / комуналне инфраструктуре, образовање и тренинг, промоција и маркетинг локалне заједнице, стварање законодавних и документационих аналитичких база и ресурса);

- унапређење пољопривредне производње (систем гајења, приступ новим технологијама и тржишту);

- побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз обезбеђивање веће доступности социјалних услуга (здравство, образовање и др.);

- развој локалне економије заснован на одрживом коришћењу ресурса заједнице (диверзификација руралне економије, развој маргиналних подручја, запошљавање жена и других осетљивих категорија руралног становништва, рурални туризам, одрживо коришћење културно-историјског наслеђа).

Локалне заједнице које имају јачи предузетнички потенцијал, које су боље припремиле регулативни оквир и створиле повољнији инвестициони амбијент, привлаче предузетнике да улажу у рурална подручја и у развој руралне непољопривредне економије. Традиционални модели за обављање јавних послова могу имати различите облике:¹⁵⁸

- ✓ модел уобичајене набавке кроз склапање трговачких уговора између јавног и приватног сектора, где није присутна дугорочна сарадња и нема расподеле пословног ризика;

- ✓ формална или организацијска приватизација, када јавна управа оснива трговачка друштва због обављања јавних стручних послова (комунална друштва и сл);

¹⁵⁷ Исто, стр. 15-16.

¹⁵⁸ *Public Private Partnership*, 2013, www.initiative21.de

✓ модел материјалне приватизације, где јавна управа у потпуности препушта обављање јавних послова приватном сектору, одричући се већинских власничких права, али кроз надзорне одборе задржава надзорне функције;

✓ делимична приватизација - јавни сектор уступа део оснивачких права приватном сектору, задржавајући већинско власништво, а јавна услуга пружа се заједнички;

✓ функционална приватизација - приватни сектор даје помоћ у обављању јавних послова (информатика, наплата путарине, издавање решења и сл);

✓ потпуна приватизација - јавни сектор се одриче свих власничких права, оснивачког удела и свих надзорних функција;

✓ неформално партнерство - сарадња се одвија на нивоу размене информација или као припрема за будућу сарадњу;

✓ јавно-правни кооперативни уговори или концесије - коришћење јавног добра, при чему приватни сектор наплатом накнаде остварује приходе над јавним добром, уз плаћање концесије јавном сектору;

✓ цивилно-правни кооперативни уговори - дугорочни уговори о закупу, лизингу, набавци и пружању услуга, а који се односе на планирање, изградњу, финансирање, пословање и управљање јавним пословима или јавним добром.

Од јавно-приватног партнерства користи имају јавни и/или приватни сектор и друштвена заједница у целини, и то кроз:¹⁵⁹ стране инвестиције, нове моделе финансирања, изградњу великих пројеката, веће запошљавање, раст стандарда и квалитетније услуге у руралним срединама.

Треба нагласити да за обезбеђивање неопходне финансијске подршке локалним развојним пројектима, приватни сектор има кључну улогу, а улога јавног сектора односи се на политичку подршку локалним иницијативама и пружање неопходних административних компетенција и вештина другим учесницима у партнерству. Унапређење партнерског приступа и ширење јачања ангажмана заинтересованих страна садржани су у Стратегији Европа 2020. Пружа се могућност за унапређење постојећих партнерских структура, као и за укључивање нових актера у партнерства, што је веома битно за земље кандидате и потенцијалне кандидате за чланство у ЕУ. У Србији, током последње деценије, у оквиру бројних програма донаторске помоћи промовише се потреба едукације о значају и могућностима удруживања и сарадње. Захваљујући томе, основане су задруге и асоцијације различитих профила

¹⁵⁹ Владушић, Љ (2012) Јавно-приватно партнерство у функцији бржег економског развоја, *Зборник радова Економског факултета*, Економски факултет Пале Универзитета у И. Сарајеву, БиХ, стр. 392.

произвођача, везаних за социјалну економију. Притом, сврха оснивања локалних партнерстава (локалних акционих група) је:¹⁶⁰

- ❖ планирање и израда локалне стратегије развоја;
- ❖ промоција и информисање локалног становништва о постојећим могућностима и о пријавама за IPARD пројекте у оквиру локалне стратегије развоја;
- ❖ објављивање писама препоруке агенцији IPARD о пројектима који би се могли финансирати у оквиру локалне развојне стратегије;
- ❖ надоградња успешних активности и њихово интегрисање у локалне приватне, јавне и невладине организације, како би тако обновљење квалитетније решавале стварне потребе локалног становништва.

Искуство западних земаља нуди и друге опције партнерстава, као што је рад са НВО и међуопштинска сарадња (МОС). Међуопштинска сарадња је још један начин оптимизације коришћења јавних ресурса, како би се решили проблеми и недостаци у мањим општинама. На основу искуства земаља ЕУ, постоји шест модела МОС:¹⁶¹

□ на основу уговора приватног права - овај облик је најбољи за куповину и продају услуга између општина (одржавање путева, службе за спашавање итд.) и заједничку администрацију.

□ заснована на споразуму јавног права - посебно се користи за интеграцију активности, куповину и продају услуга између локалних самоуправа и управљање људским ресурсима.

□ преко општинских удружења приватног права - удружења и остали облици невладиних организација којима управља приватно право су јако чести, и могу бити једнонаменска или вишенаменска. Најважније надлежности су заједничко планирање и развој (економски развој, развој туризма и животне средине), као и заједничко финансирање (пословни центри, домови за старе, обданишта, културни догађаји, туристичке канцеларије и др.).

□ преко комерцијалних предузећа приватног права - укључује неколико општина које оснивају предузеће и постају акционари истог. Пружају заједничке услуге код јавног превоза, управљања отпадом, управљања комерцијалним или индустријским парковима, водовода и канализације.

¹⁶⁰ Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версац, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, УНДП, Београд, стр. 29.

¹⁶¹ UNDP (2009) *Приручник за међуопштинску сарадњу*, Local Government and Public Service Reform Initiative, Council of Europe, UNDP, Bratislava, str. 37-38.

□ преко општинских удружења јавног права - облик и статут специфичан за сваку земљу. Услуге које пружају укључују таксе, грантове, доприносе чланова, као и државне трансфере и кредите.

□ преко територијалних институција јавног права - укључује техничке и стратешке надлежности већ и оне стратешке, а циљ је ојачавање конкурентности метрополитенског подручја на националном и међународном нивоу.

Социо-економска повезаност у руралним подручјима има посебно значење и важност, а степен међусобне подршке становника села је адекватан различитим животним ситуацијама, од емотивне па до новчане подршке, од заједничког обављања посла па до приступа запослењу и социјалним сервисима. Улога локалних лидера за препознавање могућности и мобилизацију развојних потенцијала је нарочито битна.¹⁶² Како се локалне самоуправе у Србији налазе тек у почетној фази процеса успостављања политичког, правног и административног оквира који ће омогућити и олакшати развој приватног сектора и заснивање јавно-приватних партнерстава, па им је потребна непосредна подршка за реализацију циљева јавно-приватног партнерства.

¹⁶² МПЗЖС (2014) *Будућност села у Србији*, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Република Србија, Београд, стр. 137.

VII Активности за ефикаснију валоризацију потенцијала руралних подручја

1. Диверзификација руралне економије

За рурална подручја Србије, избор диверзификације и специјализације руралних активности је веома важан. Диверзификација као модел развоја подразумева проширивање активности становништва на већи број сектора, како би се повећала одрживост развоја, док специјализација подразумева опредељење за избор једне компаративне предности подручја, која ће омогућити повећање конкурентности. У развијенијим руралним регионима присутан је модел специјализације према секундарним, терцијалним и кварталним секторима, а у већини руралних подручја се примењује модел диверзификације, јер искуства развијених земаља показују да она убрзава раст локалне економије, умањује јаз између руралних и урбаних подручја, позитивно делује на смањење руралног сиромаштва.

У литератури и пракси постоје различити модели диверзификације руралне економије и већина њих полази од социо-економског положаја појединца, односно, домаћинства са једне стране, и локалног амбијента, са друге стране, и обухвата (Богданов, 2007, стр. 86).¹⁶³

- модел диверзификације мотивисан потребом (*demand-pull*) – који је последица доступности повољнијих маркетиншких или техничко-технолошких могућности и решења, којима се стварају предуслови за повећање продуктивности рада и дохотка газдинства.
- модел диверзификације мотивисан притиском немаштине (*distress-push*) – у оквиру којег су сиромашни слојеви руралне заједнице приморани да траже запослење ван газдинства, у циљу свог опстанка.

Најчешће, ова два модела функционишу паралелно један са другим у оквиру истог руралног подручја.

Регионално посматрано, *push* диверзификација је доминантна у подручјима која се карактеришу географском изолацијом, неразвијеном инфраструктуром, неразвијеним тржиштем, девастираним економским системом и др. *Pull* диверзификација је могућа на подручјима где су доступне технолошке иновације, где

¹⁶³ Богданов, Н. (2015) *оп. цит.*, стр. 152-154.

постоји развијено тржиште или снажна веза са другим тржиштима ван локалне економије.

Табела 7.1. *Push* и *pull* фактори диверзификације

„Притискајући“ (<i>push</i>) фактори	„Привлачећи“ (<i>pull</i>) фактори
<ul style="list-style-type: none"> ◆ Раст популације ◆ Недостатак обрадивог земљишта и смањена доступност квалитетног земљишта ◆ Смањење продуктивности на газдинству ◆ Смањење прихода газдинстава ◆ Неразвијено тржиште инпута ◆ Уништавање природних ресурса ◆ Повремене кризе и шокови ◆ Одсуство финансијског тржишта или отежан приступ корисницима 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Виши доходак радне снаге ◆ Бржи обрт капитала ◆ Нижи ниво ризика у непољопривредним активностима у односу на пољопривреду ◆ Зарада у циљу задовољења потреба домаћинства ◆ Економске могућности повезане са социјалним предностима понуђеним у урбаним центрима и ван региона ◆ Тежња за урбаним животом, посебно млађих људи

Извор: Богданов, Н. (2015) *оп. цит.*, стр. 154.

Моделирање развоја руралних подручја заснованог на типовима активности веома је значајно и обухвата:¹⁶⁴

□ унутрашњу диверзификацију - односи се на руралну популацију која се опредељује за додатни посао у истом месту.

□ *ebb* диверзификацију - карактеристична за лица чије је секундарно занимање у аграрном сектору. Ова лица нису у ситуацији да својим непољопривредним дохотком покрију неопходне потребе и принуђена су на делимичан или потпуни повратак пољопривреди.

□ *flow* диверзификацију - односи се на лица која имају примарну активност у пољопривреди, а додатну у непољопривредним делатностима.

Активности и приходи пољопривредних газдинстава постају све разноврснији. Диверзификација активности на газдинству може бити у оквиру пољопривредне производње постојећег система или променом начина производње. Такође, диверзификација се може одвијати и ван примарне пољопривредне производње, у сектору прераде производа на газдинству, директне продаје или радом по уговору (изнајмљивање пољопривредних машина, услуге механизацијом и опремом, давање у

¹⁶⁴ Богданов, Н. (2007) *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, UNDP, Београд, стр. 89.

закуп зграда на газдинству, издавање кућа за туризам итд.). Фактори који утичу на диверзификацију активности газдинстава су бројни и врло комплексни:¹⁶⁵

- ❖ карактеристике људског капитала, укључујући демографске карактеристике становништва, вештине и личне квалитете, као што су однос према ризику и мотивација;
- ❖ карактеристике газдинстава - расположиви капитал, величина поседа, тип земљишта, приступ финансијском тржишту;
- ❖ спољно окружење у којем се налази газдинство, укључујући доступност тржишта, могућност запошљавања ван газдинства, добру инфраструктуру и формалне и неформалне локалне мреже.

Уопштено говорећи, диверзификација активности је најчешће покренута финансијском мотивацијом за повећање прихода газдинства, као и жељом за активнијим друштвеним животом и превазилажењем социјалне искључености.

Како су рурални становници носиоци развоја села, поред економске диверзификације, неопходна је и демографска ревитализација руралних подручја и већа афирмација сеоског газдинства, професионализација пољопривредног занимања и предузетничке иницијативе, како би се валоризовали сви облици културних вредности и традиције села.¹⁶⁶

У зависности од структурних карактеристика руралних подручја, у литератури се наводи могућност примене неколико стратегија развоја:¹⁶⁷

- комплементарности – за консолидована рурална подручја, где већ постоје резултати програмских активности;
- диверзификације и консолидације – за неразвијена рурална подручја, као подршка новим производним линијама у развојном сектору који је већ доминантан;
- опоравка и обнове – реструктурирање руралног подручја и формирање базе за развојну стратегију;
- ребаланса – за рурална подручја са социјалним и просторним дебалансима;
- промотивне – за рурална подручја са великим структурним и демографским проблемима у првим фазама програмских и планских активности.

¹⁶⁵ Богданов, Н. (2015) *оп. цит.*, стр. 163-166.

¹⁶⁶ Вујичић, М., Јовановић, П., Ристић, Ј. (2008) *Туризам и агробизнис*, Државни Универзитет у Новом Пазару, Нови Пазар, стр. 220.

¹⁶⁷ Василевска, Љ. и Рибар, М. (2007) *Стратешки приступ руралном развоју – предности и ограничења примене допунских активности*, Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу, Завод за проучавање села, Београд, стр. 203.

С обзиром на хетерогеност руралних подручја Србије, значајно је истаћи и следеће стратешке моделе:¹⁶⁸

□ социјални – подесни су за подручја са израженим трендом осиромашења и без развојне перспективе у дужем временском периоду (брдско-планинска подручја);

□ обновљиви – подесни су за подручја у којима је евидентно осиромашење, али која имају изражен локални потенцијал, пре свега људски (равничарски региони и у околини већих привредних центара);

□ убрзавања развоја - примерени су за подручја где постоје повољни природни ресурси, људски и економски потенцијали, који се ефикасно користе и које је потребно подржати (равничарска подручја, субурбана подручја, брдско-планинска подручја са туристичким потенцијалом);

□ локалног развоја - могући су за најразвијенија подручја, са добром инфраструктуром, у којима је већ започела диверзификација у правцу веће заступљености непољопривредних активности (равничарска подручја и субурбана подручја).

Уз активно укључивање сеоских заједница и партнерске односе између бројних учесника у развоју, на свим нивоима, пружа се шанса за интензивирање развоја руралних подручја и побољшање квалитета живота руралне популације.

2. Развој малих и средњих предузећа и руралног предузетништва

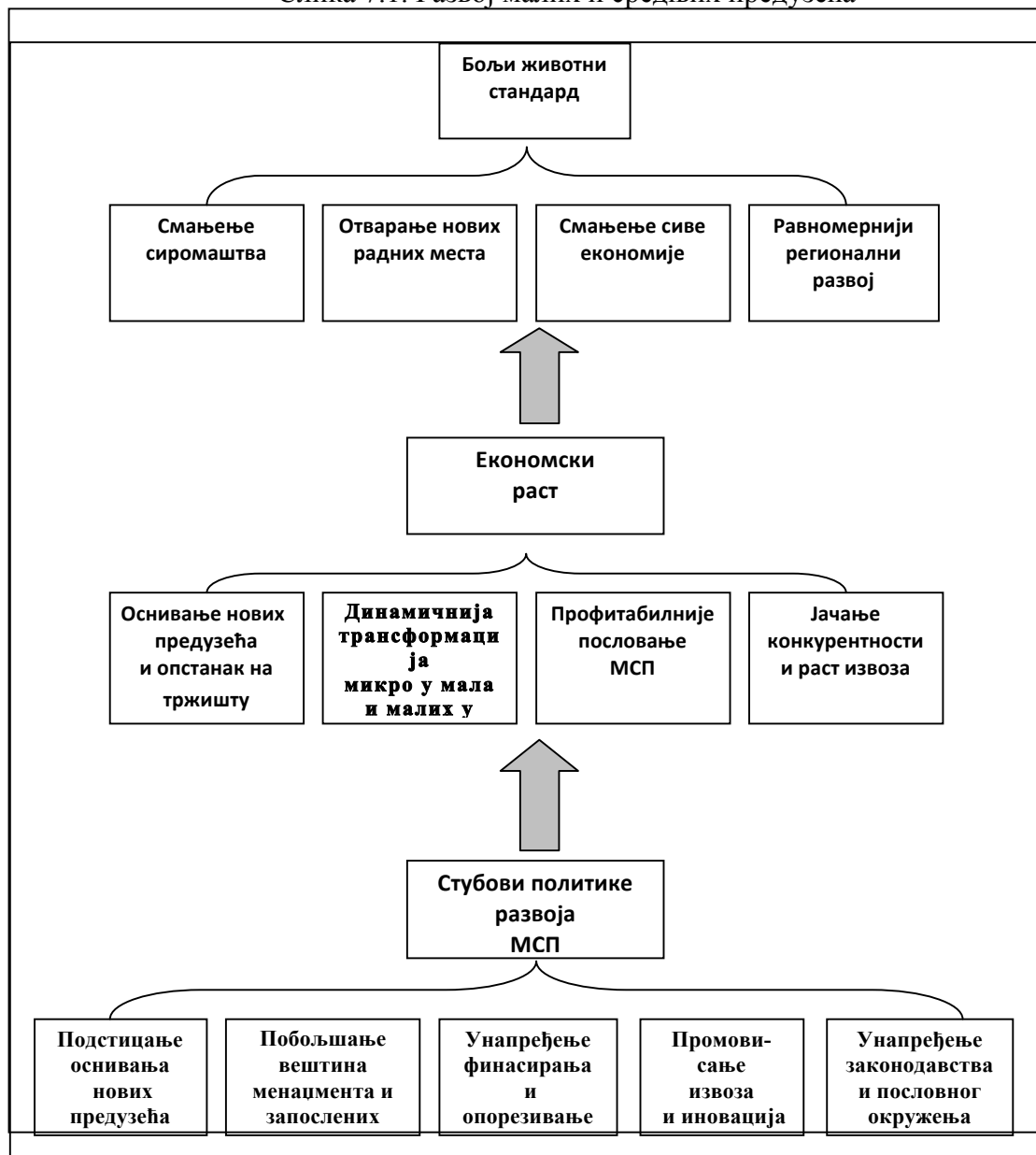
Развој малих и средњих предузећа (МСП) је основни чинилац модерне тржишне економије и средство да се стимулише предузетништво. Посебан значај ова предузећа имају у отварању нових радних места, диверзификацији економских активности, позитивно утичу на извоз и дају значајан допринос одрживом руралном развоју. Приближавање Србије ЕУ претпоставља усклађивање и побољшање услова за развој предузетништва, приватне иницијативе, малих и средњих предузећа. Опште прихваћена дефиниција, која би на најбољи начин одредила појам малих и средњих предузећа, не постоји. Генерално гледајући, свака земља својим законским одредбама дефинише појам малог бизниса. Основни фактори који се узимају као мерило величине су: број запослених, годишњи укупан приход од продаје и просечна вредност имовине.

Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа у Србији за период 2008-2013. године базирала се на пет стубова и у потпуности је била

¹⁶⁸ Богданов, Н. (2007) *оп. цит.*, стр. 166.

усклађена са *small* бизнис актом, документом који је усвојила ЕУ 2008. године. Тих пет стубова обухватало је: промоцију предузетништва и оснивање нових предузећа кроз *start-up* кредите; унапређење предузетничког образовања; обезбеђивање више извора финансирања за развој МСП; подстицање конкурентности овог сектора, као и стварање бољег правног, институционалног и пословног окружења за развој МСП.¹⁶⁹

Слика 7.1. Развој малих и средњих предузећа

Извор: на основу Влада РС (2008) Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа за период од 2008. до 2013. године („Службени гласник РС”, број103/08)

¹⁶⁹ Церанић, М. и Малетић, Р. (2009) *Досадашњи резултати остваривању политике развоја МСП у агробизнису*, Пољопривреда и рурална подручја Србије, ДАЕС, Београд, стр. 174.

Нова Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године утврђује оквир, циљеве, приоритете и мере за унапређење развоја микро, малих и средњих предузећа и предузетништва у наредном средњорочном периоду.

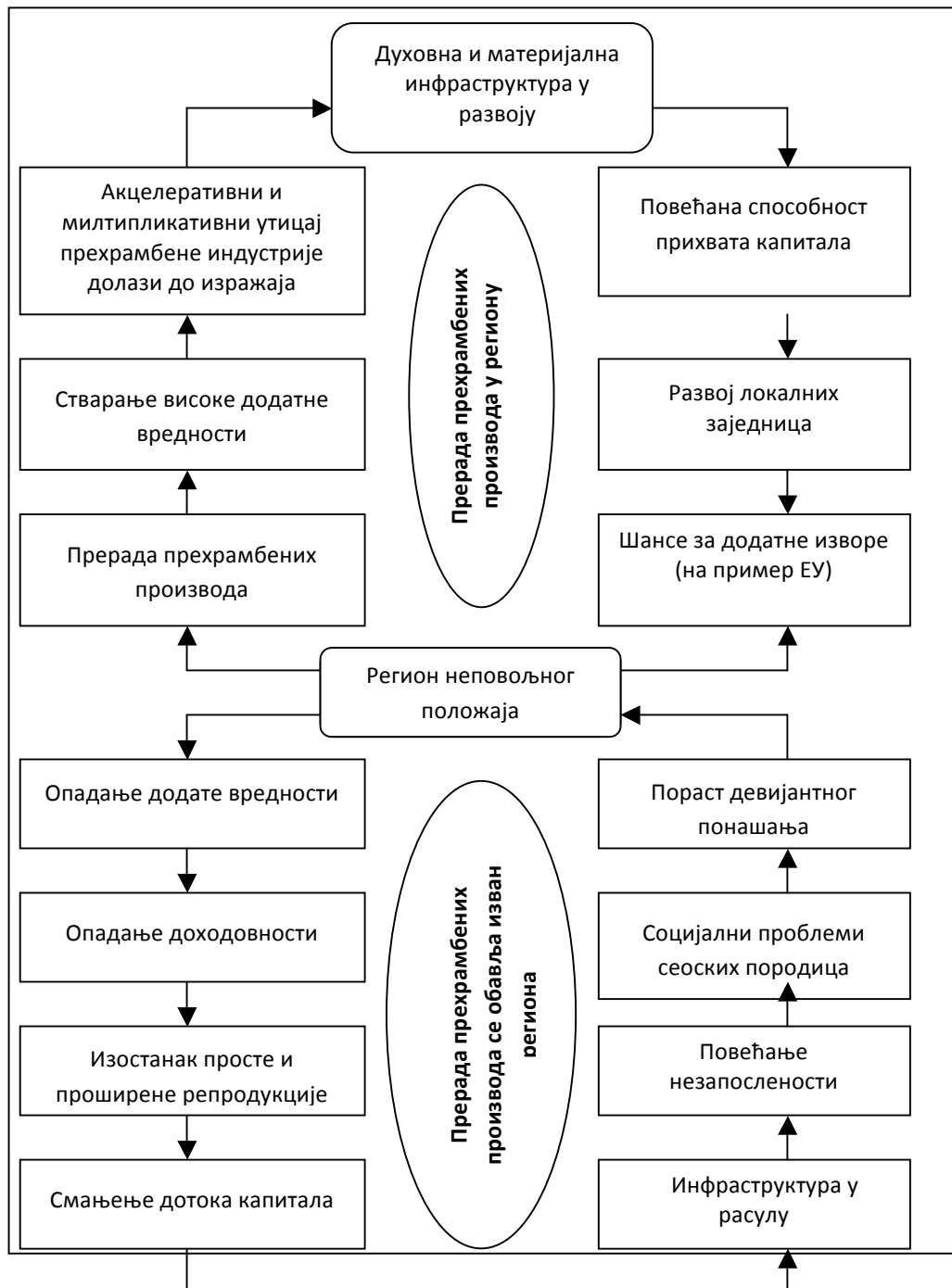
Табела 7.2. Циљеви Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године

Стратешки циљеви	Специфични циљеви
1. Унапређење пословног окружења	1.1. Успостављање подстицајног регулаторног оквира у складу са потребама и могућностима МСПП 1.2. Унапређење ефикасности спровођења административних поступака 1.3. Повећање транспарентности процеса доношења прописа и јавних политика
2. Унапређење приступа изворима финансирања	2.1. Унапређење квалитета понуде банкарског сектора за МСПП 2.2. Развој нових финансијских инструмената 2.3. Унапређење способности МСПП за приступ различитим изворима финансирања
3. Континуирани развој људских ресурса	3.1. Унапређење квалитета радне снаге 3.2. Подршка развоју образовања за предузетништво
4. Јачање одрживости и конкурентности МСПП	4.1. Унапређење ефикасности институционалне подршке пословању и развоју МСПП 4.2. Оптимизација и унапређење степена искоришћености постојеће и изградња нове пословне инфраструктуре 4.3. Јачање иновативности у МСПП 4.4. Стимулисање пословног удруживања и креирања ланаца вредности
5. Унапређење приступа новим тржиштима	5.1. Обезбеђивање континуиране подршке МСПП за излазак на нова тржишта 5.2. Смањење и превазилажење техничких препрека трговини
6. Развој и промоција предузетничког духа и подстицање предузетништва жена, младих и социјалног предузетништва	6.1. Унапређење статистичког праћења и истраживања предузетништва жена, младих и социјалног предузетништва 6.2. Политика и инструменти за подршку женском предузетништву, предузетништву младих и социјалном предузетништву

Извор: Влада РС (2015) *Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године*, Влада РС, Београд, стр. 11-12.

Стратегијом за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године наставља се политика пуног уважавања и примене свих докумената који утврђују политику ЕУ у области предузетништва и конкурентности, пре свега Стратегије Европа 2020 и Акта о малим предузећима.

Слика 7.2. Улога прераде прехранбених производа у руралном развоју

Извор: МСП (2004) *Актуелна питања транзиције – Мала и средња предузећа и агрокомплекс* - зборник радова - уредници Пауновић, Б. и Нововић, Н., Вртник, СТР. 181.

Приликом припреме Стратегије за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности, посебна пажња посвећена је усклађивању са регионалним стратегијама, које се односе на ову област и доприносу њиховом спровођењу, што се пре свега односи на Регионалну стратегију за раст и развој Југоисточне Европе 2020, као и на Стратегију Европске уније за Дунавски регион.¹⁷⁰ У оквиру Стратегије посебна пажња је посвећена start-up кредитима, субвенцијама за samozapošljavanje, женском предузетништву, пројектима невладиних организација итд.

Посебна пажња се посвећује МСП у преради пољопривредних производа и руралном развоју, јер се њихова предност заснива на локалним ресурсима. Мали индустријски капацитети, репродукционо наслоњени на примарни сектор доприносе рационалнијем коришћењу природних потенцијала и заустављању негативних миграционих кретања из руралних подручја. Ова предузећа изванредна су шанса за производњу диверзификацију руралне економије, интензивнији развој газдинстава и професионализацију пољопривредног занимања. Само добро одабране стратегије развоја МСП и сарадња предузетника, произвођача, газдинстава и локалне самоуправе могу обезбедити услове малим и породичним предузећима да у својим регионима одиграју улогу промотера развоја.

Европска унија је признала и уважила улогу и значај задружних организација у привредном, друштвеном и културном животу, јер оне чине саставни део привредног плурализма на европском тржишту, где постоји преко 132.000 задружних предузећа. Кроз кооперативе у развијеним европским земљама усмерава се и контролише преко половине промета аграрних производа, а у томе предњаче Италија, Немачка и Француска. У току последњих деценија, задружно пословање је, захваљујући посебној законској подршци и специфичној заштитној одредби из италијанског устава, прерасло у модерна предузећа од фундаменталног значаја за целокупну привреду. Њихов главни задатак је даљи развој и унапређење стандарда, заједничко лобирање на националном и локалном нивоу, као и развој пословних веза у вертикалном ланцу агропривреде. Неопходност реформисања земљорадничког задругарства у Србији добија на важности у условима либерализације тржишта и потребе повећања конкурентности, као и са аспекта друштвено-економских промена, у којима задруге могу бити важан актер.¹⁷¹

Развоју малих и средњих предузећа у органској производњи придаје се изузетан значај за развој руралних подручја. Производња органске хране повезана је са

¹⁷⁰ Влада РС (2015) *Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године*, Влада РС, Београд.

¹⁷¹ СПРР (2014), *оп. цит.*, стр. 132-133.

технолошким поступцима и начином организације од примарне производње до прераде, пласмана и њеног промета, и регулисана је одређеним прописима ЕУ. За овај систем производње поред термина органска пољопривреда, често се сусрећу и термини: еколошка или биолошка пољопривреда, алтернативна пољопривреда, интегрална пољопривреда, еколошка пољопривреда, радикална пољопривреда итд. Коришћење наведених термина зависи и од говорног подручја, а најчешће се користе термини органска, еколошка или биолошка пољопривреда.

Без обзира на разлике у дефинисању органске производње, главни принципи на којима се заснива ова производња су јединствени:¹⁷²

- Принцип здравља – који обухвата очување здравља биљака, животиња, људи и земљишта, посматрајући их као један систем;
- Принцип екологије – ставља акценат да се органска пољопривреда одвија у складу са еколошким системима и циклусима;
- Принцип правичности – наглашава правичан однос према заједничком окружењу и животним могућностима; и
- Принцип неговања и старања – неопходно је да се органском пољопривредом управља на одговоран начин, да би се сачувало здравље и добробит садашњих и будућих генерација и животне средине.

Слика 7.3. Веза између четири принципа органске пољопривреде

Извор: Padel, S., Gössinger, K. (2008) *Farmer Consumer Partnerships-Communicating Ethical Values: a conceptual framework*, CORE, Aberystwyth University & University of Natural Resources and Applied Life Sciences, Vienna.

¹⁷² IFOAM, <http://www.ifoam.bio/en/organic-landmarks/principles-organic-agriculture> (22.07.2016.)

Међународна федерација покрета за органску пољопривреду (IFOAM) је у основним смерницама за органску пољопривреду и прераду истакала следеће циљеве органске производње:¹⁷³

- Производња хране високе хранљиве вредности у довољним количинама - постиже се применом агротехничких мера у органској производњи које стварају услове да биљке у оптималним производним условима синтетишу и нагомилавају, за врсту и сорту карактеристичне материје;
- Производња у складу са биолошким принципима, биолошким циклусима и екосистемом - органска пољопривредна производња је у интеракцији са природом подстичући и интензивирајући биолошке циклусе;
- Подстицање биолошких циклуса у оквиру производног система, укључујући микроорганизме, фауну и флору - пољопривредно газдинство је боље што се више ослања на сопствене снаге, а мање на помоћ изван, односно, што је кружење органске материје и енергије у њему квалитетније;
- Дугорочно одржавање и повећање плодности земљишта - органска пољопривреда плодоредом и другим агротехничким мерама доприноси очувању земљишта као основе пољопривредне производње. Повећање биолошке активности земљишта постиже се правилним ђубрењем и одржавањем структуре земљишта, увођењем култура са дубоким кореном, затим легуминоза и култура погодних за органско ђубрење;
- Максимално коришћење обновљивих извора енергије у оквиру производног система-органска производња је базирана на коришћењу материјала код којих постоји могућност поновног коришћења или рециклаже, чиме се успоставља кружење материје и енергетска уравнотеженост агро-екосистема;
- Самоодрживост органског газдинства - за остваривање овог циља од посебног је значаја да се уравнотежи однос биљне и сточарске производње;
- На најмању меру смањити сва загађења која проистичу из пољопривредне производње - органска производња тежи избегавању свих могућих загађења која могу настати услед примене ђубрива, механизације, превозних средстава и неких дозвољених хемијских средстава;
- Одржавање генетске разноврсности у пољопривредном систему и екосистему, укључујући и заштиту биодиверзитета – органска пољопривреда повећава квалитет биодиверзитета, с обзиром да има позитиван утицај на параметре биодиверзитета;

¹⁷³ Бабовић, Ј., Лазић, Б., Малешевић, М., Гајић, Т. (2005) *Агробизнис у еколошкој производњи хране*, Научни институт за ратарство и повртарство, Нови Сад, стр. 61-67.

- Омогућавање произвођачима остварење профита и еколошких користи, и ствара услове да грађани као потрошачи и произвођачи имају здравији и квалитетнији живот дугорочно гледано.

Уопштено гледано, органска пољопривреда представља један од најпозданијих видова пољопривреде. Бројни мултипликативни позитивни ефекти, које она производи за економски, еколошки и социјални систем, потврђују да се њени принципи темеље на одрживом развоју.

Слика 7.4. Циљеви одрживости у органској пољопривреди

Извор: Eyorn, F., Heeb, M., Weidmann, G. (2003) *IFOAM Training Manual for Organic Agriculture in the Tropics*, IFOAM, Bonn, Germany, p. 27.

Основни циљ пословања у органској производњи је постизање максималног укупног прихода газдинства и мада су приноси су нешто нижи него у конвенционалној производњи, органски производи постижу значајно више продајне цене него производи добијени конвенционалним путем.

Слика 7.5. Лого ЕУ за сертифициване органске производе

Извор: ЕУ (2016), *Organic Agriculture -Logo*, http://ec.europa.eu/agriculture/organic/downloads/logo/index_en.htm

Имајући у виду да су трошкови производње нижи (варијабилни 60-70%) и да се ова производња субвенционише од стране држава ЕУ, као и да је потражња за овим производима све већа, економска исплативост је значајна и мотивише произвођаче.

Табела 7.3. Уштеде и трошкови у органској производњи

Уштеде/додата вредност	Трошкови
Нема употребе минералних ђубрива	Већи трошкови рада
Нема употребе пестицида	Скупо семе
Знатно веће цене	Већи трошкови амортизације зграда и опреме
Веће субвенције	Трошкови сертификације

Извор: према Wehinger, Т. (2011) Економија органске пољопривреде, *Приручник за органску производњу*, Биотехнички факултет, Подгорица, стр. 107.

Влада САД-а је донела стандарде органске производње, 2001. године, са националним органским програмом, који је обухватио производњу хране и влакана, стандарде прераде хране, стандарде означавања, сертификације и акредитације.¹⁷⁴

Слика 7.6. Жиг сертификованих органских производа у САД-у

Извор: USDA (2016) *Organic Agriculture*, <http://www.usda.gov/>

Међу земљама Азије, издваја се Јапан, као највеће тржиште органске хране, а прате га Кореја и Индија. Раст националне производње органских прехранбених производа заостаје за растом тражње, што за последицу има велику експанзију увоза. Највећи део органске хране продаје се традиционално у специјализованим продавницама, као што су продавнице макробиотичке, здраве и органске хране. Производња и прерада органских производа на јапанском тржишту регулисана је Јапанским пољопривредним стандардом (JAS - Japanese Agricultural Standard).¹⁷⁵ Од 1.

¹⁷⁴ USDA/AMS (2002) *National Organic Programme - Background information*, <http://www.ams.usda.gov/>

¹⁷⁵ Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, Japan (2005) *JAS*, MAFFJ, available at <http://www.maff.go.jp/e/jas/specific/organic.html>

априла 2001. године, сви органски пољопривредни производи биљног порекла, намењени за људску потрошњу у Јапану, морају носити жиг сертифицираних органских производа.

Слика 7.7. Жиг сертифицираних органских производа у Јапану

Извор: Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, Japan (2015) JAS, MAFFJ, <http://www.maff.go.jp/e/jas/specific/organic.html>

У свету не постоје усаглашени стандарди за означавање органских производа, па тако државе имају националну ознаке, са циљем да потрошачи помоћу ознаке могу повећати ниво сазнања о квалитету производа и повећати поверење у дати производ.

Слика 7.8. Ознаке за органске производе у неким европским земљама

Немачка	Шведска	Чешка	Лихтенштајн
			

Извор: IFOAM (2016) <http://www.ifoam.bio/> & FiBL (2016) <http://www.fibl.org/>

Република Србија има повољне услове за развој органске пољопривреде, јер њене територије великим делом припадају брдско-планинском подручју које је још увек остало ван сфере интензивне производње. Нажалост, у Србији се органска производња обавља на само око 0,4% укупне обрадиве површине, а дугорочно

гледано, ова производња би могла допринети смањивању разлика између развијених и неразвијених региона.

У контексту придруживања Европској унији, органској пољопривреди је додељен приоритет, а Немачка, као билатерални партнер Србији, пружа подршку да поспеси сектор органске производње. Подршка се пружа на следећим нивоима:¹⁷⁶

- институционални ниво – јачањем политике саветодавног рада и унапређењем управљачких капацитета за агро-политичке концепте и финансијских инструмената, нарочито у оквиру IPA;
- едукацијски ниво – јачањем партнерства са универзитетима, повећањем размене између академских институција и олакшавањем интеграције у домену истраживачког рада у међународне токове;
- ниво прераде производа – јачом промоцијом модерне технологије, прераде и маркетинга;
- ниво производње – кроз унапређење саветодавних служби и промовисање свих мера које ће омогућити повећање економских ефеката, што се може остварити првенствено кроз ширење и подршку задругама и осталим удружењима.

Слика 7.9. Лого за сертифициване органске производе у Републици Србији

Извор: Калентић, М. и др. (2014) *Органска пољопривреда у Србији 2014*, Serbia organica, стр. 42.

Велики значај има Национална асоцијација за органску производњу "Serbia Organica", основана 2009.године, врши истраживања развоја органске производње, спроводи промотивне кампање у циљу развијања, унапређења и ширења знања о органској производњи и обезбеђује повезаност међу свим учесницима у овој области.

¹⁷⁶ Калентић, М., Стефановић, Е., Симић, И., Марз, У. (2014) *Органска пољопривреда у Србији 2014*, Национално удружење за развој органске производње „Serbia organica“, Београд, стр. 49.

Табела 7.4. Потенцијалне користи од органске производње

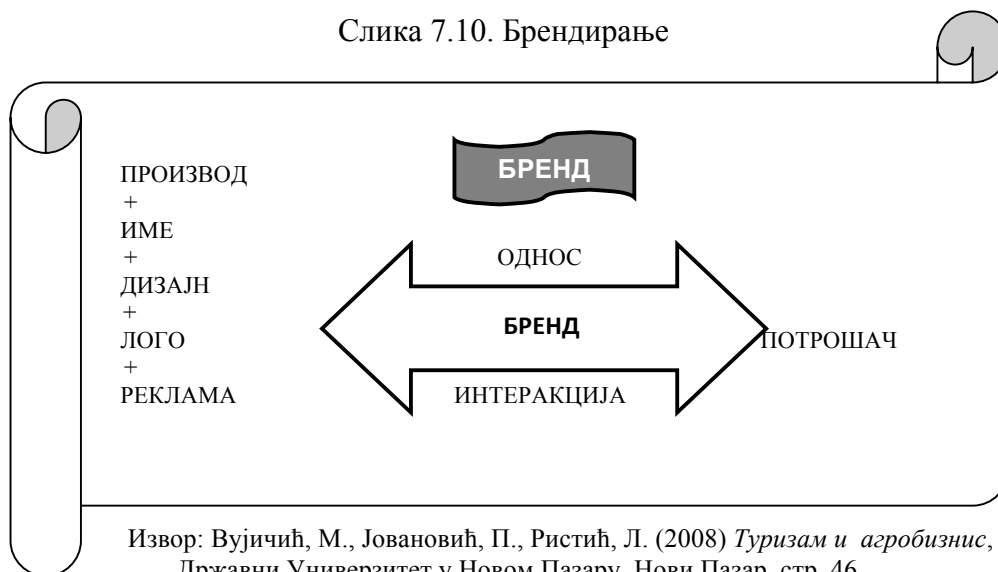
ПАРАМЕТАР	МОГУЋЕ ПОЗИТИВНЕ ПРОМЕНЕ
Пољопривреда	Повећана биолошка разноврстност, повећана плодност земљишта, висок квалитет хране, смањење болести и штеточина, стабилна производња.
Животна средина	Смањење загађења, смањење зависности од необновљивих ресурса, смањење ерозије земљишта, заштита дивље флоре, очување агро-екосистема, компатибилност животне средине и производње.
Друштвени услови	Побољшање здравља људи, боља едукација, јачање заједнице, смањење руралних миграција, повећање запослености, бољи квалитет рада.
Економски услови	Јачање локалне економије, сигурност прихода, смањење ризика, смањење кеш инвестиција.
Институционални оквир	Кохезивност, стабилност, демократска организација.

Извор: *IFOAM* (2010), www.ifoam.org/

Суочени са изобиљем производа, који су слични по карактеристикама, потрошачи своју куповину све више заснивају на брендовима (робна марка), јер бренд гарантује одређени квалитет. Бренд представља збир свих асоцијација које потрошач има на производ или на произвођача. Он обухвата репутацију производа, гаранције које произвођач пружа, као и вредности за које се залаже. Сваки бренд има своје физичке атрибуте (име, лого, паковање, облик); функционалне атрибуте (доступност, цена и др.) и емоционални атрибуте (личност, позиционираност и сл.).

Позиционирање је стратешка одлука којом се дефинише однос потрошача и бренда. Стратегија позиционирања у знатној мери утиче на поруке реклама (*advertising*), на структуру порука које треба пренети, коме ће поруке бити намењене, којим ће средствима бити пренете, све у циљу да се освоји сатисфакција и лојалност потрошача. Конкретни ефекти комуникационе стратегије могу бити препознавање (*awareness*) и продаја, јер циљ брендинга јесте да утисне идентитет произвођача (компаније) у свест потенцијалних купаца, што резултира продајом.

Слика 7.10. Брендирање

Извор: Вујичић, М., Јовановић, П., Ристић, Ј. (2008) *Туризам и агробизнис*, Државни Универзитет у Новом Пазару, Нови Пазар, стр. 46.

Изградња робне марке има неколико кључних улога:¹⁷⁷

- означава производ или услугу и омогућава потрошачу да јасно одреди, одбаци или препоручи марку;
- преноси одређене поруке потрошачу;
- постоји као посебна врста законите имовине у коју произвођач са разлогом може улагати новац и која је законом заштићена од конкурената или неодобреног коришћења.

Рурална подручја Србије имају шта да понуде као аутентични бренд, посебно производе заштићеног географског порекла, који садрже карактеристике поднебља, културе, традиције и свега што је одлика нашег амбијента. Нажалост, за разлику од других земаља, Србија касни са процесом заштите својих производа, а веома је битно имати брендиране производе. Многе прехранбене производе из Србије, као што су сиреви, затим слатко од разног воћа или слатко од руже, дуван чварци, лесковачка пржа и сјеничко јагњеће печење, важно је заштитити и као такве пласирати на светско тржиште или пак могу представљати "невидљиви извоз", путем развоја туризма. Кроз програме прераде воћа и поврћа, меса и др., свету можемо понудити широк асортиман производа. Заштита географског порекла је прилика за произвођаче аутентичних прехранбених производа у Србији да подигну конкурентност својих производа и тиме остваре један од приоритетних циљева руралне политике, а то је подизање нивоа конкурентности домаће производње. Тренд на тржишту прехранбених производа је жеља потрошача за аутентичношћу, традицијом и здравствено безбедном храном.

Производе треба заштитити из следећих разлога:¹⁷⁸

- прехранбени производи који носе једну од регистрованих ознака на тржишту спадају у производе са вишом ценом и бољом позицијом на тржишту;
- на тај начин се утиче на стварање идентитета и препознатљивости производа на домаћем и међународном тржишту;
- остваривање директне везе производа са одређеним географским подручјем даје додатну вредност и препознатљивост том подручју и на тај начин доприноси развоју сеоских домаћинстава, посебно у удаљенијим подручјима;
- на овај начин се штити производ од злоупотребе и копирања на домаћем и међународном тржишту.

Могућности развоја сеоских подручја садржане су у њиховој модернизацији, посебно у економској диверзификацији и урбанизацији, уз очување социо-културних обележја, кроз рурални туризам. Развој туризма у руралним подручјима зависи од територијалног капитала и од друштвених потенцијала за развој туризма, као што су

¹⁷⁷ Hart, S., Marfi, J. (2003) *Brands: the new wealth creators*, Marketing, Belgrade, стр. 49.

¹⁷⁸ Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2006) *Гласник*, број 6, V/2006, МПШВ, Београд, стр. 24.

обичаји становништва, фолклор, начин живота. Најрелевантније врсте туристичких производа које подржавају и унапређују рурални туризам су:¹⁷⁹ културни туризам, природни туризам, екотуризам, агротуризам/пољопривредни туризам, планински, речни и језерски туризам који има висок степен корелације са руралним туризмом. и авантуристички туризам; спортски и рекреативни туризам, авантуристички туризам, здравствени туризам, породични и дечији туризам, школски и образовни туризам итд.

Искуства руралног и регионалног развоја у оквиру ЕУ показују да развој руралног туризма омогућава:¹⁸⁰

- стабилизацију укупног регионалног развоја;
- потпуну валоризацију природних и антропогених вредности руралног простора;
- чување традиције, културе и препознатљивог идентитета руралних заједница;
- оптимизацију односа руралних и урбаних целина региона;
- подизање конкурентске способности региона као туристичке дестинације; и
- стварање баланса између свих привредних активности региона, животне средине руралног простора и напоре одговарајућих управљачких структура да се туристички производ руралних простора сматра адекватним саставним делом укупног бруто друштвеног производа (БДП) региона.

Како је за развој руралних подручја и њихову диверзификацију значајан одрживи туризам, у циљу процене туристичких потенцијала руралних подручја, значајна је методологија Светске туристичке организације УН, која се заснива на идентификацији и класификацији релевантних туристичких елемената класификованих у три групе и то: фактори, атрактори и подршка - FAS анализа.

Табела 7.5. Елементи FAS анализе

Фактори:
☐ Природни фактори (вода, земља, климатологија); ☐ Људски фактори (услови запошљавања, културне традиције, људски капитал); ☐ Фактори капитала (ниво потенцијала за инвестиције, физички капитал, финансије);
Атрактори:
☐ Природни атрактори (природне активности у подручјима, природна подручја); ☐ Културни атрактори (стил живота, догађаји, историјски туризам); ☐ Атрактори у виду центара за активности (куповина, фестивали, слободно време);
Подршка:
☐ Пратеће услуге (организација путовања, безбедност и здравље, дистрибуција информација); ☐ Транспорт (унутрашњи саобраћај и остали видови саобраћаја); ☐ Угоститељство (хотели, гостионице, ресторани);

Извор: UNWTO (2011) *Мастер план одрживог развоја сеоског туризма у Србији*, UNWTO, стр. 23.

¹⁷⁹ *Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији* (2011) UN WTO, стр. 15-17.

¹⁸⁰ Пејановић, Р., Вујовић, С. (2008) Рурални развој и агротуризам, *Агроекономика*, бр.37-38/2008, стр.10.

Туристички атрактори су туристичке локације или добра које туристи већ посећују и представљају туристичку реалност. Сваки атрактор рангиран је на скали од 1 до 5 (1 означава низак степен, а 5 висок) по питању његове тренутне привлачности и потенцијала. Имајући у виду различити број процењених ставки по категоријама, коначна процена атрактора састоји се од пондерисаног, а не од аритметичког просека. Фактори су ресурси који тренутно не привлаче много туриста и који нису припремљени за укључивање у туризам. Међутим, они имају потенцијал да се развију у туристичке сврхе. Под подршком се подразумевају компоненте које подржавају индустрију туризма. Имајући у виду немогућност индивидуалне процене сваке од угоститељских подршки, коначна процена подршке састоји се од аритметичког просека између све три категорије (пратеће услуге, транспорт и угоститељство).

Поред широког спектра позитивних утицаја туризма на развој руралне економије, не треба испустити из вида и чињеницу да обимнији и неконтролисани развој ове делатности носи негативне последице и загађење животне средине.

3. Еколошки захтеви и употреба алтернативних видова енергије

Еколошки проблеми руралног развоја данас су веома актуелни, па политика заштите животне средине има за циљ решавање бројних проблема очувања животне средине, уз обезбеђење привредног раста. Основна начела заштите животне средине односе се на рационално коришћење природних ресурса, заштиту животне средине у складу са законом, и обухватају:¹⁸¹ начело интегралности; превенције и предострожности; очувања природних вредности; одрживог развоја; одговорности загађивача, "загађивач плаћа"; начело субвенционисане одговорности; примене подстицајних мера; информисања и учешћа јавности; као и начело заштите права на здраву животну средину и приступа правосуђу.

У ЕУ је предузет низ агро-еколошких мера, Уредбом Европског савета бр.2078/92. Уредбом је предвиђена помоћ пољопривредницима који смањују употребу вештачких ђубрива и/или средстава за заштиту биља, за увођење органске производње, конверзију обрадивог земљишта у екстензивне травнате површине и друге мере.¹⁸² Уобичајена пракса је да се агро-еколошка плаћања реализују у оквиру

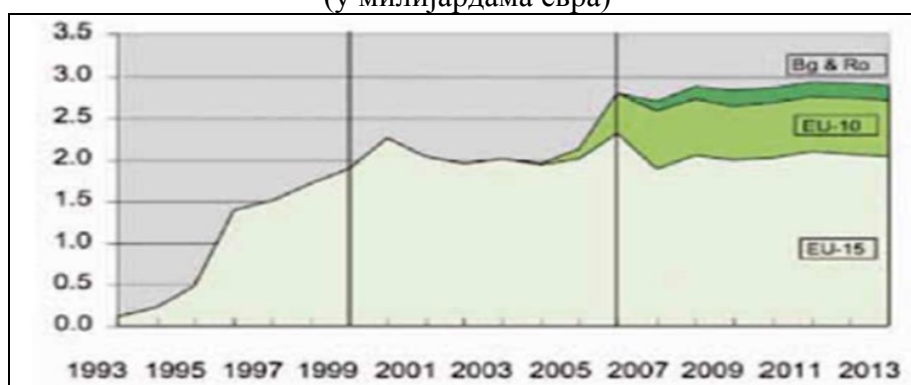
¹⁸¹ Здравковић, Д., Радукић, С. (2006) *Национални систем одрживог развоја и заштита животне средине у процесу придруживања ЕУ*, Пеликан принт, Ниш, стр. 68.

¹⁸² *Council Regulation (EC) No 2078/1992, Article 2.*

Националног агро-еколошког програма, на годишњем нивоу, као стандардни износ по хектару (или јединици грла), и то:¹⁸³

- 600 евра по хектару за једногодишње усеве;
- 900 евра по хектару за специјализоване вишегодишње усеве;
- 400 евра по хектару за друге начине употребе земљишта; и
- 200 евра по јединици грла за угрожене расе домаћих животиња.

Графикон 7.1. Предвиђена издвајања ЕУ за агро-еколошка плаћања (у милијардама евра)

Извор: Соопер Т., Резолд Т. (2011) *Развој националног агро-еколошког програма за Србију*, IUCN, Гланд, Швајцарска, стр. 54.

Заједничко обележје стратешких докумената политике заштите животне средине и осталих секторских политика не само земаља Европске уније, већ и земаља које тек треба да постану чланице ЕУ, јесте одрживи рурални развој. Неки од елемената Стратегије одрживог развоја ЕУ, Стратегије Европа 2020, Стратегије развоја Дунавског региона и секторских политика, а који представљају комплементарне активности за очување животне средине су:¹⁸⁴

- заједничке активности и сарадња европских земаља у правцу смањивања емисије штетних гасова;
- обезбеђење услова за већу енергетску ефикасност;
- подстицање размене знања и инвестирање у истраживање и развој нових технологија;
- сарадња у области заштите животне средине, с обзиром на то да се еколошки проблеми не могу сагледавати само у оквирима националних привреда;
- различити приступи пословне сарадње са циљем економског јачања и развоја недовољно развијених подручја.

¹⁸³ Council Regulation (EC) No 1698/2005, Annex - amounts and rates of support.

¹⁸⁴ Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, стр. 183.

У Србији се примењују домаћи и међународни стандарди и прописи за управљање заштитом животне средине ISO 14001, укључујући у Систем управљања и заштите животне средине ЕУ - систем ЕМАС. Имајући у виду значај заштите животне средине, даље унапређивање законодавства Републике Србије и усклађивање са правом ЕУ је сталан процес. Законодавно-правни и институционални оквир за управљање заштитом животне средине дефинисан је Уставом Републике Србије, а систем правних норми у овој области чини преко 100 закона и других прописа.¹⁸⁵ У основи ових закона прецизиране су мере, услови и инструменти за одрживо управљање, очување природне равнотеже, спречавање и смањење свих облика загађења животне средине. Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије у периоду 2014-2024. године, предвиђене су мере подршке за заштиту животне средине и подстицаји одрживом развоју.

Табела 7.6. SWOT анализа - Технолошки развој и животна средина

ПРЕДНОСТИ	СЛАБОСТИ
<p>Велики број научних и образовних институција који се могу укључити у систем креирања и трансфера знања; Интерес за прихватање нових технологија (велика газдинства); Релативно мала загађеност животне средине од пољопривреде у већем делу земље; Богатство биодиверзитета и постојање генетичких ресурса; Постојање значајних површина HNVF; Велика производња биомасе, могућност производње енергетских усева и коришћења обновљивих извора енергије;</p>	<p>Низак квалитет опреме и техничких услова за истраживање; Недостатак развојних институција и демонстрационих објеката; Организовани трансфер знања стиже до релативно малог броја корисника; Деградација станишта и биодиверзитета, посебно у подручјима са ограниченим условима привређивања у пољопривреди; Неадекватан систем управљања отпадом; Неадекватан систем управљања водама;</p>
ПРИЛИКЕ	ПРЕТЊЕ
<p>Постојање капацитета за креирање и трансфер знања; Постојање неискоришћених могућности приватно-јавних партнерстава у креирању и трансферу знања и технологија; Растуће потребе за различитим врстама консалтинг услуга; Могућност производње биоенергетских усева; Боља искоришћеност термалних вода у пластеничкој производњи; Боље искоришћавање енергије ветра и сунца;</p>	<p>Високи трошкови креирања и преноса знања; Недостатак координације активности ресорних министарстава Недовољан иновативни потенцијал научно-истраживачког кадра Незаинтересованост, немотивисаност произвођача за прихват нових знања и технологија; Недовољна и слабо диверзификована понуда образовних модула, практичних тренинга; Одсуство системске реакције на климатске промене;</p>

Извор: СППР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја РС*, МПЗЖС, стр. 55-56.

¹⁸⁵ Закон о заштити животне средине (2004) Сл. Гласник РС, бр. 135/2004.

Интегрални систем управљања отпадом представља низ делатности и активности, који подразумева:¹⁸⁶

- превенцију настајања отпада,
- смањење количине отпада и његових опасних карактеристика,
- третман отпада,
- планирање и контролу делатности и процеса управљања отпадом,
- транспорт отпада,
- успостављање, рад, затварање и одржавање постројења за третман отпада,
- мониторинг,
- саветовање и образовање у вези делатности и активности на управљању отпадом.

Отпад се генерално дели на опасан, неопасан и инертан, мада постоје поделе и на индустријски, пољопривредни, комерцијални, комунални и др. Опасан отпад има приоритет у погледу третмана у односу на третман другог отпада и врши се само у постројењима која имају дозволу за третман опасног отпада. Када је реч о неопасном отпаду, он је погодан за рециклирање, а разлози за искоришћавање отпада су:¹⁸⁷

- сазнање о ограниченим природним ресурсима и потреби рационалног коришћења онога чиме се располаже;

- прописи о заштити животне средине дефинишу строжије услове за одлагање отпада, па је неопходно да се рециклажом смањи обим отпада који се одлаже на депонију;

- тешкоће при обезбеђењу локација за нове депоније указују на рециклажу као једну од могућности смањивања потреба за новим депонијама.

Због тога се у Републици Србији интезивно спроводе пројекти у циљу подстицаја рециклаже отпада и добијања полупроизвода и производа намењених широкој употреби и изради сировина које се пласирају на тржиште ЕУ. Притом, процес управљања отпадом тежи ка одрживом развоју, заштити животне средине и социјалној инклузији најсиромашнијих.

Имајући у виду климатску и енергетску ситуацију у свету, може се уочити све већи значај и неопходност примене мера за коришћење обновљивих извора енергије. Стратегијом Европа 2020 предвиђена је остварити реализација климатско-енергетских циљева "20/20/20":¹⁸⁸

¹⁸⁶ Алексић, С., Антонијевић, Д. (2014) Интегрално управљање отпадом, *Примењена екологија*, Министарство пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије, Београд, стр. 200.

¹⁸⁷ Исто, стр. 202.

¹⁸⁸ Strategy Europa 2020 (2010) *Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, European Commission, EU, Brussels, p. 5.

- смањити емисију гасова који изазивају ефекат стаклене баште за 20%;
- повећати удео обновљивих извора енергије у енергетској потрошњи на 20%;
- повећати енергетску ефикасност за 20%.

Стратегија одрживог развоја животне средине усмерена је на интензивирање еколошких напора за заштиту биодиверзитета, ваздуха, воде и свих других природних ресурса, промовисање друштвене укључености, одрживог начина потрошње и јачање међународне димензије одрживог развоја и интензивирање напора за борбу против сиромаштва. Шира примена нових и недовољно коришћених извора енергије, као што су сунчева енергија, термалне воде, снага ветра, утичу на ефикасност пољопривреде и смањење њеног негативног утицаја на животну средину.

У обновљиве изворе енергије спадају: енергија сунца, ветра, хидроенергија, геотермална енергија, енергија чврсте и течне биомасе, биогаз, биодизел, биоетанол.¹⁸⁹ Под биомасом, у складу са директивама ЕУ, подразумевају се биолошки разградиве материје животињског или биљног порекла, које се помоћу различитих процеса претвара у употребљиву енергију. С обзиром на значајан потенцијал различитих облика биомасе, као и на њену лаку доступност, рурална подручја су веома погодна за коришћење овог вида енергије. У сеоским подручјима традиционално се за загревање просторија, припрему топле воде и за припремање хране највише користи огревно дрво, што за последицу има мали степен искоришћења енергије и загађење ваздуха. Према Акционом плану за биомасу¹⁹⁰, усвојеном од стране Владе Републике Србије, као могућност коришћења биомасе у Србији истиче се загревање коришћењем палета или брикета од биомасе. Интензивније коришћење биомасе могуће је остварити ревитализацијом дрвно-прерађивачких погона, а локалне самоуправе могу користити инструменте међународних финансијских институција, који кредитирају употребу алтернативних извора енергије по повољним условима, и кроз јавно-приватно партнерство. Систем економичног коришћења биомасе односи се на сакупљање, транспорт, припремање, складиштење и сагоревање отпадне биомасе. Биоетанол се све више производи у свету, пре свега, из кукуруза и добра је замена за бензин. Биодизел је течна биогориво, које се може производити од уљане репице, сојиног или сунцокретовог уља, уз вишеструке користи и предности у односу на класичне врсте горива.

Шира примена нових и недовољно коришћених извора енергије у руралним подручјима, као што су сунчева енергија, термалне воде, снага ветра, утиче на ефикасност руралне економије. У Србији се око 15% укупног потенцијала обновљивих

¹⁸⁹ Сл. гласник РС бр.84/04.

¹⁹⁰ Сл. гласник РС бр. 56/2010.

извора енергије налази у виду енергије сунца. Посебно су интересантни видови коришћења сунчеве енергије за добијање топле воде, за загревање јавних просторија, станова, привредних објеката, сушење биљних култура, соларна страшила за растеривање птица и штеточина и соларне ЛЕД лампе за осветљавање путева и улица.

Табела 7.7. SWOT анализа - енергија сунца

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Бесплатан и обновљив извор енергије ☐ Не постоји емисија штетних гасова ☐ Потреба за одржавањем минимална ☐ Прихватљиво за објекте удаљене од електро-дистрибутивне мреже 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Високи инвестициони трошкови ☐ Немогућност конверзије енергије ноћу и при лошим временским условима
Шансе	Претње
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Коришћење фондова за развој обновљивих извора енергије ☐ Ангажовање домаћих стручњака и радне снаге из разних области у циљу реализације пројеката 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Конкурентност других обновљивих извора енергије ☐ Недостатак инвестиција на регионалном и локалном нивоу

Извор: према УК (2014) *Рудник - Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, стр. 352.

Енергија ветра учествује са око 5% у укупном енергетском потенцијалу обновљивих извора енергије у Србији. Процењивање економичности ветрењача је комплексно због велике променљивости и предвиђања брзине ветра, те се због тога мора изучавати стање за свако подручје и локацију, а коришћење енергије ветра је условљено значајним инвестиционим улагањима, која ограничавају масовну употребу ове врсте обновљиве енергије.

Табела 7.8. SWOT анализа - енергија ветра

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Чист извор енергије, који не загађује атмосферу ☐ Минимални трошкови одржавања ☐ Погодан за изолована подручја ☐ Енергија ветра се може директно користити и као механичка енергија 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Високи инвестициони трошкови ☐ Ветар одређене брзине ☐ Ветрогенератори стварају буку и представљају опасност за птице и нарушавају лепоту пејзажа
Шансе	Претње
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Коришћење фондова за развој обновљивих извора енергије ☐ Ангажовање домаћих стручњака у циљу реализације пројеката ☐ Ефикаснији развој руралних подручја 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Незадовољство локалног становништва због негативног утицаја на птице и локалну средину ☐ Недостатак инвестиција на регионалном и локалном нивоу

Извор: према УК (2014) *Рудник - Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, стр. 367.

Под геотермалном енергијом се углавном подразумева коришћење термалних вода. Ова енергија учествује са око 5% у потенцијалима обновљивих извора енергије у Србији и њени извори су углавном лоцирани у Војводини и на ширем подручју Централне Србије у околини бања, а користи се за загревање стакленика, сточарских и живинарских фарми и рибњака, зхлађење просторија, загревање базена и др.

7.9. SWOT анализа - геотермална енергија

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Неисцрпан обновљив извор енергије ☐ Енергетски потенцијал независан од временских и климатских услова ☐ Широко спектар различитих апликација 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Високи инвестициони трошкови ☐ Може се користити само у непосредној близини извора енергије
Шансе	Претње
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Могућност коришћења фондова за развој обновљивих извора енергије ☐ Повећање потребе за коришћењем ове врсте енергије ☐ Развој бањског туризма 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Конкурентност других обновљивих извора енергије ☐ Недостатак инвестиција на регионалном и локалном нивоу

Извор: према УК (2014) *Рудник - Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, стр. 360.

Хидропотенцијали у руралним подручјима представљају обновљив извор енергије који се континуирано обнавља на природан начин. Водни токови представљају чист извор енергије, јер не доприносе загађењу ваздуха. Према Националном акционом плану за обновљиве изворе енергије би до 2020. године требало да буду инсталиране мини хидроелектране укупне инсталисане снаге од 438MW. Старе воденице и стругаре, користећи ову врсту енергије, могу бити део туристичке понуде руралних подручја.

Табела 7.10. SWOT анализа - хидропотенцијали

Предности	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Не загађује атмосферу ☐ Мали утицај на еколошки систем ☐ Минимални трошкови одржававања ☐ Коришћење у млиновима или стругарима ☐ Могућност задовољења енергетских потреба изолованих подручја 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Мали потенцијал у летњим месецима ☐ Ремећење визуелног идентитета код хидро-система у планинским подручјима ☐ Утицај на мрест риба селица, као и на животни простор осталих одраслих риба
Шансе	Претње
<ul style="list-style-type: none"> ☐ Коришћење фондова за развој обновљивих извора енергије ☐ Диверзификација туристичке понуде руралног подручја ☐ Улагање приватног сектора 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Потребно време за обезбеђење дозвола за изградњу је релативно дуго ☐ Недостатак предузетничке иницијативе

Извор: према УК, 2014, стр. 373.

Обновљиви извори енергије повећавају енергетску ефикасност и представљају најјефтинију енергетску алтернативу. Локална производња енергије је питање од стратешке важности, уз поштовање правила биоклиматског пројектовања и планирања. То подразумева да се води рачуна о густини насеља, међусобном положају и удаљености објеката, положају објеката у односу на доминантне утицаје ветра, сунца и др. Квалитет градње објеката, побољшање изолационих карактеристика објеката и организација просторија, могу довести до значајних уштеда енергије. Рурално становништво има велику улогу у производњи и коришћењу обновљивих извора енергија, и као произвођачи и као потрошачи. Обновљиви извори енергије смањују енергетску зависност и повећавају ефикасност коришћења сопствених ресурса, у чему Србија има шансу.

4. Образовање за рурални развој

Савремени развојни процеси захтевају пораст општег образовања и нивоа знања. Овакав тренд узрокује да учење и усавршавање постаје перманентни процес који траје током целог живота. Образовање је дугорочан процес, који је неопходно ускладити са друштвено економским развојем друштва, па га можемо третирати као дугорочну инвестицију која користи и појединцу и друштву. Улагање у образовање, истраживања и науку се у будућности рефлектују као продуктиван допринос привреди и друштву, и поспешује конкурентску предност на глобалном тржишту.

У свим дефиницијама људског капитала знање представља његову кључну одредницу, као скуп идеја, искустава, интуиција, вештина и учења која се користе у креирању нове вредности. Знање представља најзначајнију и најпрофитабилнију инвестицију у свакој земљи. Улагање у људске ресурсе и њихово образовање може да буде подстицај за додатну прилику за незапослене и сиромашне, што у крајњем циљу ствара већу запосленост и социјализацију друштва. За потпуније сагледавање вредности и значаја људског потенцијала у савременим условима економског развоја, подразумева се узимање у обзир и показатеља који се односе на ниво писмености и образовну структуру становништва неког друштва.

Према резултатима пописа становништва Србије из 2011. године, укупан број неписмених лица старих преко десет година износио је 1,96%, што је мање у односу на резултате пописа из 2002. године, када је удео неписмених био 3,45%. Побољшање услова образовања и описмењавање одраслог становништва, услов је за друштвено

економску стабилност земље,¹⁹¹ а целоживотно учење даје допринос том циљу. Одлив младих школованих људи не доприноси стварању одрживог економског раста и повећаног квалитета живота становништва. То указује да људски ресурси не могу бити одлучујући фактор одрживог развоја, нарочито у руралним подручјима.

Остваривање концепта одрживог развоја може се постићи путем образовања, које утиче на културне обрасце и вредности у друштву. У поглављу 36 Агенде 21¹⁹², "Унапређење образовања у школи, еколошке свести, професионалног образовања и перманентног образовања", посебно се истиче значај еколошког образовања.

Циљ еколошког образовања је да се код младих људи формира и развија свест о питањима околине, односно, еколошку свест, спремност за одговорно понашање према природи, тј. еколошки свесно понашање. Еколошко образовање и учење у свом ширењу и обликовању хуманих ресурса треба да уважава следеће дидактичке ресурсе:¹⁹³

- учење оријентисано на решавање проблема;
- учење оријентисано на споразумевање;
- кооперативна оријентација у учењу;
- учење оријентисано на примену;
- самоорганизација учења; и
- целовитост учења.

У том смислу, еколошко образовање треба да следи нову филозофију живљења односа човека и природе.

Како Србија жели да своју економију базира на знању, процес целоживотног учења веома је значајан за целу земљу, а поготово за рурална подручја. Скромно знање и недостатак додатних вештина сеоског становништва потврђују подаци према којима 97% сеоског становништва није похађало програме додатних обука, а 54% нема посебна знања и вештине. Овакви резултати неповољно утичу на укупан капацитет и конкурентност радне снаге руралних подручја. Систем образовања кадрова за потребе руралног развоја треба прилагођавати променама у окружењу и допуњавати различитим облицима перманентног усавршавања, јер пословни пројекти у руралним подручјима захтевају квалификоване кадрове. Такође, научно-технолошки напредак захтева школовање специфичног профила стручњака који поседују општа

¹⁹¹ Републички завод за статистику (2015) *Статистички годишњак Републике Србије 2014*, РЗС, стр.91

¹⁹² Напори УН за бољу животну средину 21. века (1992) *Резултати Светског самита у Рио де Жанеиру*, Савезно министарство за животну средину, Београд, стр. 52.

¹⁹³ Bandura, A. (2007) Impending ecological sustainability through selective moral disengagement, *Internal Journal of Innovation and Sustainable Development*, No 2, pp. 8-35.

економска и посебна знања у области руралне економије, у контексту структурних прилагођавања у процесу приближавања ЕУ, у којој се посебно инсистира на мултифункционалном карактеру пољопривреде и интегралном концепту одрживог развоја.

5. Савремене технологије у функцији подршке руралном развоју

Модерна техника и технологија претстављају значајан развојни фактор и услов, не само за ефикаснију, него и за квалитетнију пољопривредну производњу. Задатак модерних технологија у пољопривреди је, поред производње довољне количине квалитетних пољопривредних производа и остваривање одговарајућих приноса биомасе за прераду у другим привредним гранама.

Технички прогрес у руралној привреди има веома комплексни карактер и обухвата развој и примену проналазака и метода многих научних дисциплина, које се међусобно прожимају и условљавају. Посебан изазов у развоју економије засноване на знању представљају савремене информационо-комуникационе технологије, које омогућавају стицање, ширење и коришћење информација и знања.¹⁹⁴ Развој информационо-комуникационе технологије повећава ефикасност привређивања и конкурентност националне економије, кроз унапређење размене и доступности информација, електронског пословања и др.

Информационо-комуникационе технологије важан су део европског руралног простора, јер су неопходне за развој газдинстава темељених на знању. Добро покривеном интернет мрежом, многа би подручја изашла из изолације, а произвођачи добијали услуге које делују на подручјима која су била неприступачна потенцијалним купцима. Банка туристичких потенцијала један је од примера практичне примене ИК технологије у Словенији и показује како ове технологије могу подстаћи иновативност и креативног у руралним подручјима. Веб портал представља "банку" у коју се могу уложити идеје и повезати се са потенцијалним инвеститорима. Један од иновативних пројеката ове врсте је и шведски пројекат под називом "Развој града" и интернетски је портал који омогућава виртуелни сусрет владиних службеника и предузећа, ради развијања заједничке стратегије против депопулације руралних подручја Шведске.

Информационо-комуникационе технологије су нарочито битне за пољопривредна предузећа, мала и средња предузећа у руралним областима, младе пољопривреднике, жене, старије особе и друге ризичне групе. Средства земаља

¹⁹⁴ Влада Републике Србије (2008) *Национална стратегија одрживог развоја*, Влада РС, Београд.

чланица ЕУ, намењена за техничку помоћ, такође су користан извор да се рурална подручја оспособе за боље коришћење информационих технологија. Примери широм земаља ЕУ у увођењу информационо-комуникационих технологија у свим секторима руралне економије су многобројни (на пример, RAPIDO пројекат - Рурална подручја, људи и иновативни развој).¹⁹⁵ Такође, Акцијски план за технологију очувања животне средине (ЕТАР), потврдио је значај технологија везаних за очување животне средине и стварање иновативне културе.

Од када је дигиталном сателитском систему за позиционирање (DGPS) дат примат у сектору пољопривреде, за прављење мапа приноса почеле су да се користе позиционе информације и подаци о приносу добијени са сензора на комбајнима. Док је европски развој имао тенденцију да се концентрише на стварање мапа приноса као нечег што води унапређењу менаџмента, северно-амерички развој се сконцентрисао на мерење варијабилитета земљишта и усклађивање наноса ђубрива у складу са тим.

Генерално посматрано, применом нових технологија у пољопривреди очекује се остварење следећих циљева:¹⁹⁶

- брзи пораст производње производа вишег степена и сложености обраде и бољег квалитета;
- потпуније коришћење домаћих сировина, енергије и стручног кадра;
- значајније побољшање обуке и стручног усавршавања кадрова;
- већа продуктивност рада, доходак и економичност производње и пословања;
- интензивнији и успешнији истраживачко-развојни рад, развој и освајање нових производа;
- успешније и уносније продирање на домаће и инострано тржиште, ради успостављања дугорочних и комплекснијих облика економске сарадње;
- повећање обима и асортимана извоза и смањења увоза, уз повољно дејство на платни биланс према иностранству.

Значајнији напредак у биотехнологији учињен је путем генетског инжењеринга у пољопривредној производњи. Подељена су мишљења око корисности генетски модификованих биљака и животиња, јер се економска ефективност не може прецизно измерити, тако да се мишљења врло разликују почев од оних који увек охрабрују ове потезе до оних који не само да негирају значај ове области, већ је изричито

¹⁹⁵ Ревизија руралног развоја ЕУ, бр. 2/2012.

¹⁹⁶ Стојановић, Т. (1988) *Међународни трансфер технологије у функцији развоја производње и извоза*, AGRIS-FAO, Rome.

забрањују.¹⁹⁷ За одрживи развој пољопривреде, биолошка и генетска разноврсност је веома важна. То је инцирало Европску комисију да усвоји Уредбу Савета бр. 1467/94 о конзервацији, карактеризацији, сакупљању и коришћењу генетских ресурса у пољопривреди.¹⁹⁸ Биолошка и генетска разноврсност је пожељна са више аспеката. Један је чување биљних и животињских врста од изумирања, док је други, можда још значајнији, постизање виших приноса, стварање бољих, јачих и отпорнијих врста биљака и животиња. Богатство флоре и фауне, богатство генетским ресурсима и велика биолошка разноврсност су природна компаративна предност у сваком погледу, а нарочито у пројектовању одрживог руралног развоја. Такође, генетичко инжењерство и клонирање, такође, спадају у савремене биотехнологије. Генетски инжењеринг (Genetic engineering) је радикално нова технологија која манипулише генима, тј. ДНК записима живих бића. Иако у стручним круговима постоје велика неслагања у вези еколошких, здравствених и друштвено-економских последица употребе генетски модификоване хране (GMO), намирнице настале генетским инжењерингом имају своје тржиште.

Током 2010. године, Министарство животне средине и просторног планирања, уз подршку Програма Уједињених нација за развој (UNDP) и Глобалног фонда за животну средину (GEF), израдило је Стратегију биолошке разноврсности Републике Србије за период од 2011. до 2018. године, коју је потом Влада Србије усвојила у фебруару 2011. године.

Да би се остварио економски раст и развој, њему морају да претходе техничко-технолошки помаци и иновације у производњи, промету као и дистрибуцији производа и услуга. У ту сврху је основано Светско удружење за научно технолошка истраживања, COST (European Cooperation in the field of Scientific and Technical research). Сврха овог удружења је да се научно-истраживачки потенцијал Европе координирано развија и усклађује национална истраживања у циљу развоја технологије. Координација сарадње је нарочито важна у истраживањима, као што су заштита животне средине и прекограничне сарадње, које нису економски непосредно исплативе.¹⁹⁹ Велика предност COST-а је што се кроз тај програм на ефикасан начин остварује научно-техничка сарадња између земаља различитих степена развоја, те се на тај начин врши интеграција европске науке, технологије и истраживања. Такође се потпомаже покретање националних активности за које мање земље немају довољно новца, а имају

¹⁹⁷ Вујичић, М., Ристић, Л., Машевић, Љ. (2006) *Менаџмент у агробизнису*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 200-201.

¹⁹⁸ Council Regulation (EC) No 1467/97 of June 20, 1994 on the conservation, characterization, collection and utilization of genetic resources in agriculture, *Official Journal of the EC (OJ) 1994*, p. 1-10.

¹⁹⁹ Миленковић, Ј. (2004) *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање, Београд, бр. 7/2004.

потребу за пројектима и њиховом реализацијом, јер користе резултате до којих су у истраживању дошле економски снажније земље.

У аграрној производњи су неопходне нове технологије производње које штеде необновљиве ресурсе, финансијски су исплативе и не нарушавају природну средину. Једна од таквих нових технологија је технологија прецизног фармерства. То је развојна технологија која модификује постојећу технологију и додаје нове производе и средства. Техника прецизног фармерства је тесно повезана са концептом менаџмента за одржив развој пољопривреде. У одрживом развоју постоји захтев за ненегативним променама у стоку природних ресурса и захтев за смањењем количине отпада који се шаље у природно окружење. Концепт одрживе пољопривреде подразумева производњу квалитетне хране на начин који не нарушава околину, који је друштвено прихватљив и економски ефикасан. Овај метод производње учињен је могућим последњих година стварањем мапа приноса, применом Географског информационог система (ГИС), који подржава процес доношења одлука. ГИС представља организовани скуп рачунарске опреме, програма и поступака који су осмишљени тако да омогуће снимање, едитовање, управљање, руковање, анализу, моделирање и приказ података са просторном референцом, а у циљу решавања сложених проблема у планирању и управљању пољопривредном производњом.²⁰⁰ У руралним подручјима садржај ГИС-а тематски се може поделити на следеће целине:²⁰¹ Основна карта; Заштита и уређење животне средине; Културно наслеђе; Гео наслеђе; Шумарство и ловство; Рибарство и пчеларство; Туризам и инфраструктура; Пољопривреда; Демографија; Обновљиви извори енергије; Бренд, МСП. Да би се омогућила размена података између разних институција и система, важно је придржавати се одређених међународних, домаћих и интерних стандарда. На међународном нивоу, постоје две стандардизације које се односе на ГИС: она коју је дефинисао Отворени геопросторни конзорцијум, са циљем да се поспешује стандардизација и интероперабилност и ISO - Међународна организација за стандарде. Из средстава CARDS програма, 2007. године направљен је *orto-photo* снимак целе Србије и може се користити за потребе пројеката израде стратешких мастер планова развоја руралних подручја.

Експерти Уједињених нација упозоравају да ће у првој деценији овог века доћи до глобалног повећања температуре на нашој планети, што за последицу може имати дуготрајне суше и поплаве. Зато изградња система за наводњавање и одводњавање, односно, хидротехничке мелиорације, представљају стратешки задатак у пољопривреди. Такође, увођење нових

²⁰⁰ УК (2014) *Рудник - Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, стр. 385.

²⁰¹ *Исто*, стр. 388.

метода организације и управљања у пољопривредној производњи, развој и примена кибернетике, метеорологије, рачунарске опреме итд., веома су битни.

Да би се Србија укључила у примену савремених технологија у руралним подручјима, у наредном периоду треба да омогући: унапређење стања опште информационе писмености; подстицање ширег коришћења и веће доступности интернета и глобално умрежавање у информатичко друштво.

Квалитет је битна компонента стратегије развоја пољопривредне производње и конкурентности. Посебно се ставља акценат на управљање квалитетом у производњи крмног биља, воћа, производа анималног порекла, као и на све производе прерађивачке индустрије која се базира на сировинама из примарне производње.

Табела 7.11. Активности контроле квалитета производа и ресурса

	Набавка	Производња	Дистрибуција
Контрола производа	-контрола улазног материјала -складишна контрола	-контрола производа -складишна контрола	-контрола продаје -контрола услуга -сервис за рекламирање
Контрола ресурса	-процена снабдевача -однос са снабдевачима	-контрола процеса -анализа подобности процеса -контрола опреме	-контрола канала продаје -односи са потрошачима -анализа тржишта

Извор: Luning, P., Marcelis, V.J. & Jongen, J.M.V. (2002) *Food quality management*, Wageningen Press, Netherlands, p. 182.

Као главни алати система управљања квалитетом хране, користе се одговарајући модели: ISO 9000, HACCP, GMP, ISO 22000, ISO 14000, HALAL стандард, Кошер стандард, BRC стандард, GOST-R стандард, Demeter, GLOBAL G.A.P., IFS стандард.

ISO стандардима 9000 управљање квалитетом се дефинише као део менаџмента квалитетом, усредсређен на испуњење захтева квалитета. Општи захтеви ISO стандарда 9001:2008 утврђују обавезу организација да морају успоставити, документовати, примењивати и одржавати QMS (систем менаџмента квалитетом) и стално побољшавати његову ефикасност, на начин да се:²⁰²

²⁰² Ђуричин, Д., Јаношевић, С., Каличанин, Ђ. (2013) *Менаџмент и стратегија*, Економски факултет у Београду, Београд, стр. 741.

- идентификују процеси неопходни за QMS и да се примењују у целој организацији,
- одреди редослед и међусобно деловање ових процеса,
- осигура расположивост ресурса и информација неопходних за подршку извођењу и праћењу ових процеса,
- прате процеси, мере и анализирају њихове перформансе и
- примењују мере потребне за остваривање планираних резултата и стално побољшавају ови процеси.

Користи од примене овог стандарда су вишеструке, јер његовом применом можемо да:²⁰³

- неутралишемо конкуренцију,
- уклонимо недостатке традиционалног концепта управљања квалитетом,
- олакшамо приступ тржишту,
- повећамо кредибилитет производње и трговине,
- побољшамо квалитет код добављача,
- обезбедимо универзално признање нашег квалитета,
- побољшамо контролу ризика.

Стандарди ISO 15161:2001 и ISO 22000:2005 су од значаја за конкурентност пољопривредних производа на све захтевнијем светском тржишту. Стандард ISO 15161 даје упутство за примену стандарда Стандарди ISO 9001 у производњи хране и пића и односи се на све аспекте квалитета хране. Подручје примене Стандарда ISO ISO 22000 је проблематика управљања процесима који треба да осигурају безбедност пољопривредно-прехрамбених производа. Његови захтеви се могу применити на све учеснике у ланцу производње и промета хране, који обухвата примарне произвођаче, прерађиваче, транспорт и складиштење, малопродајне уговараче и продајна места за храну, заједно са међусобно повезаним организацијама, као што су произвођачи опреме, материјала за паковање, адитива и др.

Европска добра пољопривредна пракса (*GLOBAL G.A.P.*) односи се на управљање активностима у пољопривредној производњи, тако да се штите ваздух,

²⁰³ Орлић, С. (1996) *Серија стандарда ИСО 9000, Пољопривреда и индустрија хране*; Андрић, М., *Прописи и стандарди из области пољопривредно - прехрамбене производње*, Квалитет, Пословна политика, Београд.

вода и земљиште и станишта биљних и животињских врста. Као компоненте добре пољопривредне праксе наводе се:²⁰⁴

- Продуктивност (производња хране по контролисаним условима, заштита од штеточина, систем менаџмента квалитетом),
- Примена принципа НАССР и осигурање безбедности хране,
- Одговорност према друштву,
- Заштита животне средине.

GLOBAL G.A.P. је неопходан, имајући у виду да:²⁰⁵

- Омогућава стицање и учвршћивање поверења у виши ниво безбедности аграрних производа, у року трајања производа, код познатих и посебно код потенцијалних клијената;

- Обезбеђује потврду да су испуњени сви захтеви везани за безбедност аграрних производа, садржани у регулативи која је важећа у међународним оквирима, земљи порекла и на тржишту где се производ пласира;

- Омогућава међународно препознатљив приступ;
- Омогућава произвођачу самопоуздање, сигурност и заштиту;

- Дистрибутери и учесници у малопродаји захтевају GLOBAL G.A.P., ради заштите својих клијената;

- Купци и конзументи се прибојавају здравствено неисправне хране (BSE - "болест лудих крава", претерана употреба пестицида, ГМ храна, неадекватна хигијена итд.) и захтевају потврду исправног процеса производње аграрних производа;

- Многа тржишта, дистрибутивни ланци, супермаркети и продавци на мало, сертификат GLOBAL G.A.P. истичу као предуслов било какве пословне сарадње, откупа и даљег пласмана аграрних производа;

- Може се проверавати и верификовати;
- Обезбеђује евиденцију која се може користити и у судским споровима.

GLOBAL G.A.P. систем је установио стандард који је кључна референца за добру пољопривредну праксу на глобалном тржишту, пратећи захтеве потрошача у пољопривредној производњи, па је присутан у много земаља, широм света.

НАССР концепт – Анализа ризика и одређивање критичних контролних тачака се користи у прехранбеној производњи, као начин свеобухватне контроле,

²⁰⁴ GLOBAL G.A.P. (2015) www.globalgap.org

²⁰⁵ ICT (2015) GLOBAL G.A.P., *Infor consusting team*, Београд.

почев од сировина, преко производног процеса, до финалног производа (улазна, процесна и завршна контрола). Наиме, овим системом се утврђују, оцењују и отклањају сви потенцијални фактори ризика и грешака (физички, хемијски, биолошки) код улазних сировина, полупроизвода, складиштења, транспорта и коришћења финалних производа, како би се избегло њихово директно или индиректно негативно дејство на здравље потрошача. Концепт НАССР потврђује апсолутну хигијенско-санитарну, токсиколошку и сваку другу безбедност прехранбених производа. Овај концепт се реализује кроз низ планских и систематских активности, које истовремено представљају седам основних принципа (захтева) НАССР-а.

НАССР систем је заснован на седам принципа.²⁰⁶

Принцип 1 – Праћење и анализа опасности

Принцип 2 – Утврђивање критичних контролних тачака

Принцип 3 – Утврђивање критичних граница за све

Принцип 4 – Успостављање система праћења (мониторинга) за сваку критичну контролну тачку

Принцип 5 – Утврђивање корективних мера

Принцип 6 – Утврђивање поступка верификације

Принцип 7 – Управљање записима и документима

Због посебног значаја квалитета у области производње хране, Европска унија поставља строге захтеве и у погледу заштите животне средине. Еколошка рационалност представља интегрални део савремене пословне политике, па стандард *ISO 14000 - Менаџмент еколошког система*, обухвата анализу еколошке ситуације, процену еколошких перформанси, еколошко обележавање, еколошке аспекте производа итд. Прехрамбени производи са знаком "еко" квалитета гарантују да су производња, прерада, паковање, складиштење и дистрибуција вршени без употребе штетних материја, уз очување животне средине. Планирањем система заштите животне средине утврђује се:²⁰⁷

- како предузеће утиче на животну средину;
- који се законски и други захтеви постављају пред предузеће у погледу заштите животне средине;
- шта предузеће ставља себи као задатак у погледу заштите животне средине;

²⁰⁶ Радовановић, Р. (2003) "Сертификација НАССР концепта", Квалитет, бр. 5-6/2003, Београд, стр. 39.

²⁰⁷ Њежић, З., Окановић, Ђ. (2009) *Модел анализе утицаја и разлика од енфлуената у масовној производњи хране*, SQM, Крагујевац, стр. 50.

- које активности ће се спровести у погледу заштите животне средине, у којим роковима и ко ће за њих бити одговоран.

Halal стандард чини сет правила и смерница за производњу и припрему хране у складу са исламским верским обичајима. Захтеви Halal-а потичу из Курана и Шеријатског закона, који прописују шта је халал – дозвољено, а шта је харам – забрањено. Halal, између осталог, забрањује употребу:²⁰⁸ свињског меса, крви, алкохола, меса мртвих животиња, месоједа, птица грабљивица, хране која се припрема са вином, колача са било којом врстом алкохола, хране која садржи адитиве и емулгаторе на бази свињске масти итд.

Слика 7.11. *Halal* стандард

Извор: ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

Највећи број захтева Halal стандарда су идентични са HACCP системом и ISO 9001 стандардом, што организацијама које су успоставиле неки од ова два система знатно олакшава припрему за сертификацију. Halal је применљив на различите врсте производа и услуга: храну, козметику, лекове, одећу, обућу, намештај, туризам и угоститељство, шпедицију, банкарство, берзанско пословање и друго, мада се најчешће примењује у прехранбеној и фармацеутској индустрији, као и производњи козметике.

Кошер стандард прописује производњу и припрему хране према посебним јеврејским прописима и обичајима. Кошер сертификат (хеб. Касхрус – одговарајући, исправан) гарантује да одређени прехранбени производ испуњава захтеве прописане Торахом (познатијим као пет пророка Мојсијевих књига). Торах прописује који производи су прихватљиви за исхрану и начин на који морају бити припремани, како би били дозвољени за конзумирање. Кошер стандард се односи на месо и производе од меса (осим меса свиња и зечева); рибе (осим ракова, шкољки, јастога и др.); воће и поврће (изузетак су поједини производи од грожђа); сиреве; биљна уља и др.²⁰⁹

²⁰⁸ ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

²⁰⁹ Исто.

Слика 7.12. Кошер стандард

Извор: ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

BRC стандард је развијен 1998. године од стране водећег удружења трговаца у Великој Британији - BRC (British Retail Consortium), које заступа све продавце, од малих независних приватних продавница, до великих продајних ланаца и робних кућа, као алат малопродајама за евалуацију испоручилаца прехранбених производа који су се продавали под њиховим робним маркама и као помоћ у поштовању прописа. Овај стандард се може применити на сваку прерађивачку операцију у производњи хране, односно, од самог почетка производње, тј. паковања свежих производа, преко кланица, до прераде хране у конзерве, као и приликом производње високо хигијенских производа. Због успеха и глобалног прихватања BRC стандарда за храну, данас постоје BRC стандарди за следеће четири области:²¹⁰

- Безбедност хране,
- Крајњи производи,
- Паковање и амбалажа,
- Складиштење и дистрибуција.

Као предности BRC Глобалног стандарда, најчешће се наводе:

- ❖ Свеобухватан је и фокусиран на безбедност, законитост и квалитет;
- ❖ Захтеви су јасни, детаљни и засновани на HACCP принципима, које подржава систем документације;
- ❖ Закључак, са свим неусаглашеностима уоченим током провере, заједно са доказима, укључује се у извештај;
- ❖ Комплементаран је са другим системима управљања квалитетом, на пример са ISO и HACCP, испуњавајући захтеве ових стандарда.

Циљеви BRC Глобалног стандарда су:²¹¹

- Помоћ трговцима на мало у испуњавању законских прописа;
- Заштита потрошача, држањем под контролом значајних опасности по здравље које могу бити изазване храном;

²¹⁰ Исто.

²¹¹ Исто.

- Већа безбедност производа и мањи ризици од одговорности по основу производа;
- Мотивација запослених;
- Повећање задовољства корисника;
- Осигурање конкурентности.

GOST-R стандард подразумева групу стандарда коју прописује Евроазијски савет за стандардизацију, методологију и сертификацију. Стандарди GOST-R су често строжији од норми Европске уније и међународних стандарда квалитета. Као гаранција да производи испуњавају норме које су прописане овим стандардом, издаје се GOST-R сертификат и само производ који је овим верификован може се пласирати на руско тржиште.

У зависности од годишњег извоза, постоје различите врсте сертификата о утврђивању усклађености са GOST-R стандардом.²¹²

- Сертификати за једну испоруку - за познатог купца;
- Сертификат за серијску производњу - има важност до три године и омогућава предузећима да извезу робу неограничени број пута.

Слика 7.13. GOST-R стандард

Извор: ПС (2014) *Сертификација стандардизација и стандарди*, Предузетнички сервис НПП, www.preduzetnickiservis.rs/

Demeter је бренд за производе из биодинамичке пољопривреде, где је употреба бренда дозвољена само строго контролисаним и уговором везаним партнерима. Demeter стандард укључује захтеве за: производњу, прераду, декларисање и пчеларство. Пре саме пријаве за Demeter сертификацију, мора се проверити да ли су сви предуслови испуњени или могу бити испуњени у будућности.²¹³

- Конверзија целе фарме (укључујући све усеве, сточарство, производњу производа за кућну потрошњу итд.);

²¹² ПС (2014) *Сертификација стандардизација и стандарди*, Предузетнички сервис НПП, www.preduzetnickiservis.rs/

²¹³ ПС (2011) *Стандарди, Пољопривредни стандарди - пројекат СЕЦО*, www.poljopstandardi.com

- Преживари су присутни на обрадивој површини - минимални захтев је утврђен;
- Најмање једном годишње примена крављег стајског ђубрива, тј. ширење припремљеног ђубрива на све делове обрадиве површине;
- Сво органско ђубриво треба да буде третирано припремљеним компостом, који може да се користи као замена у свим деловима фарме где је могуће;
- Усаглашавање са захтевима за квалитет семена/биљног материјала, који би требало да буду Demeter, а ако не, онда органског квалитета, док конвенционални квалитет може да се користи само уз претходну дозволу Demeter -International;
- Усклађеност са улазним листама (инпутима) наведеним у анексима стандарда;
- Декларације без ГМО за све инпуте;
- Транспарентност производње, транспорта, прераде, складиштења, извоза, као и увођење система за праћење производа.

Слика 7.14. Demeter стандард

Извор: ПС (2011) *Стандарди, Пољопривредни стандарди - пројекат СЕЦО*,
www.poljopstandardi.com

IFS стандард представља истовремено и стандард квалитета и стандард за безбедност хране, развијен како би проверио компетентност произвођача хране у погледу безбедности, али и квалитета хране, уз помоћ једног инструмента, односно стандарда, чиме се штеди и време и новац. IFS стандард је креиран ради успостављања конзистентног система евалуације за све компаније које снабдевају трговине храном. То се, пре свега, односи на робне марке великих трговинских ланаца, па су чланови Немачке асоцијације трговаца на мало - Hauptverband des Deutschen Einzelhandels (HDE) и њеног француског пандана - Fédération des entreprises du Commerce et de la Distribution (FCD), као и сличних италијанских организација (COOP, CONAD i Federdistribuzione), креирали IFS стандард квалитета и безбедности хране, пре свега, за своје робне марке, ради оцењивања добављача хране и система квалитета. Основни циљеви IFS-a су:²¹⁴

²¹⁴ ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

- да успостави општи стандард са јединственим системом оцењивања;
- да ради са акредитованим сертификационим телима и високо квалификованим и овлашћеним оцењивачима;
- да обезбеди упоредивост и транспарентност кроз цео ланац снабдевања;
- да смањи трошкове и уштеди време, како добављачима, тако и трговинским ланцима.

Слика 7.15. *IFS* стандард

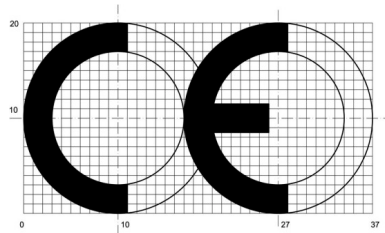
Извор: ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

СЕ знак - СЕ је скраћеница од *Conformité Européenne* и за разлику од стандарда који говоре о квалитету производа, СЕ знак (СЕ mark) је обавезан и односи се на безбедност употребе производа у земљама чланицама Европске уније. СЕ знак није симбол порекла производа, нити симбол квалитета. Он само указује да је производ произведен и дизајниран у складу са одредбама директива ЕУ. СЕ знак се користи за следеће групе производа:²¹⁵

- играчке, грађевински материјал и опрему под притиском,
- радио и телекомуникациону опрему, медицинске уређаје, машине,
- опрему за личну заштиту, сателитску опрему, гасне уређаје, опрему која ради са високим притиском,
- неаутоматске уређаје и опрему за мерење тежине, фитнес опрему, лифтове, заштитну опрему за рад у експлозивним атмосферама,
- мерне инструменте, дијагностичку медицинску опрему, наутичку опрему, електричне уређаје, парне котлове, цивилни експлозив, расхладну опрему и др.

²¹⁵ TQM (2015) *TQM стандарди*, Консалтинг, Нови Сад.

Слика 7.16. CE знак

Извор: ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi

На територији ЕУ постоји и информациони систем за пријаву небезбедних производа, са базом података, која се ажурира на нивоу једног минута, па произвођачи који не испуњавају услове безбедности, додатно имају трошкове око испитивања, а може доћи и до потпуног повлачења таквих производа са тржишта.

Хармонизација законодавства Републике Србије са ЕУ у наведеним областима захтева изградњу нових и прилагођавање постојећих органа и организација и део су неопходних реформи које треба да допринесу јачању капацитета за управљање јавним политикама, успостављању система мониторинга и спровођењу важећих закона. Са проширењем ЕУ, постоји већа интеграција, али и институционално комплексније организационе структуре које одговарају чланицама, на које мора у својим политикама да рачуна и Србија.

VIII Примери добре праксе и емпијска истраживања

1. LEADER и LAG приступ руралном развоју у Србији

Схватајући економски и социјални значај руралних подручја, развијене земље су почеле да уводе оригиналне приступе руралном развоју, где међу најзначајније спада LEADER иницијатива (*links between actions for the development of rural economy*), скраћеница за мрежу акција, усмерених на развој руралне економије. LEADER приступ уведен је 1991. године као Иницијатива Заједнице за подршку иновативним пилот пројектима који подстичу рурални развој. Ова иницијатива има три програмска периода, а од 2007. године, LEADER је део политике руралног развоја у ЕУ и саставни део руралних развојних програма у свим земљама чланицама ЕУ. У свим развојним фазама LEADER задржава основни приступ: уважавање локалних обележја; приступ „одоздо на горе“; јавно–приватно партнерство изражено кроз деловање локалне акционе групе (LAG/ЛАГ); интегрални план локалног развоја; иновативни приступ отворен за сарадњу и комплементарне активности, умрежавање и међународно партнерство, те учествовање ЕУ, држава чланица и/или регија у финансирању локалних развојних планова. При томе, кључни принципи LEADER-а садржани су у законима ЕУ, а њихова примена има суштински значај за остваривање LEADER приступа и обухвата.²¹⁶

- Локалне стратегије руралног развоја територијално специфичне за субрегионалне руралне области, усмерене на боље искоришћавање локалних ресурса;
- Локална јавно-приватна партнерства - Локалне акционе групе (LAG), чији је задатак да идентификују и спроводе локалну развојну стратегију, уз стимулисање одрживог развоја, окупљајући људске и финансијске ресурсе из јавног, приватног и цивилног сектора, ојачавајући сарадњу између различитих руралних фактора. Такође, промовишу приступ "одоздо на горе", где локални актери умају учешћа у доношењу одлука о стратегији и у селекцији приоритета развоја, као и мултисекторски приступ локалне стратегије руралног развоја (LSRR).
- Иновације у овом приступу подразумевају давање нових одговора на постојеће проблеме и изазове руралних области и интегрисање нових искустава и знања стечених у поступку имплементације LSRR, а сарадња и умрежавање локалних

²¹⁶ Toth, P. & Armstrong, J. (2013) *Приручник за LEADER имплементацију у Србији*, ЕУ, стр. 7.

акционих група укључује размену искустава, на локалном, националном и међународном нивоу.

Слика 8.1. Седам принципа LEADER-а

Извор: на основу Toth, P. & Armstrong, J. (2013) *Приручник за LEADER имплементацију у Србији*, ЕУ.

LEADER I иницијатива окупљала је локалне акционе групе (LAG) у мање развијеним руралним областима, што је омогућавало умрежавање и размену идеја и искустава. LEADER II иницијатива унела је сарадњу и иновације као додатне програмске димензије, а LEADER+ је био доступан у свим руралним областима, као подршка интегрисаном територијалном развоју применом стратегије "одоздо на горе", сарадњи између руралних подручја и умрежавању.²¹⁷ LEADER програм омогућава:²¹⁸ најбољу искоришћеност природних и културних ресурса, укључујући унапређење вредности локација; унапређење квалитета живота у руралним подручјима; повећање вредности локалних производа, посебно омогућавањем приступа тржиштима за мале производне јединице, путем колективних активности; коришћење нових техничких вештина и нових технологија, у циљу повећања конкурентности производа и услуга у руралним подручјима.

²¹⁷ Васиљевић, З., Шеварлић, М. (2005) *Финансирање мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја у ЕУ – искуства за Србију*, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 155.

²¹⁸ ЗОЕ (2009) *LEADER+*, Центар за одрживи развој руралних крајева, Загреб, Хрватска, приступљено 10.10.2009. на www.zoe-centar.hr/

Локалне акционе групе преузимају све већу улогу у развоју локалних заједница. Када се дефинише LAG територија, треба добро избалансирати људске, финансијске и економске ресурсе, који ће подржати стратегију одрживог развоја. Број становника на LAG територији се може кретати између 5.000 и 150.000 и не сме да постоји преклапање LAG територија, а границе често не кореспондирају са локалним административним границама, али због ефикасности не морају увек да прате општинске границе. Може се јавити и потреба за креирањем већег броја LAG територија, не само једне, унутар већих природних или културних региона, и у тој ситуацији, кооперација између LAG може креирати врло успешне заједничке пројекте на свим нивоима.²¹⁹

Постоје три главна LEADER имплементациона модела који се користе у државама чланицама Европске уније, и то су:²²⁰ (1) LAG су надлежни само за селекцију пројеката; (2) LAG су надлежни за селекцију пројеката и исплату корисника; и (3) LAG су надлежни и за селекцију и за одобрење пројеката.

LEADER развојни приступ акценат ставља на "локално" и на јединствени начин помаже да локално становништво са локалним акционим групама (LAG) решава специфичне проблеме на сопственој територији. LEADER, такође, доприноси побољшању локалног управљања и развија потенцијале за изградњу поверења, које помаже заједницама да се развијају. Општина је добра основа на којој се може изграђивати LAG, који има задатак да идентификује и имплементира локалне стратегије руралног развоја (LSRR), доноси одлуке о алокацији финансијских ресурса и управља истим. Територија LAG-а се може одабрати на основу два различита приступа:²²¹ приступа "одоздо на горе" и приступа "одозго на доле". Када је у питању број становника насеља који би требало да буду обухваћени LEADER територијом, критеријум OECD-а (мање од 150 становника по км²) може довести до искључења неких насеља, па је потребно користити алтернативне критеријуме код дефинисања LAG територије, односно, насеља. Увођење LEADER приступа у Србији представља саставни део приступања Републике Србије ЕУ. Према Инструменту за предприступну помоћ (IPA), пројекат LEADER Иницијатива у Србији (LIS) имплементиран је 2011-2013. године, пошто је Србија добила статус земље кандидата за приступање ЕУ. Пројекат LEADER Иницијатива Србија (LIS пројекат), пружа помоћ за имплементацију LEADER приступа у руралном развоју у Републици Србији

²¹⁹ Toth, P. & Armstrong, J. (2013) *Приручник за LEADER имплементацију у Србији*, ЕУ, стр. 13-15.

²²⁰ Исто, стр. 17.

²²¹ Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версаци, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, UNDP, Београд, стр. 24.

у периоду 2011-2013. године. Три главна планирана резултата односила су се на следеће:²²²

- Резултат 1 – повећани су капацитети и свест у оквиру локалних заједница у погледу учешћа у LEADER приступу;
- Резултат 2 – ојачане су кадровске, техничке, организационе и финансијске процедуре и/или ресурси за свеукупну подршку LEADER приступу у оквиру МПШВ;
- Резултат 3 – најмање 10 локалних акционих група (LAG-ова) је идентификовано и пружена им је помоћ.

LIS подршка у 2012. години се бавила суштинским аспектима развоја локалне акционе групе и развојем стратегије локалног развоја. Наиме, LIS пројекат је објавио резултате студије под насловом „Извештај о изворима финансирања на нивоу ЕУ и изван ЕУ доступним за финансирање пројеката интересних група руралног развоја у Србији у периоду 2013-2014. године“, који описује 27 различитих извора финансирања доступних у Републици Србији у руралним областима и за пројекте руралног развоја. Укупно 27 фондова и донатора укључује:²²³ укупно 6 Програма прекограничне сарадње које финансира ЕУ, 1 Програм транснационалне сарадње који финансира ЕУ, 1 Програм заједнице, 3 ЕУ грант аранжмана који су доступни само за интересне групе у Србији, 9 билатералних развојних програма између ЕУ и земаља изван ЕУ и Србије, 2 домаће фондације и 5 националних и регионалних институција у Србији.

LEADER концепт проширен је за Програмски период 2014-2020. године, под називом Модел локалног развоја подређеног заједници (CLLD модел - *Community-Led Local Development*), у складу са LEADER принципима. По овом моделу, Локалне акционе групе могу да дизајнирају стратегије локалног развоја, које поред руралног развоја укључују и развојне потребе у урбаном и социјалном контексту, а када је потребно и у контексту рибарства. Модел CLLD наглашава улогу територијалног развоја, у циљу имплементације Стратегије Европа 2020.

2. Могућности формирања локалних акционих група

Формирање локалних акционих група (ЛАГ), један је од основних елемената за спровођење програма LEADER. Успех локалне заједнице зависи од локалне иницијативе, властитих напора, мотивације и вештина за реализацију развојних идеја.

²²² Toth, P. & Armstrong, J. (2013), *оп. цит.*, стр. 66.

²²³ Исто, стр. 63-65.

Када више различитих локалних актера удружи своје напоре у решавању локалних проблема, њихова територија ће имати већи капацитет за решавање уочених проблема.

Програм LEADER и структура за његово спровођење, LAG, доприносе променама у нивоу економске диверсификације у руралним областима и да се развијају активности прилагођене посебним условима у селима. Национални програм руралног развоја у Републици Србији за период 2011–2013. године није предвидео подршку развоју по узору на програм LEADER. Новом Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024. године, предвиђена је подршка руралном развоју кроз LEADER иницијативу. Програм Уједињених нација за развој (UNDP) спровео је пројекат Јачање руралног социјалног капитала, који је подржао локалне акционе групе и акције које личе на LEADER и мобилисао рурални социјални капитал кроз промоцију руралних развојних активности. Такође, 2011. године започео је пројекат техничке помоћи вредан око 1,5 милиона евра, у циљу стварања капацитета за примену LEADER приступа. Притом се сврха оснивања локалних партнерстава (локалних акционих група) односи на следеће:²²⁴

- планирање и израда локалне стратегије развоја;
- промоција и информисање локалног становништва о постојећим могућностима и о пријавама за IPARD пројекте у оквиру локалне стратегије развоја;
- објављивање писама препоруке агенцији IPARD о пројектима који би се могли финансирати у оквиру локалне развојне стратегије;
- надоградња успешних активности и њихово интегрисање у локалне приватне, јавне и невладине организације, како би тако обновљење квалитетније решавале стварне потребе локалног становништва.

Признавање статуса потенцијалних локалних акционих група у Србији заснива се на критеријумима ЕУ за локалне акционе групе и укључује одређене критеријуме специфичне за примену у Србији. За успостављање локалних акционих група потребан је релативно дуг временски период и неопходно је знање и искуство. Како је партиципативни приступ још увек слабо заступљен у Србији, институционалне структуре задужене за спровођење политике руралног развоја још увек немају довољно капацитета да прате иновативне приступе у руралном развоју. У пракси, локалне акционе групе треба да функционишу у складу са принципима програма LEADER и да буду отворене за нове чланове, док је постојање више извора финансирања један од пресудних фактора за одрживост локалних акционих група.

²²⁴ Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версац, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, UNDP, Београд, стр. 29.; *Консултантска кућа Мојсијев-Вршац, LAG*, доступно 12.01.2017. на <http://www.mojsijev.com/ruralni-razvoj/137-lokalne-akcione-grupe->

Повезаност у очувању еколошког простора, као и управљање утицајем климатских промена на активности на селу, такође, заједничка је брига руралног становништва, односно, LAG-а, а улога локалних лидера за препознавање могућности и мобилизацију развојних потенцијала је нарочито битна.²²⁵ За будућност развоја села потребно је ојачати и осмислити интересно повезивање, изградити управљачке способности међу групама грађана на селу, уз обезбеђивање поверења.

3. Студије случаја у области руралног развоја

LEADER програм посебно подржава иницијативу диверзификације активности у руралним областима, са нагласком на непољопривредне делатности и побољшање квалитета живота становништва. При томе, од пресудног је значаја да се обезбеди укључивање локалног становништва у читав процес планирања одрживог руралног развоја, јер заједница постаје најважнији чинилац у изградњи и јачању одрживог развоја на локалном нивоу. При одређивању пројеката развоја, треба размотрити могућности за запошљавање локалног становништва, унапређење квалитета локалне производње и заштиту животне средине. Када је у питању перспектива и ефикасност евалуације економских ефеката пројеката, треба опрезно приступити, јер он представља најкритичнији сегмент развоја. Свака локална заједница процењује према својим ресурсима и специфичностима развоја шта је најефикасније за одрживи рурални развој. На пример, најчешћи циљеви пројеката LEADER +/LAG, реализовани у Чешкој, оријентисани су ка следећим активностима:²²⁶

- обнова историјских споменика архитектуре;
- развој информационе инфраструктуре;
- инсталација нових технологија;
- унапређење управљања отпадом;
- технолошко опремање општина;
- такмичења за локални развој туристичких услуга;
- фолклорне и културне активности;
- активности у слободно време за жене и децу.

²²⁵ МПЗЖС (2014) *Будућност села у Србији*, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Република Србија, стр. 137.

²²⁶ Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версац, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, UNDP, Београд, стр. 18-19.

У ову сврху, спроведени су и следећи конкретни примери:²²⁷

1. *Posazavi LAG* - пројекат за повећање квалитета know-how, постављање веб портала за повезивање субјеката у региону, који су омогућили обуку из области информационих и комуникационих технологија. При томе је извршена обука, која је посебно усмерена на младе људе, жене на породилском одсуству и социјално угрожене породице. Пројекат је имао за циљ да створи и централну базу података и информација у општинској канцеларији.

2. *Sdruženi Ruže LAG* - сврха овог LAG-а била је адаптација неискоришћених простора у локалном манастиру за оснивање продавница керамике. Основана је хобистичка група за керамику, са основним циљем да би деца и старије особе могле квалитетније да проводе своје слободно време.

3. *Kyjovske Slovacko* - покренут је пројекат стварања фонда народних ношњи, како би се сачували локални обичаји и традиција. Пројекат је обухватио јавне презентације, радионице, које су углавном намењене младим људима, како би се подигло интересовање за локалне догађаје и подржали одрживи облици туризма.

Примери добрих пракси и локалних акционих група се могу наћи у свим европским и другим земљама. Пројекат ревитализације пешачких стаза на брду Skolti, под називом LEADER програм у руралном Аберденширу, у *Шкотској*, имао је за приоритет уређење туризма са циљем да се ревизализује и унапреди постојећа мрежа пешачких стаза, које воде ка брду Skolti, у близини града Банкорија. Познати видиковац на овом брду годишње посети преко 100.000 посетилаца и туриста. Овај пројекат је успешно завршен тек након што га је подржала LAG „Аберденшир“. Укупна уложена средства износила су 172.000 евра. Подршка у оквиру LEADER програма износила је око 72.000 евра, док су остала средства уложили шкотска Асоцијација за очување наслеђа (68.000), различити актери из локалне заједнице (26.000) и Шкотска Комисија за шуме (6.000), а учествовали су и локални земљопоседници.²²⁸

С обзиром на стратешко опредељење *Републике Србије* да се придружи ЕУ, велика пажња се посвећује функционисању LEADER и LAG приступа. Програми обуке за ове пројекте су веома важни за Србију, ради приступа фондовима ЕУ који подржавају рурални развој базиран на овим принципима. Пошто су принципи ових програма различити у земљама кандидатима, онда постоје специфичности у вези са њиховом применом у пракси.

²²⁷ Исто.

²²⁸ LAG Aberdeenshire (2012) *Rural Aberdeenshire, LEADER Local Action Group, LEADER European Programmes*, Inverurie, www.aberdeenshireleader.org

Један такав програм обуке, "Културна баштина и рурални развој кроз партнерства", одржан је у Књажевцу, где су се у оквиру њега учесници информисали о два велика изазова за развој одрживог туризма: коришћење културног наслеђа уз стварање јавно-приватног партнерства, као и о теми промоције инвестиција и финансирања у рурални туризам. Поседовање знања, вештина, као и познавање примера добре праксе у овој области, може битно да допринесе покретању и спровођењу активности, које за циљ имају унапређење туристичких понуда локалних заједница.

У оквиру обуке "Инвестиције и финансирање одрживог туризма", у Кладову, обрађене су теме: о позитивним и негативним утицајима туризма на економску, социјалну компоненту и област животне средине; затим анализа извора финансирања у одрживом туризму; конкурентност туристичких дестинација; управљање инвестицијама и привлачење инвеститора; као и различити модели за развој туристичких дестинација, кроз примере развоја туризма у Европи.

У оквиру обуке која је одржана на Дивчибарама, разматрани су различити проблеми у погледу формирања LAG-а у Србији, у циљу очувања животне средине и економског развоја локалних заједница. Овом обуком проширена је база локалних заједница у којима се примењују LAG принципи, уз партнерство свих субјеката Владе Републике Србије и ЕУ, уз учвршћивање поверења у partnere са националног нивоа, који су битни у ангажовању за стварање услова за развој руралних заједница у Србији.

Представљање најновијих стандарда квалитета у сектору производње инпута за рурални туризам - пољопривреда, прерада и гастрономска понуда, где су присуствовали индивидуални пољопривредни произвођачи, задруге, удружења, прерађивачи хране и Мрежа за рурални развој Србије, такође, су од великог значаја за рурални развој.

4. Емпиријско истраживање руралног развоја села Рашке, Шумадијске и Средњобанатске области

За рурална подручја Републике Србије, која су изузетно хетерогена, диверзификација руралне економије, у складу са локалним специфичностима, веома је важна. Како су рурални становници носиоци развоја села, поред економске диверзификације, неопходна је демографска ревитализација руралних подручја и већа

афирмација сеоског газдинства и предузетништва, како би се валоризовали сви рурални потенцијали. Рурална диверзификација и демографска ревитализација захтевају да се проуче природне и социо-културне карактеристике подручја, друштвено-економски развој, развој инфраструктуре, став локалног становништва према развоју, као и глобални трендови развоја.

У циљу приказивања степена развијености сеоских заједница на нивоу НСТЈ 2 (Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Војводине), нивоу НСТЈ 3 (Шумадијска област, Рашка област и Средњобанатска област) и НСТЈ 4 (Крагујевац, Нови Пазар и Зрењанин), односно, села у тим општинама: Доње Јарушице, Рајчиновиће и Ботош, спроведено је емпиријско истраживање у периоду од децембра 2015.године до марта 2016. године. Истраживањем је обухваћено по 25 домаћинстава у сваком селу. Други значајан мотив истраживања био је да се утврде узроци заостајања развоја малих руралних заједница, као и утврде потенцијали за излазак из сиромаштва, ставови и перцепције становништва о руралном окружењу, могућност да уз помоћ релевантних институција искористе шансе које имају.

Као инструмент истраживања коришћени су структурирани упитници састављени од стране аутора. Анкетно истраживање становника села је спроведено са циљем утврђивања ставова и мишљења мештана о могућностима и ограничењима за одрживи развој села. Питања из упитника која су била значајна за ово истраживање, укључила су: социо-демографска обележја, живот у сеоској заједници, јавне услуге и помоћ, пољопривредна производња, подршка пољопривреди и другим делатностима, мишљења о будућем развоју села. За утврђивање ставова становника о квалитету живљења на селу коришћена је петостепена Ликертова скала.

Регион Шумадије и Западне Србије се простире на површини 26.495 км². Број насеља је 2.112, а становника 2.018.248. Катастарских општина има 1.935, а становника на 1 км² је 76. Регистрованих месних заједница је 1.552, а месних канцеларија 602.²²⁹ Учествоје у БДП Републике Србије са 18,9%.²³⁰ Од укупног броја запослених, запослено је 72,1% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 21,5%, трговини 7,5%, саобраћају 4,2%, здравству 9,4%, образовању 9,1%, државној управи 3,9%), а у приватном предузетништву 27,9%.²³¹

Шумадијска област се простире на површини 2.388 km². Број насеља је 175. Укупан број становника је 292.035. Катастарских општина има 176. Становника на 1

²²⁹ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 17-18.

²³⁰ РЗС (2015) *Статистички годишњак Републике Србије 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 146.

²³¹ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 162-163.

км² је 122. Пољопривредне површине чине 69,3% укупних површина. Регистрованих месних заједница је 192, а месних канцеларија 73.²³² Од укупног броја запослених, запослено је 76,9% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 24,3%, трговини 8,4%, саобраћају 3,7%, здравству 11%, образовању 9,5% и државној управи 4,3%), а у приватном предузетништву 23,1%.²³³

Рашка област се простире на површини 3.923 km². Број насеља је 359. Укупан број становника је 308.386. Катастарских општина има 305. Регистрованих месних заједница је 149, а месних канцеларија 81.²³⁴ Од укупног броја запослених, запослено је 70,7% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 12,4%, трговини 7,3%, саобраћају 5,1%, здравству 10,5%, образовању 11,2% и државној управи 4,5%), а у приватном предузетништву 29,3%.²³⁵

Регион Војводине се простире на површини 21.614 km². Број насеља је 467, а становника 1.901.935. Катастарских општина има 446. Регистрованих месних заједница је 545, а месних канцеларија 190.²³⁶ Учествује у БДП Републике Србије са 27,2%.²³⁷ Од укупног броја запослених, запослено је 77,8% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 19,5%, трговини 10,1%, саобраћају 4,7%, здравству 9,2%, образовању 8,7%, државној управи 3,8%), а у приватном предузетништву 22,2%.²³⁸

Средњобанатска област се простире на површини 3.257 km². Број насеља је 55. Укупан број становника је 182.555. Катастарских општина има 60. Регистрованих месних заједница је 68, а месних канцеларија 35.²³⁹ Од укупног броја запослених, запослено је 83,8% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 29,3%, трговини 7,2%, саобраћају 4,0%, здравству 9,3%, образовању 9,7% и пољопривреди 5,5%), а у приватном предузетништву 16,2%.²⁴⁰

²³² РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 19.

²³³ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 165-166.

²³⁴ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 19.

²³⁵ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 164-165.

²³⁶ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 17-18.

²³⁷ РЗС (2015) *Статистички годишњак Републике Србије 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 146.

²³⁸ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 18.

²³⁹ Исто.

²⁴⁰ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 162-163.

Табела 8.1. Кључни макроекономски индикатори Региона Шумадије и Западне Србије, Региона Војводине, Шумадијске, Рашке и Средњобанатске области

	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Војводине	Средњобанатска област	Рашка област	Шумадијска област
Површина (km ²)	26.495	21.614	3.257	3.923	2.388
Број насеља	2112	467	55	359	175
Укупан број становника	2018248	1901935	182555	308.386	292035
Становника на 1 km ²	76	88	56	79	122
Бр. катастарских општина	1935	446	60	305	176
Пољ. површине (%)	60,0	82,3	87,5	48,3	69,3
Запослени у прав. лиц. (%)	72,2	77,8	83,8	70,2	74,4
□ Прер. индустрија (%)	21,8	19,5	29,3	12,9	23,3
□ Трговина (%)	7,5	10,1	7,2	7,3	7,8
□ Саобраћај (%)	4,1	4,7	4,0	5,0	3,5
□ Здравство (%)	9,4	9,2	9,3	10,3	10,6
□ Образовање (%)	8,6	8,7	9,7	10,7	9,2
□ Прив. предузетници (%)	27,8	22,2	16,2	29,8	25,6

Извор: прорачун аутора, према подацима РЗС, Општине у РС 2014 и 2015, стр. 17-19.

Преглед значајних развојних карактеристика села Доње Јарушице:

Шумадијско село Доње Јарушице припада општини Рача. Рача се простире на површини 216 km². Број насеља је 19. Укупан број становника је 11.045. Катастарских општина има 17. Регистрованих месних заједница је 16.²⁴¹ Од укупног броја запослених, запослено је 82,3% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 58%, здравству 4%, образовању 7,8% и државној управи 2,7%), а у приватном предузетништву 17,7%.²⁴²

У селу Доње Јарушице живи укупно 213 становника у 66 домаћинстава и од последњег пописа је смањен број становника за 52. У селу постоји четворогодишња основна школа и једна продавница мештовите робе. Међутим, школа не ради, јер три ученика иду у суседно село у основну четворогодишњу школу, а продавница је, такође, затворена. Село нема градски водовод и канализацију. Кроз село пролази асфалтни пут, а два пута дневно пролази аутобус према Крагујевцу. Приходи становника су углавном од пољопривреде, са уситњених поседа, мали број мештана ради у Рачи или Крагујевцу, па је изражен проблем сиромаштва. У селу не постоји здравствена амбуланта, ветеринарска станица, нити друге услуге у приватном или јавном сектору.

²⁴¹ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 19.

²⁴² РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 164-165.

Табела 8.2. SWOT анализа сеоског насеља Доње Јарушице

Предности	Слабости
☐ очувани сеоски предели изузетних лепота ☐ богата флора и фауна ☐ вредно и гостољубиво становништво ☐ воља становника за развојем и напретком	☐ слаба диверзификација делатности ☐ пад броја становника ☐ недостатак финансијских средстава ☐ неразвијена инфраструктура
Шансе	Претње
☐ развој институционалног оквира за сеоски развој ☐ јачање ЛАГ-а ☐ органска производња и пчеларство ☐ предузетништво и развој МСП ☐ коришћење средстава разних фондова за развој	☐ неадекватна развојна политика ☐ недостатак локалних програма развоја ☐ миграције становништва из села ☐ недовољна подршка стручних и развојних служби

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Истраживањем је обухваћено 25 домаћинстава, односно, 88 испитаника, са старосном и образовном структуром приказаном у Табели 8.3.

Табела 8.3. Старосна структура и ниво образовања анкетираних

Година	До 14	15-24	25-49	50-64	65+
Пол	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж
☐ Без школе	2 4	- -	- -	- 1	8 9
☐ Основна школа	2 -	3 2	5 5	4 4	3 3
☐ Средња школа 3 год.	- -	1 -	4 4	4 2	1 -
☐ Средња шк. 4 год.	- -	1 1	1 2	5 4	- 1
☐ Виша шк.	- -	- -	1 1	1 1	- -
☐ Висока шк.	- -	- -	- 1	- -	- -

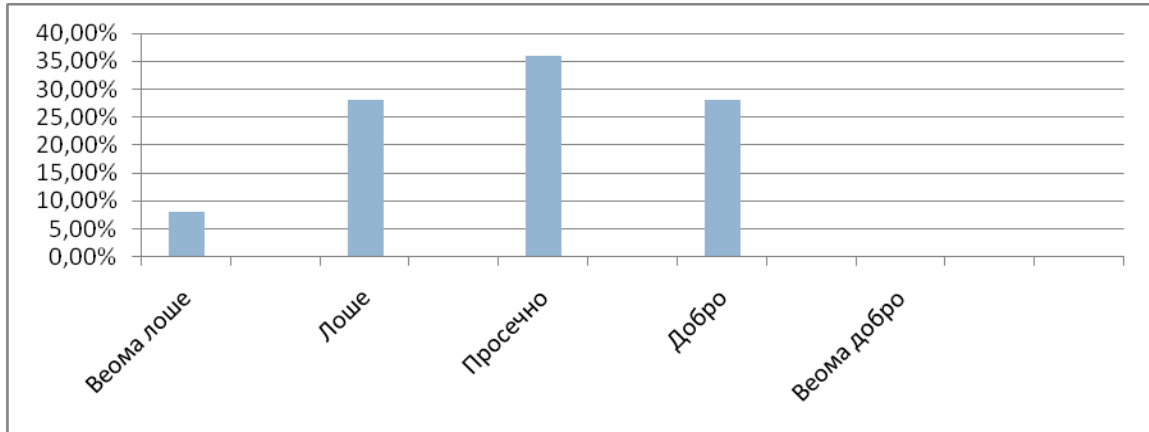
Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу Табеле 8.3, може се закључити да највећи број становника чине људи између 50-64 године (29,5%), преко 65 година (28,4%), затим 25-49 година (27,3%). Популација од 14-24 године чини свега 14,8%. Већи део популације су жене (52,3%) и то старосне доби од 25 и више година. Што се тиче нивоа образовања, већина женске популације има завршену основну или четворогодишњу средњу школу, док је само 1 женска особа са високом школом. Изузетно је мали број деце и ученика, што

потврђује чињеница да само 3 ђака похађају четворогодишњу основну школу која се налази у суседном селу.

Анкетирана домаћинства су проценила квалитет живота на селу са 36% као просечне, а са по 28% као добре или лоше (Графикон 8.1.).

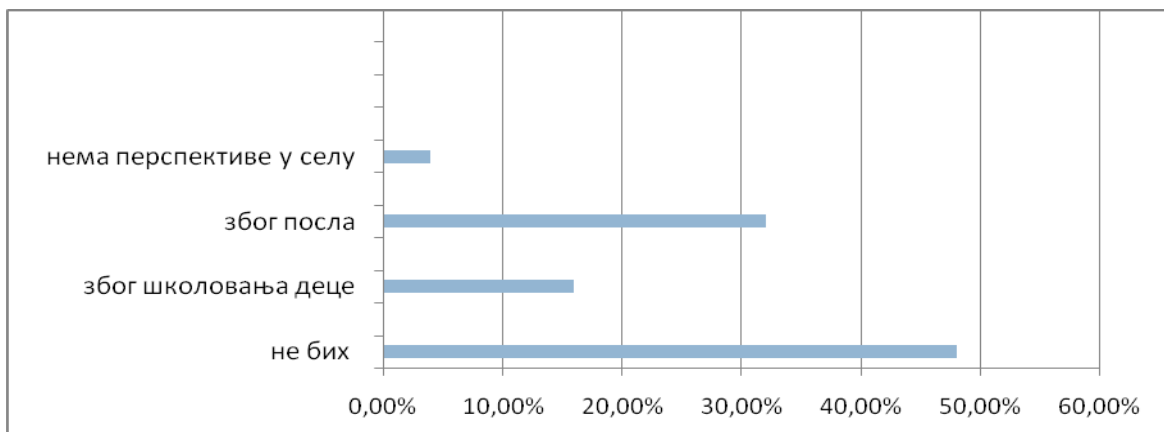
Графикон 8.1. Процењивање квалитета живота на селу

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Иако ни једно испитано домаћинство није оценило живот на селу веома добро, него већина са просечно (36%), добро (28%), а 36% са веома лоше или лоше, 48% анектираних домаћинстава се не би одселило из села (Графикон 8.2).

Графикон 8.2. Да ли би становници напустили село

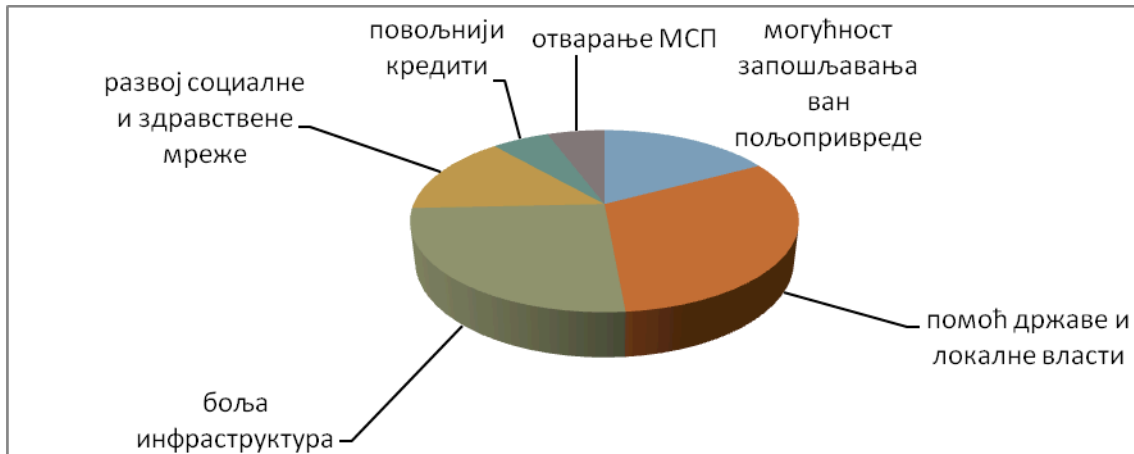
Извор: Истраживање аутора, 2016.

Проблем у селу представља неразвијена инфраструктура, социјална и здравствена заштита, тренд напуштања села, младих је све мање, јер морају после

четвртог разреда основне школе да се школују у Рачи или у Крагујевцу (средње школе и факултети).

На основу спроведене анкете, може се закључити да је становницима села потребна боља инфраструктура (36%), већа помоћ државе и локалне власти (44%) и развој социјалне и здравствене заштите, како би своју будућност везали за село у покретању приватног посла.

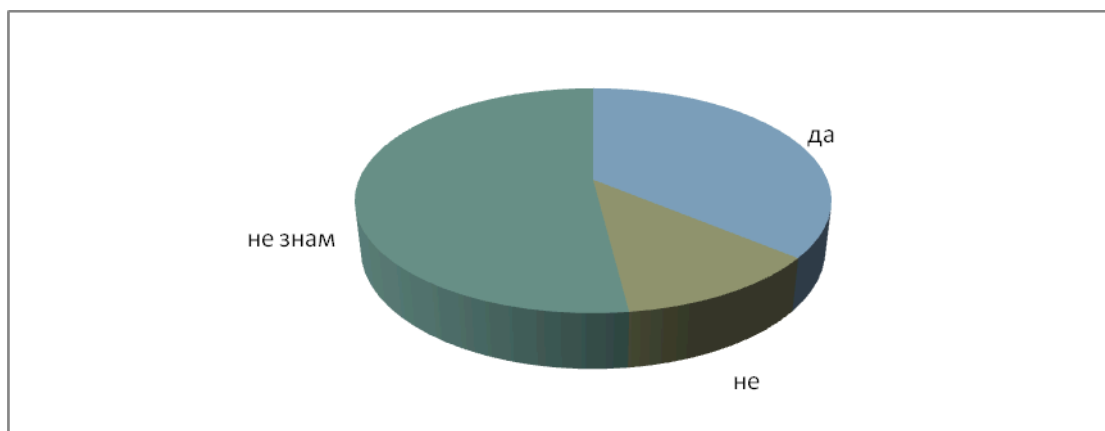
Графикон 8.3. Услови за бољи живот

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу спроведене анкете може се закључити да су становници села упознати са предностима узгајања органских производа (36%), а и за могућности бављења пчеларством изјаснило се 20% домаћинстава.

Графикон 8.4. Могућност органске производње

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Из истраживања произилази да у селу Доње Јарушице постоје природни ресурси и воља мештана да се организује органска пољопривредна производња и развој пчеларства, како би се селу обезбедила одржива будућности, али да мештани немају довољно финансијских средстава за овај вид производње. Субвенције или помоћ из буџета државе или неких других фонодава добија око 56% анкетираних домаћинстава, а самоорганизовање становника за решавање проблема у селу у потпуности подржава 28% анкетираних, док 36% сматра да то само делимично може да помогне решавању проблема. Интересантно је да се 64% анкетираних изјаснило да живе лошије него пре 10 година и да само 32% верује да ће прикључење ЕУ поспешити развој села. На питање да ли локална самоуправа на адекватан начин помаже развој села, 96% анкетираних домаћинстава се изјаснило да она то чини врло мало или ни мало, и да само 16% домаћинстава верује да ће у наредних 10 година економска ситуација бити боља, што ће омогућити младим људима да остану на селу или да се врате у село и баве осим пољопривреде и неким другим делатностима.

За развој овог села је могуће применити модел диверзификације и обнове, уз комбиновање са другим моделима развоја. Самоорганизовање сеоског становништва у изградњи инфраструктуре сопственим средствима, уз помоћ локалних институција, резултирало би побољшању квалитета живота у овако малој руралној заједници.

Преглед значајних развојних карактеристика села Рајчиновиће:

Село Рајчиновиће припада Новом Пазару. Нови Пазар се простире на површини 742km². Број насеља је 99. Укупан број становника је 103.087. Катастарских општина има 99. Регистрованих месних заједница је 26, а месних канцеларија 16.²⁴³ Од укупног броја запослених, запослено је 69,3% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 10,6%, здравству 10,1%, образовању 13,5% и државној управи 5,5% и трговини 9,9%), а у приватном предузетништву 30,7%.²⁴⁴

У селу Рајчиновиће живи укупно 659 становника, у 112 домаћинстава, са просечним бројем чланова по домаћинству 4,79. Од последњег пописа је повећан број становника за 112, а просечна старост становника је 30,8 година код мушкараца и 31,1 код жена. У селу се 98% становништва изјашњава као Бошњаци. Рајчиновиће погодује развоју туризма, што због пријатне климе и надморске висине од 549 метара, то и због познате бање "Рај" у Рајчиновићу. Бања обилује благотворном минералном водом од 32°C. У селу раде три продавнице мешовите робе. У селу постоји осмогодишња основна школа, а близина према граду Новом Пазару, од 7 км, омогућава даље

²⁴³ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 19.

²⁴⁴ РЗС (2015) *Исто*, стр. 164-165.

образовање становништва. Саобраћајна инфраструктура је развијена. Приходи становника су углавном од пољопривреде, мада већина радно способног становништва ради у Немачкој, током године, па су значајни и приливи из иностранства. У селу не постоји здравствена амбуланта, ветеринарска станица, нити друге услуге у приватном или јавном сектору, јер је Нови Пазар близу, па се потребе за овим услугама задовољавају у Новом Пазару.

Табела 8.4. SWOT анализа сеоског насеља Рајчиновиће

Предности	Слабости
☐ повољан географски положај ☐ очувани сеоски предели изузетних лепота ☐ богата флора и фауна ☐ потенцијали за бањски и рекреативни туризам ☐ вредно и гостољубиво становништво ☐ воља становника за развојем и напретком ☐ повољна старосна структура становништва ☐ раст броја становника	☐ слаба диверзификација делатности ☐ недостатак финансијских средстава ☐ недовољно коришћење туристичких потенцијала ☐ недовољна подршка локалне самоуправе ☐ висока стопа незапослености ☐ отежан приступ социјалним услугама
Шансе	Претње
☐ јачање ЛАГ-а ☐ предузетништво и развој МСП ☐ развој институционалног оквира за сеоски развој ☐ развој туризма ☐ коришћење средстава разних фондова за развој	☐ неадекватна политика руралног развоја ☐ недостатак локалних програма развоја ☐ недовољна подршка стручних и развојних служби ☐ загађење животне средине ☐ недовољна финансијска подршка и инвестиције

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Истраживањем је обухваћено 25 домаћинстава, односно, 156 испитаника, са старосном и образовном структуром приказаном у Табели 8.5.

Табела 8.5. Старосна структура и ниво образовања анкетираних

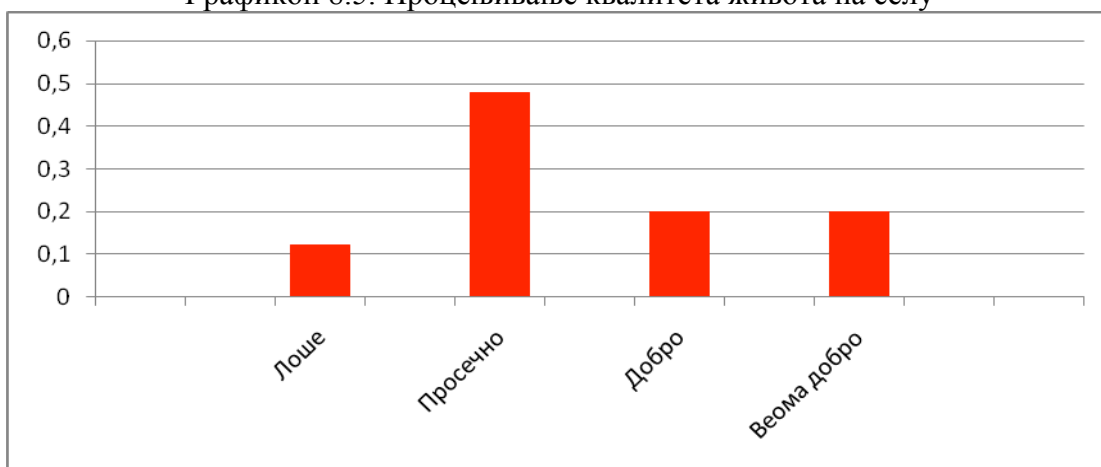
Година	До 14	15-24	25-49	50-64	65+
Пол	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж
☐ Без школе	10 4	8 10	15 17	7 9	4 3
☐ Основна школа	9 4	3 -	12 14	3 1	1 -
☐ Средња школа 3 год.	- -	1 6	2 1	- -	- -
☐ Средња шк. 4 год.	- -	1 5	- 1	- -	- -
☐ Виша шк.	- -	- -	- -	2 -	- -
☐ Висока шк.	- -	3 -	- -	- -	- -

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу Табеле 8.5, може се закључити да највећи број анкетираних становника чине људи до 24 године (64 особе или 41%), а затим између 25-49 година (62 особе или 39,7%), од 50-64 године заступљено је 14,1% испитаника, а преко 65 година свега 0,5%. Већи део популације су мушкарци (52,6%) и то највише млађе старосне доби. Што се тиче нивоа образовања, већина женске популације је са основном школом.

Анкетирана домаћинства су проценила квалитет живота на селу са 48% као просечне, а са 20% као добре, 20% са веома добре и лоше 12% (Графикон 8.5).

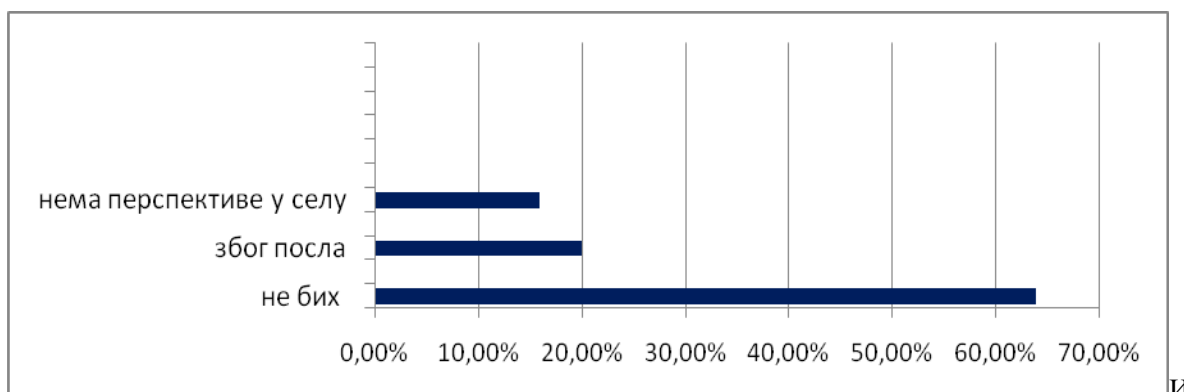
Графикон 8.5. Процењивање квалитета живота на селу

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Ни једно домаћинство није оценило живот на селу веома лоше, а 64% анкетираних домаћинстава се не би одселило из села (Графикон 8.6).

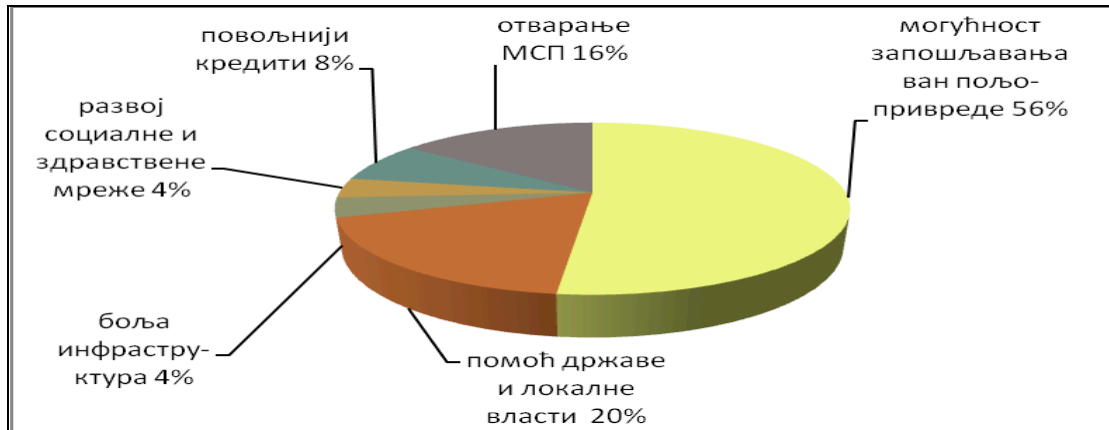
Графикон 8.6. Да ли би становници напустили село

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу спроведене анкете, може се закључити да је становницима села потребна могућност запошљавања ван пољопривреде (56%), већа помоћ државе и локалне власти (20%), отварање МСП (16%), боља инфраструктура (4%), развој социјалне и здравствене заштите (4%).

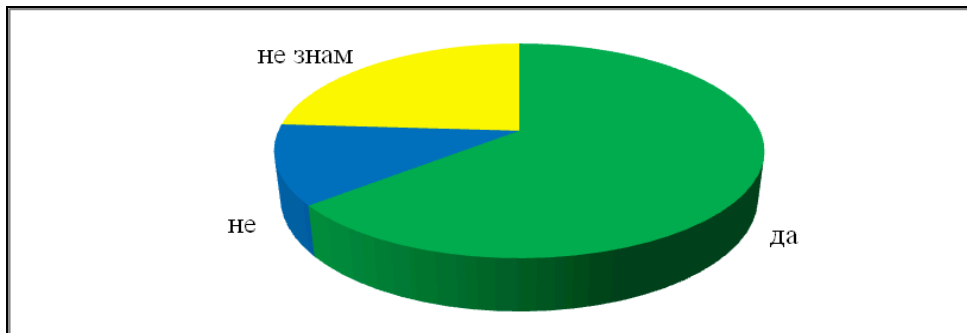
Графикон 8.7. Услови за бољи живот

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу спроведене анкете може се закључити да су становници села упознати са предностима узгајања органских производа, а за могућности бављења овом производњом изјаснило се 64% домаћинстава.

Графикон 8.8. Могућност органске производње

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Из истраживања произилази да у селу Рајчиновиће постоје природни ресурси и воља мештана да се организује органска пољопривредна производња и развој воћарства, како би се селу обезбедила одржива будућности, али да мештани немају довољно финансијских средстава за ову производњу. Субвенције или помоћ из буџета државе или неких других фонодава добија 68% анкетираних домаћинстава, а самоорганизовање становника за решавање проблема у селу у потпуности подржава 28% анкетираних домаћинстава, док 56% сматра да то само делимично може да

помогне решавању проблема и 16% сматра да оно само по себи неће решити проблеме у селу. Занимљиво је да се 76% анкетираних домаћинстава изјаснило да живе боље него пре 10 година, а да 72% домаћинстава верује да ће прикључење ЕУ поспешити развој села. На питање да ли локална самоуправа на адекватан начин помаже развој села, 84% анкетираних домаћинстава се изјаснило да она то чини врло мало или ни мало, а 64% домаћинстава верује да ће у наредних 10 година економска ситуација бити боља и виде перспективу у животу на селу.

За развој овог села је могуће применити модел диверзификације и убрзавања развоја, уз комбиновање са другим моделима развоја, а SWOT анализа указује да је садашње слабости могуће отклонити имплементацијом концепта одрживог руралног развоја.

Преглед значајних развојних карактеристика села Ботош:

Село Ботош припада општини Зрењанин. Зрењанин се простире на површини 1.327km². Број насеља је 22. Укупан број становника је 120.709. Катастарских општина има 27. Регистрованих месних заједница је 31, а месних канцеларија 21.²⁴⁵ Од укупног броја запослених, запослено је 84% у правним лицима (у прерађивачкој индустрији 28,5%, здравству 9,8%, образовању 9,1% трговини 7,9%, саобраћају 4,6%, пољопривреда 3,3%), а у приватном предузетништву 16%.²⁴⁶

Табела 8.6. SWOT анализа сеоског насеља Ботош

Предности	Слабости
☐ очувани сеоски предели ☐ богата флора и фауна ☐ потенцијали за развој пољопривреде ☐ културно-историјске вредности ☐ туристичке манифестације ☐ велики број младих становника ☐ вредно и гостољубиво становништво ☐ воља становника за развојем и напретком ☐ развијена инфраструктура ☐ повезаност са суседним насељима	☐ пад броја становника и домаћинстава ☐ недостатак финансијских средстава ☐ неадекватно коришћење расположивих природних ресурса
Шансе	Претње
☐ развој институционалног оквира за сеоски развој ☐ јачање ЛАГ-а ☐ предузетништво и развој МСП ☐ развој руралног туризма ☐ коришћење средстава разних фондова за рурални развој	☐ неадекватна развојна политика ☐ недостатак локалних програма развоја ☐ миграције становништва из села ☐ недовољна подршка стручних и развојних служби

Извор: Истраживање аутора, 2016.

²⁴⁵ РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд, стр. 18.

²⁴⁶ *Исто*, стр. 164-165.

У селу Ботош живи укупно 1860 становника, према Попису из 2011. године, у 653 домаћинства и од последњег пописа је смањен број домаћинстава за 97. Простире се око реке Тамиш. Има добре привредне и економске везе са околним местима. Под овим именом село се спомиње још 1347. године. У овом селу је развијени су воћарство, виноградарство, ратарство, повртарство и сточарство. Иначе, село има велики атар од око 7.000 хектара земљишта прве класе. Мештани овог села су познати као добри рибари, јер у Тамишу има доста шарана. Културно-историјски споменици су, такође, значајни, као што су цркве "Намастир" и "Богородична црква", још из периода 1768.године. Први записи о школству у Ботошу потичу из 1804. године, где данас постоји модерна школа, где су завршни радови на спортској хали. У овом селу се одвијају многе манифестације, приредбе и концерти, нарочито у Дому културе, који поседује велику биоскопску салу. Најпознатија манифестација се одржава 21.септембра, на дан Мале Госпојине, када је сеоска слава, коју прате вашар, коњичке трке, приредбе итд. Ово насеље је, углавном, насељено Србима (89%), затим Ромима (5%), Мађарима (2,5%), Румунима (1,1%), а има и Хрвата, Словака и Немаца. Просечна старост становништва је 40,9 година (38,4 за мушкарце и 43,5 година код жена).

Истраживањем је обухваћено 25 домаћинстава, односно, 83 испитаника, са старосном и образовном структуром приказаном у Табели 8.7.

Табела 8.7. Старосна структура и ниво образовања анкетираних

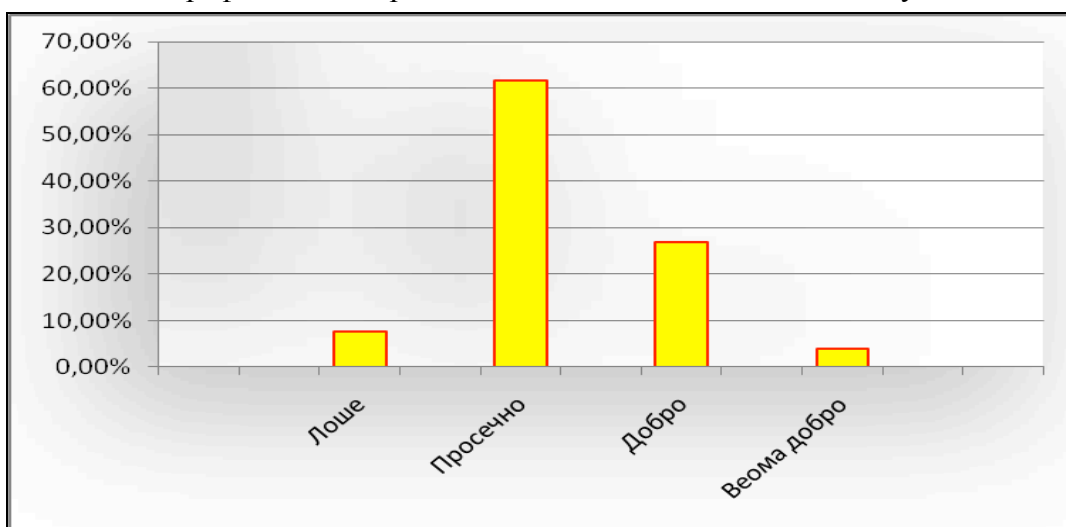
Година	До 14	15-24	25-49	50-64	65+
Пол	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж
□ Без школе	6 -	- -	- -	1 -	1 1
□ Основна школа	1 -	1 9	8 5	6 4	4 1
□ Средња школа 3 год.	- -	4 6	2 1	1 5	1 -
□ Средња шк. 4 год.	- -	1 1	7 1	5 -	- -
□ Виша шк.	- -	- -	- -	- -	- -
□ Висока шк.	- -	- -	- -	- -	- -

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу Табеле 8.7, може се закључити да највећи број становника чине људи 15-49 године (55,4%), преко 65 година (2,3%). Већи део анкетиране популације су мушкарци (око 60%). Што се тиче нивоа образовања, већина женске популације има завршену основну или трогодишњу средњу школу.

Анкетирана домаћинства су проценила квалитет живота на селу са 61,5% као просечне, а са добре 26,9%, веома добре 3,8%, а лоше 7,7% (Графикон 8.9.).

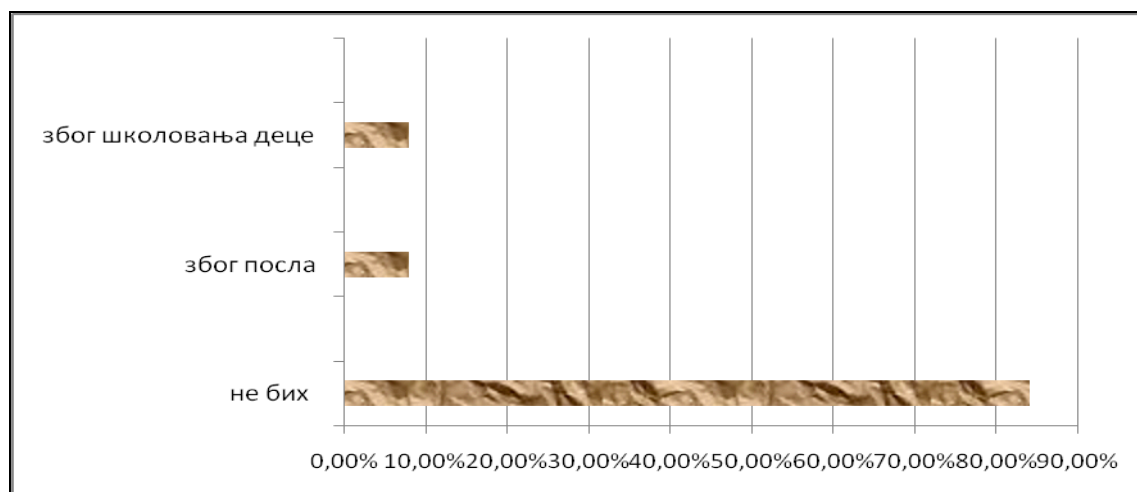
Графикон 8.9. Процењивање квалитета живота на селу

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На питање да ли би становници напустили село, 84% испитаника је одговорило да никада не би напустили село, а са по 8% да би напустили село због посла или школовања деце.

Графикон 8.10. Да ли би становници напустили село

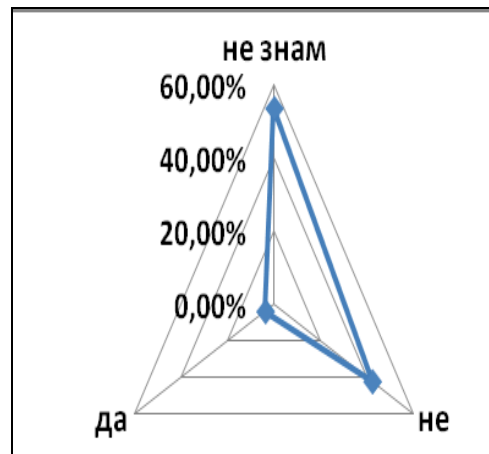

Извор: Истраживање аутора, 2016.

На основу спроведене анкете, може се закључити да су становницима села потребне бољи услови живљења на селу, већа помоћ државе и локалне власти, развој социјалне и здравствене заштите (88%), како би своју будућност везали за село у покретању приватног посла.

На питање да ли је могуће да се на газдинству испитаника развије органска производња, 53,8% испитаника је одговорило да не зна, 42,3% са не, а свега 1 домаћинство је потврдно одговорило.

Графикон 8.11. Могућност органске производње

Извор: Истраживање аутора, 2016.

Истраживање је показало да у селу Ботош постоје природни ресурси и воља мештана за развојем пољопривредне производње и рибарства, како би се селу обезбедила одржива будућности. Субвенције или помоћ из буџета државе или неких других фонодава, изјаснило се да добија само 11,6% анкетираних домаћинстава, а 88,4% да не добија. Самоорганизовање становника за решавање проблема у селу у потпуности подржава 23,1% анкетираних, док 57,7% сматра да то само делимично може да помогне решавању проблема, а 19,2% је одговорило са не. Од укупног броја анкетираних, 73,1% се изјаснило да живе лошије него пре 10 година. Само 31% верује да ће прикључење ЕУ поспешити развој села, док је 42,3% одговорило са не, а са можда 26,7% испитаника. На питање да ли локална самоуправа на адекватан начин помаже развој села, 46,1% анкетираних домаћинстава се изјаснило са да, а одговор да она то чини врло мало дало је 38,5% анкетираних, док је одговор ни мало дало 15,5% анкетираних. Само 11,6% домаћинстава верује да ће у наредних 10 година економска ситуација бити боља, док је са не одговорило 53,8% испитаника, а са можда 34,6%.

За развој овог села је могуће применити моделе комплементарности, убрзавања развоја, уз комбиновање са другим моделима локалног развоја, уз иницијативу

"одоздо на горе". Треба нагласити да је побољшање квалитета живота у руралним срединама уско повезано са подстицајима диверзификацији, па је неопходно спровести:²⁴⁷

- развој инфраструктуре у руралним подручјима;
- повећање запослености радне снаге на фармама и ван њих;
- веће укључење жена у руралну економију, као и других друштвених група које се често запостављају;
- развој малог бизниса, посебно оног који се ослања на специфичности конкретног подручја;
- едукација и обука младих људи у традиционалним руралним вештинама и занатима, који промовишу развој туризма и рекреације, заштиту животне средине и квалитет производа.

Мада Регион Шумадије и Западне Србије учествује у БДП Републике Србије са 18,19%, а Регион Војводине са 27,2%, а посматрана села су различите социоекономске развијености, уочава се већи оптимизам у неразвијеним подручјима, што кореспондира са смањењем броја становника и домаћинстава у селима Шумадијске и Средњобанатске области, а повећавањем у Рашкој области, где је забележена и најповољнија старосна структура.

Анализа ставова испитаника о квалитету живљења на селу

Циљ овог дела докторске дисертације је да се утврди мишљење испитаника о квалитету живљења на селу и да се компаративном анализом утврде разлике у мишљењу испитаника у различитим сегментима и по различитим областима. Подаци о мишљењу испитаника прикупљени су на основу упитника који садржи осам тврђења, а скала која је коришћена за бодовање одговора на тврђење је петостепена Ликертова скала. Анкетирано је 25 домаћинстава (88 испитаника) из Шумадијске области - село Доње Јарушице, 25 домаћинстава (156 испитаника) из Рашке области - село Рајчиновиће и 25 домаћинстава (83 испитаника) из Средњобанатске области - село Ботош. За процену питања која се тичу социоекономског квалитета живота на селу, у обзир су узета само мишљења становника старијих од 15 година.

²⁴⁷ Богданов, Н., Ђорђевић, С. (2005) *Мултифункционална пољопривреда – концепт и институционални оквир*, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, ИЕП, Београд, стр. 19.

Табела 8.8. Мишљења домаћинстава, према петостепеној Ликертовој скали

Означите одговор на скали од 1 до 5	1	2	3	4	5
Тврдње (С1-С8)					
С1: Добро је живети на селу					
С2: Самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу					
С3: У селу се боље живи него пре 10 година					
С4: Локална самоуправа на адекватан начин потпомаже развој села					
С5: Верујем да ће у наредних 10 година ситуација бити боља за живот на селу					
С6: Прикључење ЕУ поспешиће развој села					
С7: Органска производња је развојна шанса					
С8: Добија се адекватна помоћ из буџета и других фондова					

Напомена: мерено на петостепеној скали Ликертовог типа (1-уопште се не слажем, 2-не слажем се, 3-немам мишљење/одговор, 4-слажем се, 5-апсолутно се слажем)

Резултати истраживања

Табела 8.9. Распоред фреквенције и структура (у %) испитаника, према одговорима на тврдјења

Тврдјење/променљива	Оцена одговора на питање				
	1	2	3	4	5
С1- Добро је живети на селу					
Број испитаника	3	9	79	72	123
%	1	3,1	27,6	25,2	43,1
С2- Самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу					
Број испитаника	36	58	31	92	69
%	12,6	20,3	10,8	32,2	24,1
С3- У селу се боље живи него пре 10 година					
Број испитаника	63	109	20	67	27
%	22,1	38,2	6,9	23,4	9,4
С4- Локална самоуправа на адекватан начин потпомаже развој села					
Број испитаника	79	130	44	29	4
%	27,6	45,5	15,4	10,1	1,4
С5- Верујем да ће у наредних 10 година ситуација бити боља за живот на селу					
Број испитаника	44	48	29	71	94
%	15,4	16,8	10,5	24,8	32,9
С6- Прикључење ЕУ поспешиће развој села					
Број испитаника	84	105	40	37	20
%	29,4	36,7	14,0	12,9	7,0
С7- Органска производња је развојна шанса					
Број испитаника	34	51	80	61	60
%	11,9	17,8	28,0	21,3	21,0
С8- Добија се адекватна помоћ из буџета и других фондова					
Број испитаника	83	82	39	30	52
%	29,0	28,7	13,6	10,5	18,2

Прво тврђење: С1 - Добро је живети на селу: 12 испитаника или 3,7% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 195 испитаника (68,2%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Друго тврђење: С2 - Самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу: 94 испитаника или 32,9% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 161 испитаника (56,3%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Треће тврђење: С3 - У селу се боље живи него пре 10 година: 172 испитаника или 60,1% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 94 испитаника (32,9%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Четврто тврђење: С4 - Локална самоуправа на адекватан начин потпомаже развој села: 209 испитаника или 73,1% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 33 испитаника (11,5%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Пето тврђење: С5 - Верујем да ће у наредних 10 година ситуација бити боља за живот на селу: 92 испитаника или 32,2 % одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 165 испитаника (57,7 %) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Шесто тврђење: С6 - Прикључење ЕУ поспешитиће развој села: 189 испитаника или 66% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 57 испитаника (20%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Седмо тврђење: С7 - Органска производња је развојна шанса: 85 испитаника или 29,7% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 121 испитаника (42,3%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

Осмо тврђење: С8 - Добија се адекватна помоћ из буџета и других фондова: 165 испитаник или 57,7% одговорило је да се у потпуности не слаже и не слаже, а 82 испитаника (28,7%) је одговорило да се слаже и апсолутно се слаже.

На основу целокупне анкетне анализе, могу се извести следећи закључци:

- сва питања у упитнику кореспондирају узајамно, а нарочито је изражено слагање између оцена испитаника за тврђење "Самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу";
- закључак који се односи на све три области је: на тврдњу "Добро је живети на селу" и не би напустили село, слаже се већина испитаника у овим областима (68,2%);
- највише оптимизма су испољили анкетирани из Рашке области, а најмање из Шумадијске области;

- на тврдњу "У селу се боље живи него пре 10 година", највише испитаника је одговорило да се не слажу и апсолутно се не слажу (32,2%) од укупног броја испитаника;
- највише испитаника (73,1%) у погледу тврдње "Локална самоуправа на адекватан начин потпомаже развој села", уопште се не слаже или се не слаже са овом тврдњом;
- највише одговора (66%) је не слажем се и апсолутно се не слажем, на тврдњу "Прикључење ЕУ поспешује развој села", а слично је и за тврдњу "Добија се адекватна помоћ из буџета и других фондова" (57,7%);
- преко 42,3% испитаника сматра да је "Органска производња развојна шанса".

У све три области, становници су истакли да не би напустили село, без обзира на незадовољство које су исказали у другим одговорима на постављене тврдње из анкетног упитника.

Треба истаћи да су присутна и одређена истраживачка ограничења, која проистичу из методолошке поставке анкетног упитника и која се односе искључиво на ставове према постављеним тврдњама. Оне не омогућавају никаква сазнања о томе каква је целокупна перцепција становника према свим аспектима живота на селу и социјалној укључености, јер рурални развој обухвата сложену структуру институционалних, организационих, технолошких и структурних промена у привреди и друштву.

Закључак

Иако рурална подручја Републике Србије имају повољне ресурсе за успешну имплементацију концепта одрживог развоја, присутни су и многобројни изазови, па су неопходне крупне структурне промене и значајна улагања у ову област. Уважавајући савремене изазове одрживог развоја, стратешки правци руралног развоја Републике Србије усмерени су на подстицање економског и социјалног развоја руралних подручја, у сагласности са њиховим специфичностима. Превазилажење релативне развојне заосталости руралних подручја могуће је остварити кроз диверзификацију руралне економије, демографску ревитализацију и повећање конкурентности руралних подручја. Ефикаснији развој руралних подручја онемогућавају и бројни спољни фактори, који се односе на климатске промене, економску глобализацију, међународне интеграције и др., па их је неопходно идентификовати и проактивно на њих деловати. Рурална политика се мора ослањати на развојне фондове који подстичу инвестиције у рурална подручја, уважавајући њихове специфичности. Осветљавање кључних аспеката управљања руралним развојем, према захтевима и изазовима савремених економских тенденција, потврђује комплексност, значај и актуелност ове проблематике, при чему се могу издвојити следећи закључци:

□ Већи број теоријских анализа, као и друштвено-економска реалност, показују да је за успешан рурални развој битна стратегија развоја руралних подручја, усмерена на повећање и диверзификацију руралне економије, која омогућава различитим актерима да искористе свој територијални капитал, специфичности и компаративне предности.

□ Концепт одрживог развоја је савремени развојни концепт који обухвата четири аспекта: еколошку одрживост, економску производну одрживост, друштвену социјалну одрживост и културу као четврту димензију. Овај закључак верификује прву хипотезу постављену у дисертацији.

□ Стратегија одрживог развоја усмерена је на три међусобно повезана приоритета: (1) Паметан раст - развој економије засноване на знању и иновацијама (научно-технолошка истраживања и развој, иновације, образовање и дигитално друштво); (2) Одрживи раст - истовремено подстиче конкурентност и производњу која се ефикасније односи према ресурсима; (3) Инклузивни раст – боља партиципација на тржишту рада, борба против сиромаштва и социјална кохезија. Зато је њу потребно конципирати дугорочно, са јасним приоритетима и циљевима, а њена реализација се мора континуирано пратити и константно унапређивати.

□ Реформа система управљања сматра се кључем за решавање проблема одрживог развоја и намеће потребу за успостављањем нових система комуникације, на свим нивоима доношења одлука, у креирању и спровођењу стратегије одрживог развоја.

□ Интегрални рурални економски раст и одрживи развој руралних подручја, посебно у условима турбулентног окружења, није могуће остварити без целовите и конзистентне политике.

□ Утицај економске глобализације на одрживи развој остварује се преко убрзања темпа привредног раста и заштите животне средине, мењајући степен коришћења ресурса и ниво загађења унутар земаља, вршећи дифузију капитала и технологије. Поређењем позитивних и негативних утицаја глобализације на одрживи развој, може се рећи да је процес глобализације допринео изградњи повољнијег амбијента за остваривање одрживог развоја и да је глобализација реалност која се мора прихватити, али не по цену анулирања националних интереса и културних вредности. Процес глобализације наметнуо је питање улоге приватног сектора и мултинационалних корпорација у одрживом развоју, које својом великом финансијском и тржишном снагом остварују утицај на обликовање развојне перформансе развијених земаља, а посебно земаља у развоју.

□ Имајући у виду мултидимензионални карактер руралног развоја, институционални оквири се често мењају, а у зависности од територијално-административне уређености земље, учесници у процесу руралног развоја потичу од локалног нивоа, преко средишњег (субрегионалног) и регионалног нивоа, до нивоа централне власти на националном нивоу.

□ Мада још увек не постоји општеприхваћена дефиниција руралности, под руралним подручјима се подразумевају одређени делови земље који су карактеристични по малом броју становника, односно, по ниској густини насељености или по одређеним социоекономским одликама. За потребе међународних поређења, највише се користе методологија OECD-а и Европске уније.

□ Концепт интегралног руралног развоја представља комплексан развој одређеног руралног подручја, на основу расположивог територијалног капитала, односно, материјалних и нематеријалних развојних ресурса. Као такав, овај концепт подразумева уравнотежени развој руралних региона, посматран са демографског, социо-економског, просторног, међусекторског, традиционално-културолошког и еколошког аспекта.

□ Значајан фактор развоја руралних подручја је и „погодност руралне средине“, који се односи се на широк спектар природних и вештачких карактеристика руралне средине, укључујући неприступачне пределе, култивисане пределе, историјске споменике и културну традицију.

□ У оквиру Европске уније одвијао се интензивни процес трансформације једностране сеоске привреде у руралну економију, као и неразвијеног концепта руралног развоја у стратегију интегралног одрживог развоја руралних подручја, кроз дугорочне стратешке циљеве, као што су: конкурентност пољопривреде; одрживо управљање природним ресурсима и климатским променама; просторно уравнотежени развој руралних подручја; стабилност у производњи хране; увођење иновација; и пружање подршке младима. Реализацијом ових циљева, допринеће се превазилажењу изазова глобалног развоја, "зеленој економији" и креирању бољег институционалног оквира за јачање економске, еколошке и социјалне компоненте концепта одрживог руралног развоја, кроз групе мера и приоритетних оса.

□ Заједнички стратешки оквир (*Common Strategic Framework - CSF*) је стратешки документ ЕУ који обезбеђује координацију и спровођење Стратегије Европа 2020. Обухвата Европски фонд за рурални развој - EAFRD, Европски социјални фонд ESF, Кохезиони фонд - CF, Европски фонд за рибарство - EMFF и дефинише програме за које ће се користити ови фондови.

□ Рурална подручја Републике Србије одликују се великом разноликошћу у погледу величине и морфологије насеља, економског и социјалног развоја, квалитета живота, демографских карактеристика, културолошких и других специфичности.

□ Резултати Пописа становништва из 2011. године показују да су демографски трендови у руралним подручјима све неповољнији. Сеоско становништво је смањено за 10,9%, те данас чини 40,6% укупног становништва Републике Србије.

□ Територија Републике Србије, укључујући Косово и Метохију, простире се на површини од 88.509 км², на којој се налази 6.158 насеља, од којих 193 представљају градска насеља, а 5.965 су остала насеља, која се сматрају руралним. На подручју Шумадије и Западне Србије, од укупно 2.112 насеља, 97,5% спадају у остала насеља (сеоска насеља). У Региону Војводине, од укупно 467 насеља, 88,9% су сеоска насеља, а у Региону Јужне и Источне Србије, од укупно 1.973 насеља, 97,7% су сеоска насеља. У Београдском региону, од укупно 157 насеља, 89,8% спадају у сеоска насеља. Једна од кључних карактеристика сеоског становништва је и неповољна старосна, поседовна и образовна структура.

□ Приходи сеоских домаћинстава највећим делом (35–42%) потичу од прихода из радног односа и пензија (око 30%), а приходи од пољопривреде варирају у интервалу 6–9% укупно расположивих средстава домаћинстава. Родне неједнакости у домену економске партиципације су веома изражене међу руралном популацијом. Значајно је смањење броја жена у укупном становништву (процент промене 2002/2011. године је износио - 11,6%).

□ У Републици Србији постоје велике регионалне разлике у погледу руралног сиромаштва. У руралним подручјима је два пута израженије сиромаштво становништва него у урбаним подручјима, чиме је потврђена друга хипотеза у дисертацији. Будући да се економска криза снажно рефлектује на незапосленост, извесно је да ће тренд раста сиромаштва на селу и даље бити присутан. Развијеност социјалног капитала и мрежа у руралним подручјима Републике Србије је релативно скромна у погледу бројности и врста/типова организација цивилног друштва које су у овим срединама присутне.

□ Мрежа школа у руралним подручјима је неразвијена и мали број деце похађа предшколске установе. Удаљеност средњих школа од сеоских подручја у значајној мери утиче на то да сеоска деца у мањем проценту завршавају средњу школу у односу на градску децу. Такође, присутан је и дигитални јаз у притупачности и примени ИК технологија.

□ Дефинисање руралних области у Републици Србији није званично усклађено са OECD и Еуростат стандардима. Према Уредби о Номенклатури статистичких територијалних јединица, одређивање статистичких функционалних територијалних целина према нивоима изводи се тако што ниво НУТС 1 чине територијалне јединице Србија север и Србија југ; региони су ниво НУТС 2: 1. Београдски регион; 2. Регион Војводине; 3. Регион Шумадије и Западне Србије; 4. Регион Јужне и Источне Србије; 5. Регион Косово и Метохија. Ниво НУТС 3 чине јединице локалне самоуправе у саставу управних округа/области.

□ Емпиријско-статистичка анализа указује да, када критеријуме OECD-а за руралност региона применимо на НУТС 2 ниво региона у Србији, чак су три од четири претежно рурални, са израженим падом броја становника и врло малом густином насељености (само Београдски регион припада претежно урбаном типу подручја).

□ На основу SWOT анализе, генерални закључак је да рурална подручја Србије поседују значајне ресурсе, и по обиму и по њиховој разноврсности, за диверзификовани рурални развој, али да је неопходно јачање економске ефикасности и конкурентности руралних подручја. Достигнути ниво развоја руралне економије је низак, што се одражава и на укупни животни стандард руралног становништва.

□ Превазилажење релативне заосталости руралних подручја, могуће је остварити, пре свега, проактивним деловањем на унутрашње и спољне изазове развоја руралних подручја. Да би се остварила адекватна валоризација територијалног капитала руралних подручја и повећала њихова атрактивност за живљење, потребно је утврдити кључне моделе развоја (традиционалне и савремене), остварити демографску ревитализацију сеоских подручја и осмишљеним и економски ефикасним развојним пројектима. Успешност решавања наведених унутрашњих и спољних изазова опредељена је спремношћу државе да концептом развојне улоге, креира нову стратегију руралне политике, коју не треба схватити као класичну државну интервенцију. Неопходно је да креатори руралног развоја иницирају здрав пословни амбијент, макроекономску стабилност, улагање у образовање, истраживање и развој, развој нематеријалне инфраструктуре, развој МСП, ИТ технологија.

□ Као посебно важни унутрашњи изазови за које је потребно наћи решења, идентификовани су: ресурси, конкурентност, креативност и иновативност у руралном развоју, тржишни ланци и логистичка подршка развоју руралних подручја, територијална кохезија и смањење сиромаштва у руралним подручјима.

□ У Стратегији развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Србије, као најзначајнији спољни изазови, истичу се: климатске промене, глобализација светске привреде, чланство у Светској трговинској организацији и захтеви процеса интеграције у Заједничку аграрну политику ЕУ.

□ Адаптација на климатске промене захтева промене у руралној и аграрној политици, где су неопходне су мере прилагођавања, у циљу спречавања или смањивања губитака, па чак и претварања климатских промена у предности. Модел “climate-smart agriculture” подразумева да пољопривреда адекватно одговори на ове изазове, односно, да се благовремено прилагоди климатским условима који се мењају, да систем производње буде продуктиван и одржив, у исто време.

□ Продор међународног капитала присутан је и у развоју руралних подручја, у свим секторима руралне економије. Глобализовање руралне привреде инсистира на конкурентности, квалитету и безбедносним светским стандардима. Када су у питању пољопривреда и рурални развој у Србији, процес глобализације изложио је овај сектор фундаменталним променама, које пружају одређене могућности, али и опасности, па се управљање променама одвија у релативно неповољном окружењу.

□ У међународним интеграционим процесима, пољопривреда и рурални развој Републике Србије се суочавају са значајним променама развојне политике. У овим процесима, нарочито се истиче значај усаглашавања овог сектора са захтевима Светске трговинске организације (СТО) и процесом интеграције у ЕУ.

□ Према оцени ЕУ, Србија има повољне климатске услове за пољопривреду, богате земљишне ресурсе и биодиверзитет. Упркос томе, продуктивност рада је ниска. Приноси су знатно испод могућности, углавном због недостатка: финансијских средстава, савремене технологије, генетичких ресурса или знања.

□ Мере подршке руралном развоју Републике Србије у периоду 2014-2024. године предвиђене су у оквиру приоритетних стубова развоја и представљене су по потпериодима и они се дефинишу на нивоу трогодишњих временских интервала. Предвиђени потпериоди су: Потпериод економске кризе (2014–2016.) – током овог периода ставља се акценат на очување стабилности система подршке, без радикалних измена у структури мера и обима средстава; Потпериод поновног привредног раста и приступа IPARD средствима (2017–2020.) – очекује се да ће у овом периоду доћи до значајнијег раста БДП-а, чиме би се отворио простор за раст средстава намењених подршци пољопривреди и руралном развоју; и Потпериод новог програмског периода ЕУ (од 2020.) – период јаке концентрације на приступање и стицање квалификација за повлачење што већих ЕУ фондова након приступа. За спровођење политике руралног развоја потребан је велики број институција на националном, регионалном и локалном нивоу.

□ За одрживи рурални развој изузетно је важно финансијско окружење које чине финансијске организације и финансијски инструменти на које се рурални предузетници могу ослонити. У изградњи и развоју система финансирања пољопривреде и руралног развоја у тржишним условима, држава треба да обезбеди функционисање интегралног тржишта и заштиту права учесника на финансијском тржишту, уз уважавање специфичности агропривреде. Уједно, то је и њен одговор на унутрашње и спољне изазове развоја руралних подручја, чиме су верификоване пета и седма хипотеза у дисертацији.

□ Инвестиције у руралну економију и руралне заједнице намењене побољшању приступа основним услугама, инфраструктури и побољшању стања животне средине, од виталног су значаја за повећање квалитета живота у руралним подручјима и пораст њихове атрактивности за инвеститоре. Да би рурална подручја постала атрактивнија, неопходно је промовисање одрживог развоја и стварање нових прилика за запошљавање, нарочито за младе и за жене, као и лакши приступ најновијим информацијама и информационо-технолошким решењима, чиме је потврђена трећа хипотеза у дисертацији.

□ Најважнији вид државне подршке пољопривреди и руралним подручјима остварује се путем аграрног буџета. Аграрни буџет је део укупног буџета Републике Србије који је уведен у политичку праксу Србије 1996. године, са циљем да обезбеди

стабилне финансијске изворе за подстицање развоја пољопривреде и руралних подручја. У структури Аграрног буџета предвиђене су посебне подстицајне мере намењене ревитализацији села. Структура буџетске подршке руралном развоју у Републици Србији је, по узору на подршку у ЕУ, подељена у осе за: Инвестиције у пољопривреди за унапређење конкурентности и достизање стандарда квалитета; Подстицаји за одрживи рурални развој; Подстицаји за унапређење руралне економије; и Подстицаји за подршку програмима који се односе на припрему и подршку локалним стратегијама руралног развоја.

□ Важан вид подршке су и фондови ЕУ за рурални развој. Европска комисија је почетком 2015. године усвојила IPARD -2 за Републику Србију, за који би требало да буду финансиране мере до 2020. године, а односе се на: инвестиције у пољопривредна газдинства; подршку пољопривредним удружењима; инвестиције у физичку имовину у вези са прерадом и маркетингом пољопривредних производа и производа рибарства; развој и диверзификацију пољопривредних газдинстава; развој руралне инфраструктуре; припреме и спровођење локалних стратегија развоја и техничку помоћ; агро-еколошко-климатске мере и мере органске производње; као и мере за припрему и имплементацију Leader приступа.

□ Укупно предвиђена средства за Републику Србију до 2020. године, од стране ЕУ, износе 175 милиона евра, с тим да је за 2015. годину био предвиђен износ 15 милиона евра (средства нису коришћена), а сваке наредне године износ се повећава за 5 милиона евра, да би у 2020. години достигао 45 милиона евра. Република Србија треба да обезбеди око 56 милиона евра, тако да ће укупна јавна помоћ износити око 231 милион евра. Унапређењем административних капацитета, Република Србија је, почетком 2016. године, стекла могућност коришћења средстава из IPARD-2 фонда. Због тренутног стања у пољопривредном сектору, највеће потенцијалне користи од IPARD фонда, са аспекта руралног развоја, могле би се остварити ако би се већи износ средстава усмерио ка мањим газдинствима са претежно сточарском производњом. Међутим, уз све строжије стандарде, које доноси прикључивање ЕУ, ова домаћинства, иако представљају већинског корисника обрадивих површина (око 82%) неће бити у могућности да остваре значајна средства из овог фонда. Овим је четврта хипотеза у највећој мери потврђена, уз наглашавање недостатака овог претприступног фонда.

□ Прекогранична сарадња Републике Србије у области руралног развоја остваривала се кроз програме CARDS, IPA и IPA 2. Кроз CARDS програм у периоду 2004–2006. обезбеђена су финансијска средства за учешће Србије у активностима у оквиру прекограничних програма Суседске сарадње. Укупан буџет за Србију у оквиру CARDS Суседских програма износио је укупно 17,5 милиона евра: програм између Мађарске и Србије је био вредан 4 милиона евра, Румуније и Србије 5,6 милиона евра,

Бугарске и Србије 4 милиона евра, Јадрански програм 1,1 милион евра, CADSES (Central Adriatic Danubian South-Eastern European Space - Подручје Централне Европе, Јадрана, Подунавља и Југоисточне Европе) 2,8 милиона евра.

□ Програми прекограничне сарадње Европске уније за период 2007-2013. године у којима је учествовала Република Србија односе се на шест програма са суседним државама и два програма транснационалне и међурегионалне сарадње - IPA, Јадрански програм и програм Југоисточне Европе.

У финансијском периоду 2014–2020. година, Србија учествује у осам програма прекограничне и транснационалне сарадње, и то: Мађарска–Србија, Румунија–Србија, Бугарска–Србија, Хрватска–Србија, Србија–Босна и Херцеговина, Србија–Црна Гора, Јадранско–јонски транснационални програм и Транснационални програм Дунав. За сваки програм предвиђена су средства и приоритети које треба остварити.

□ Формирање мреже за рурални развој у земљама које су у фази приступања Европској унији, веома је значајно. Мрежа за рурални развој Србије има за сврху да обезбеди подршку актерима у руралном развоју, кроз иницирање, умрежавање и промоцију учесника, потенцијала и предности, што доприноси јачању и унапређењу квалитета живота у руралним подручјима.

□ Веома је изражен значај локалних предузетничких и иновативних потенцијала за развој сеоских заједница, у циљу да се обезбеди уравнотежен технолошки развој руралних области, повећа конкурентност и квалитет живота руралног становништва.

□ Форме јавно-приватних партнерстава у развоју руралних подручја Републике Србије су различите, а степен међусобне подршке становника села има посебно значење и важност. Како се локалне самоуправе у Србији налазе тек у почетној фази процеса успостављања политичког, правног и административног оквира, који ће омогућити и олакшати развој приватног сектора и заснивање јавно-приватних партнерстава, потребна им је непосредна подршка за реализацију циљева јавно-приватног партнерства.

□ За рурална подручја Србије, избор диверзификације и специјализације руралних активности је веома важан. Регионално посматрано, *push* диверзификација је доминантна у подручјима која се карактеришу географском изолацијом, неразвијеном инфраструктуром, неразвијеним тржиштем, девастираним економским системом и др. *Pull* диверзификација је могућа на подручјима где су доступне технолошке иновације, где постоји развијено тржиште или снажна веза са другим тржиштима ван локалне економије.

□ Како су рурални становници носиоци развоја села, поред економске диверзификације, неопходна је и демографска ревитализација руралних подручја и већа афирмација сеоског газдинства, професионализација пољопривредног занимања и предузетничке иницијативе, да би се валоризовали сви облици културних вредности и традиције села.

□ Развој малих и средњих предузећа (МСП) је основни чинилац модерне тржишне економије и средство да се стимулише предузетништво. Посебан значај ова предузећа имају у отварању нових радних места, диверзификацији економских активности, позитивно утичу на извоз и дају значајан допринос одрживом руралном развоју. Нова Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године, Републике Србије, утврђује оквир, циљеве, приоритете и мере за унапређење развоја микро, малих и средњих предузећа и предузетништва у наредном средњорочном периоду.

□ Развоју малих и средњих предузећа у органској производњи придаје се изузетан значај за одрживи развој руралних подручја. Бројни мултипликативни позитивни ефекти, које она производи за економски, еколошки и социјални систем, потврђују да се њени принципи темеље на одрживом развоју. Република Србија има повољне услове за развој органске пољопривреде, јер њене територије великим делом припадају брдско-планинском подручју које је још увек остало ван сфере интензивне производње. Нажалост, у Србији се органска производња обавља на само око 0,4% укупне обрадиве површине, а дугорочно гледано, ова производња би могла допринети смањивању разлика између развијених и неразвијених региона.

□ Рурална подручја Србије имају шта да понуде као аутентични бренд, посебно производе заштићеног географског порекла, који садрже карактеристике поднебља, културе, традиције и свега што је одлика нашег амбијента. Нажалост, за разлику од других земаља, Србија касни са процесом заштите својих производа, а веома је битно имати брендиране производе.

□ Могућности развоја сеоских подручја садржане су у њиховој модернизацији, посебно у економској диверзификацији и урбанизацији, уз очување социо-културних обележја, кроз рурални туризам. У циљу процене туристичких потенцијала руралних подручја, значајна је методологија Светске туристичке организације УН, која се заснива на идентификацији и класификацији релевантних туристичких елемената, класификованих у три групе и то: фактори, атрактори и подршка - FAS анализа.

□ Еколошки проблеми руралног развоја данас су веома актуелни, па политика заштите животне средине има за циљ решавање бројних проблема очувања животне средине. У Србији се примењују домаћи и међународни стандарди и прописи за

управљање заштитом животне средине ISO 14001, укључујући у Систем управљања и заштите животне средине ЕУ - систем ЕМАС.

□ Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије у периоду 2014-2024. године, предвиђене су мере подршке за заштиту животне средине и подстицаји одрживом развоју, кроз интегрални систем управљања отпадом и коришћење обновљивих извора енергије. Шира примена нових и недовољно коришћених извора енергије, као што су енергија сунца, ветра, хидроенергија, геотермална енергија, енергија чврсте и течне биомасе, биогаз, биодизел, биоетанол, утичу на ефикасност пољопривреде и смањење њеног негативног утицаја на животну средину.

□ Улагања у образовање, истраживања и науку се у будућности рефлектују као продуктиван допринос привреди и друштву, и поспешују конкурентску предност на глобалном тржишту. Нажалост, емпиријска анализа је указала да побољшање услова образовања и описмењавања одраслог становништва је услов за стабилност земље, а целоживотно учење даје допринос том циљу. Међутим, одлив младих школованих људи и велики проценат неписмених лица старих преко десет година, указује да људски ресурси не могу бити одлучујући фактор развоја у руралним подручјима. Ту посебно треба истаћи значај еколошког образовања.

□ Технички прогрес у руралној привреди има веома комплексни карактер и обухвата развој и примену проналазака и метода многих научних дисциплина, које се међусобно прожимају и условљавају. Посебан изазов у развоју руралне економије засноване на знању представљају савремене информационо-комуникационе технологије, које су нарочито битне за пољопривредна предузећа, МСП у руралним подручјима, младе пољопривреднике, жене, старије особе и друге ризичне групе.

□ За одрживи развој пољопривреде и руралних подручја, генетска и биолошка разноврсност је веома важна. Богатство флоре и фауне, богатство генетским ресурсима и велика биолошка разноврсност су природна компаративна предност у сваком погледу, а нарочито у пројектовању одрживог руралног развоја. Република Србија је израдила Стратегију биолошке разноврсности за период од 2011. до 2018. године, где се посебно издвајају савремене биотехнологије, генетски инжењеринг и прецизно фармерство.

□ Координација сарадње је нарочито важна у истраживањима, као што су заштита животне средине и прекограничне сарадње, која нису економски непосредно исплатива, па је у ту сврху основано Светско удружење за научно технолошка истраживања, COST (European Cooperation in the field of Scientific and Technical research). Велика предност COST-а је што се кроз тај програм на ефикасан начин остварује научно-техничка

сарадња између земаља различитих степена развоја, те се на тај начин врши интеграција европске науке, технологије и истраживања.

□ Да би се Србија укључила у примену савремених технологија у руралним подручјима, у наредном периоду треба да омогући: унапређење стања опште информационе писмености; подстицање ширег коришћења и веће доступности интернета и глобално умрежавање у информатичко друштво.

□ Квалитет је битна компонента стратегије развоја пољопривредне производње и конкурентности. Као главни алати система управљања квалитетом хране, користе се одговарајући модели: ISO 9000, HACCP, GMP, ISO 22000, ISO 14000, HALAL стандард, Кошер стандард, BRC стандард, GOST-R стандард, Demeter, GLOBAL G.A.P., IFS стандард.

□ Схватајући економски и социјални значај руралних подручја, развијене земље уводе оригиналне приступе руралном развоју, где међу најзначајније спада LEADER иницијатива (*links between actions for the development of rural economy*), скраћеница за мрежу акција, усмерених на развој руралне економије. LEADER I иницијатива окупљала је локалне акционе групе (LAG) у мање развијеним руралним областима, што је омогућавало умрежавање и размену идеја и искустава. LEADER II иницијатива унела је сарадњу и иновације као додатне програмске димензије, а LEADER+ је био доступан у свим руралним областима, као подршка интегрисаном територијалном развоју применом стратегије "одоздо на горе", сарадњи између руралних подручја и умрежавању.

□ Увођење LEADER приступа у Србији представља саставни део приступања Републике Србије ЕУ. Пројекат LEADER Иницијатива Србија (LIS пројекат), пружао је помоћ за имплементацију LEADER приступа у руралном развоју у Републици Србији у периоду 2011-2013. године. LEADER концепт проширен је за Програмски период 2014-2020. године, под називом Модел локалног развоја подређеног заједници (CLLD модел - *Community-Led Local Development*), у складу са LEADER принципима, чиме је верификована шеста хипотеза у дисертацији.

□ Стратегијом пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024.године, предвиђена је подршка руралном развоју кроз LEADER иницијативу. Програм Уједињених нација за развој (UNDP) спровео је пројекат Јачање руралног социјалног капитала, који је подржао локалне акционе групе и акције које личе на LEADER и мобилисао рурални социјални капитал кроз промоцију руралних развојних активности.

□ Како је партиципативни приступ још увек слабо заступљен у Србији, институционалне структуре задужене за спровођење политике руралног развоја још увек немају довољно капацитета да прате иновативне приступе у руралном развоју.

□ Многобројни примери, кроз програме ревитализације руралних подручја, у земљама ЕУ, попут Чешке, Словачке, Шкотске, у оживљавању руралног туризма, МСП, традиције и обичаја, повећања квалитета know-how, су примери добре праксе и за Србију, где се кроз низ пројеката у оквиру одрживог туризма, развоја културне баштине, заштите животне средине и др., у Кладову, Пироту, Дивчибарима, Старој Планини, могу применити, уз уважавање њихових специфичности. Такође, развој задругарства, удружења и мрежа за рурални развој су значајни за унапређење квалитета живота у руралним подручјима Србија.

□ У циљу приказивања степена развијености сеоских заједница на нивоу НСТЈ 2 (Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Војводине), нивоу НСТЈ 3 (Шумадијска област, Рашка област и Средњобанатска област) и НСТЈ 4 (Крагујевац, Нови Пазар и Зрењанин), односно, села у тим општинама (Доње Јарушице, Рајчиновиће и Ботош), спроведено је емпиријско истраживање по 25 домаћинстава у сваком селу. Други значајан мотив истраживања био је да се утврде узроци заостајања развоја малих руралних заједница, као и утврде потенцијали за излазак из сиромаштва, ставови и перцепције становништва о руралном окружењу.

□ Преглед значајних развојних карактеристика села приказан је SWOT анализом, која је указала да, поред значајних предности, проблем у селима представља неразвијена инфраструктура, социјална и здравствена заштита, тренд напуштања села, младих је све мање, недовољна подршка локалне и регионалне власти, недостатак предузетничке иницијативе и др. Идентификоване су могућности и претње, утврђени модели развоја и диверзификације руралне економије за свако село.

□ Мада Регион Шумадије и Западне Србије учествује у БДП Републике Србије са 18,19%, а Регион Војводине са 27,2%, а и посматрана села су различите социоекономске развијености, уочава се већи оптимизам у неразвијеним подручјима, што кореспондира са смањењем броја становника и домаћинстава у селима Шумадијске и Средњобанатске области, а повећавањем у Рашкој области, где је забележена и најповољнија старосна структура становништва.

□ За утврђивање ставова испитаника о квалитету живота на селу, коришћена је петостепена Ликертова скала, на основу које су бодовани одговори на постављене тврдње. Треба истаћи, у све три области, становници су истакли да не би напустили село, без обзира на незадовољство које су исказали у другим одговорима на постављене тврдње из анкетног упитника.

Приближавање Републике Србије Европској унији представља велики изазов за целокупни друштвено-економски систем, посматран са становишта унутрашњих и спољних изазова читавог процеса. Рурална економија има релевантан значај за укупну привреду Републике Србије, што додатно повећава интерес за овај сектор у европским интеграцијама. Само свеобухватан приступ на националном нивоу, кроз координиране мере свих секторских политика, могао би да доведе до значајнијег помака у руралној развијености у Републици Србији. Хипотезе су у највећој мери потврђене, међутим, присутна су и одређена истраживачка ограничења, која проистичу из методолошких потешкоћа детерминисања свих важних фактора који утичу на рурални развој, а који представља дугорочан процес, заснован на адекватним политикама, стратегијама и моделима, чији резултати нису видљиви у краћем временском периоду.

Литература

1. Алексић, С., Антонијевић, Д. (2014) Интегрално управљање отпадом, *Примењена екологија*, Министарство пољопривреде и заштите животне средине Републике Србије, Београд.
2. Алексић, Ј. (2014) *Примењена екологија*, МПЗЖС Републике Србије, Београд.
3. Андрић, М. (2007) *Прописи и стандарди из области пољопривредно - прехрамбене производње*, Квалитет, Пословна политика, Београд.
4. Аранђеловић, З. и Петровић-Ранђеловић, М. (2006) Does Foreign Direct Investment Harm the Host Country's Environmental Performance? An Alalytical Assessment, *Economic themes*, Niš, No 6.
5. Bandura, A. (2007) Impending ecological sustainability through selective moral disengagement, *Internal Journal of Innovation and Sustainable Development*, No 2, pp. 8-35.
6. Бабовић, Ј., Лазић, Б., Малешевић, М., Гајић, Т. (2005) *Агробизнис у еколошкој производњи хране*, Научни институт за ратарство и повртарство, Нови Сад, стр. 61-67.
7. Бартула, М. (2014) *Одрживо коришћење и заштита природних ресурса у прекограничном подручју Србија – Босна и Херцеговина*, Општина Богатић, Унија еколога, Београд.
8. Бартула, М., Амићић, Ј. (2011) Парципативни приступ и економска процена као предуслови адекватног управљања мочварним подручјима, *International Conference Nature Protection in XXI Century*, Book No 2/2011, Завод за заштиту природе Црне Горе, стр. 701–705.
9. Бартула, М. (2014) *Менаџмент животне средине*, Факултет за примењену екологију, Футура, Београд.
10. Бекер, Е. (2005) Економски аспекти глобализације, *Привредна изградња*, бр.3-4, Економски факултет, Нови Сад.
11. Богданов, Н. (2007) *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, UNDP, Београд.
12. Богданов, Н. (2015) *Рурални развој и рурална политика*, Београд, Република Србија: Пољопривредни факултет.
13. Богданов, Н., Ђорђевић, С. (2005) *Мултифункционална пољопривреда – концепт и институционални оквир*, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, ИЕП, Београд.
14. Богданов, Н., Зечевић, Б. и Версаци, А. (2011) *Јавно-приватно партнерство у руралном туризму*, УНДП, Београд.
15. Божић, Д., Богданов, Н. и Шеварлић, М. (2011) *Економика пољопривреде*, Пољопривредни факултет, Београд.
16. Бошковић, Г., Анђелковић-Пешић, М. (2011) *Управљање квалитетом – основа конкурентности предузећа и привреде*, Економски факултет Универзитета у Нишу.

17. Василевска, Љ. и Рибар, М. (2007) *Стратешки приступ руралном развоју – предности и ограничења примене допунских активности*, Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу, Завод за проучавање села, Београд.
18. Васиљевић, З., Шеварлић, М. (2005) *Финансирање мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја у ЕУ – искуства за Србију*, Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд.
19. Влада Републике Србије (2008) *Национална стратегија одрживог развоја*, Влада РС, Београд.
20. Влада РС (2008) Стратегија развоја конкурентних и иновативних малих и средњих предузећа за период од 2008. до 2013. године („Службени гласник РС”, број103/08)
21. Влада РС (2015) *Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године*, Влада РС, Београд.
22. Владушић, Љ (2012) Јавно-приватно партнерство у функцији бржег економског развоја, *Зборник радова Економског факултета*, Економски факултет Пале Универзитета у И. Сарајеву, БиХ.
23. Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2014) *Agricultural Policy and European Integration in South-Eastern Europe*, FAO.
24. Вујичић, М., Јовановић, П., Ристић, Л. (2008) *Туризам и агробизнис*, Државни Универзитет у Новом Пазару, Нови Пазар.
25. Вујичић, М., Ристић, Л. (2006) *Економика пољопривреде*, Економски факултет у Крагујевцу, Крагујевац.
26. Вујичић, М., Ристић, Л., Обрадовић, С. (2012) Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina’s local self-government, *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, NAM, Kyiv, Ukraine, pp. 339-345.
27. Вујичић, М., Ристић, Л., Машевић, Љ. (2006) *Менаџмент у агробизнису*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
28. Вујичић, С.М., Ристић, Л., Костић, М.М. (2015) Класификација руралних подручја Региона Шумадије и Западне Србије према критеријуму густине насељености, *Економски погледи*, Vol. 17, бр. 1, Економски факултет Универзитета у Приштини. стр. 35-48.
29. Gauvrit, L., Schaer, B. (2013) *A glimpse on organic markets in Eastern Europe*, *BioFach 2013*, <http://orgprints.org/22345/7/gauvrit-schaer-2013-biofach.pdf>
30. Giddings, B., Hopwood, B. & O'Brien, G. (2002) Environment, Economy and Society: Fitting them Together into Sustainable Development, *Sustainable Development*, No. 10/2002.
31. Gidens, E. (2009) *Европа у глобалном добу*, Клио, Београд.
32. ГКЕ (2016) Група за креативну економију, Београд, *Креативна привреда и економски развој Србије*, <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/>

33. *GLOBAL G.A.P.* (2015), Available at www.globalgap.org
34. Grzebyk, M. & Stec, M. (2015). Sustainable Development in EU Countries: Concept and Rating of Levels of Development. *Sustainable Development* 23, 110-123.
35. Dasgupt, P. & Heal, G. (1979) *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
36. Data Monitor (2011) *Industry profile: Organic Food in Europe*, DM.
37. Duran, C. D., Artene, A., Gogan, M. L. & Duran, V. (2015). The objective of sustainable development - ways to achieve welfare. *Procedia Economics and Finance*, 26, 812-817.
38. Dunay, A. T. (2011) *Development of rural areas through the CAP 2020 and Europe 2020 strategies*, Szent István University, Gödöllő, стр. 163, http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2011_T11%2826%29_z3_s161.pdf
39. Ђуричин, Д., Јаношевић, С., Каличанин, Ђ. (2013) *Менаџмент и стратегија*, ЦИД, Економски факултет у Београду.
40. ЕАР (2006) *Рурални развој као велики стуб политике*, Европска агенција за реконструкцију, Београд.
41. ЕС (2010) *RD policy 2007-2013*, <http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/>
42. ЕС (2010) *Strategy Europe 2020 - A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, European Union, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
43. ЕС (2014) *Action Plan for the future of Organic Production in the European Union*, http://ec.europa.eu/agriculture/organic/documents/eu-policy/european-action-plan/act_en.pdf
44. ЕС (2014) *Rural development 2014-2020*, <http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/>
45. ЕС (2014) *The Common Agricultural Policy after 2013*, ЕС, DG Agriculture and Rural Development, Brussels, Belgium, www.ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013
46. ЕС (2015). *Република Србија - Извештај о напретку 2015 - радни документ*, Брисел: Европска комисија.
47. ЕК (2014) *Заједничка пољопривредна политика у сусрет 2020.*, http://ec.europa.eu/croatia/pdf/cap-2020-general-presentation_hr.pdf
48. ЕК (2014) *CAP у сусрет 2020*, http://ec.europa.eu/croatia/pdf/cap-2020-general-presentation_hr.pdf
49. ЕУ (2011) *Рурални развој Европске уније након 2013. године*, стр. 6., доступно на https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=C5C0B102-D148-4F32-DE82-0C44A40BBA01
50. ЕУ (2011) *Рурални развој Европске уније након 2013. године*, стр. 6, доступно на https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=C5C0B102-D148-4F32-DE82-0C44A40BBA01
51. ЕУ (2016) *Organic Agriculture - Logo*, European Commission - European Union, Brussels, http://ec.europa.eu/agriculture/organic/downloads/logo/index_en.htm

52. EU Rural Review (2012) *Networks and networking rural development policy*, 14/12, ENRD, Belgium.
53. Eurostat (2014) *Urban-rural typology update, Updated urban-rural typology: integration of NUTS 2010 and the latest population grid*. Eurostat of the EU-Statistical Office of the EU, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Urban-rural_typology_update
54. Eurostat (2015) *Urban-rural typology*. Eurostat of the European Union - Statistical Office of the EU, http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Urban-rural_typology
55. Eyorn, F., Heeb, M., Weidmann, G. (2003) *IFOAM Training Manual for Organic Agriculture in the Tropics*, IFOAM, Bonn, Germany.
56. Живков, Г., Дулић-Марковић, И., Тар, Д., Божић, М., Милић, Б., Пауновић, М., Bernardoni, P., Александра Марковић, А. и Теофиловић, Њ. (2012). *Будућност села у Србији*. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (ТСУСС), Београд, http://www.inkluzija.gov.rs/files/buducnost_sela_web.pdf
57. Живковић, В. (2004) Европски акциони план за органску храну и пољопривреду и његов значај за Србију, *Европско законодавство*, 9-10/04.
58. Живковић, В. (2004) Програм ЕУ о унапређењу биолошке и генетске разноврсности, *Европско законодавство*, 1-3/04.
59. Закић, З. и Стојановић, Ж. (2008) *Економика аграра*, Економски факултет у Београд.
60. *Закон о заштити животне средине* (2004) Сл. Гласник РС, бр. 135/2004.
61. Зарић, В. и Миздрак, Н. (2000). Методологија утврђивања регионалних разлика у ЕУ. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Економски факултет, Ниш.
62. Здравковић, Д., Радукић, С. (2006) *Национални систем одрживог развоја и заштита животне средине у процесу придруживања ЕУ*, Пеликан принт, Ниш.
63. ЗЗПС (2016) Завод за заштиту природе Србије, *Европска награда за пројекат заштите села Гостуша - „камено село“ у Парку природе „Стара планина“*, <http://www.zzps.rs/>
64. ICT (2015) *GLOBAL G.A.P.*, Infor-consusting team, Београд.
65. *IFOAM* (2016) Међународна федерација покрета за органску пољопривреду, <http://www.ifoam.bio/en/organic-landmarks/principles-organic-agriculture>
66. IISD (2017) *International Institute for Sustainable Development*, www.iisd.org
67. IPCC (2001). *Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.
68. IPCC (2015) *Међународна конференција о клими*, Париз, <http://www.ambafrance-srb.org/>
69. Јовановић, С., Радукић, С. и Петровић-Ранђеловић, М. (2011) *Теоријски и институционални оквир одрживог развоја*, Економски факултет Универзитета у Нишу.

70. Калентић, М., Стефановић, Е., Симић, И., Марз, У. (2014) *Органска пољопривреда у Србији 2014*, Национално удружење за развој органске производње „Serbia organica“, Београд.
71. Канцеларија за европске интеграције (2015) *Програми прекограничне и транснационалне сарадње: 2014-2020*. Београд: Влада РС, Канцеларија за европске интеграције, Република Србија.
72. Консултантска кућа Мојсијев-Вршац (2017), *LAG*, Консултантска кућа Мојсијев, Вршац, <http://www.mojsijev.com/ruralni-razvoj/137-lokalne-akcione-grupe->
73. LAG Aberdeenshire (2012) *Rural Aberdeenshire, LEADER Local Action Group, LEADER European Programmes*, Inverurie, www.aberdeenshireleader.org
74. Лазаревић, Р. (2011) Органска пољопривреда – основни циљеви, *АгроПлод*, <http://www.agroplod.rs/stocarstvo/govedarstvo/organska-poljoprivreda-osnovni-ciljevi/>
75. Лазаревић, Г., Кнежевић, И. и Божић, Р. (2011) *Прекогранична сарадња*, Европски покрет у Србији, Београд.
76. Лазаревић, Б. (2010) Органска пољопривреда – залог за будућност, *Organic news*, No.1.
77. Logan, D., Delwin, R. & Regelbrugge, L. (1997) *Global Corporative Citizenship - Rationale and Strategies*, Hitachi Foundations, Washington, D.C.
78. London Sustainable Development Commission (2016) Available at <http://www.londonsdc.org/>
79. Лончар, Ј. (2005) Globalisation – Term, Begining and Trends of Development. *Geoadria*, 10(1), 91-104.
80. Luning, P., Marcelis, V.J. & Jongen, J.M.V. (2002) *Food quality management*, Wageningen Press, Netherlands.
81. Luyet, V., Schlaepfer, R., Parlange, B.M., Buttler, A. (2012) A framework to implement Stakeholder participation in environmental projects, *Journal of Environmental Management*, 111, pp. 213–219.
82. Marini, M. B. & Mooney, P. H. (2006) Rural Economics, in Cloke, T. Marsden & P. H. Mooney (Eds.) *Handbook of rural studies* (pp. 91-103), London: Sage.
83. Марковић, К. Његован, З. и Пејановић, Р. (2012) *Former and future reforms of Common Agricultural Policy of the EU*, Economics of Agriculture No 3/2012, Belgrade.
84. *Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији* (2011) UN WTO.
85. Mignaqui, V. (2014) Sustainable development as a goal: social, environmental and economic dimensions. *International Journal of Social Quality*, 4(1), 57-77.
86. Мијатовић, Б. (2014) *Сиромаштво у Србији у 2014. години*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије.
87. Милардовић, А. (1999) *Глобализација*, Осиејек-Загреб-Сплит: Пан Либер.

88. Миленковић, Ј. (2004) *Европско законодавство*, Институт за међународну политику и привреду, Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање, Београд, бр. 7/2004.
89. Миленковић, С. (2007) Економски односи традиционалног и савременог у руралном простору Републике Србије, *Традиционално и савремено у раду и животу људи у селу*, Завод за проучавање села, Београд.
90. Милошевић, С., Бијелић, И. и Адамовић, Ж. (2015) Значај и улога стандарда ISO 14001 у управљању заштитом животне средине, *"QUALITY 2015"*, Неум, Босна и Херцеговина.
91. Министарство пољопривреде и заштите животне средине РС (2014) *IPARD*, http://www.mpzss.gov.rs/wpcontent/uploads/datoteke/korisna_dokumenta/Serbia_IPARD_II_Program_finalni_prevodKorigovano_20_04_2015.pdf
92. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2006) *Гласник*, број 6, V/2006, МПШВ, Београд.
93. Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, Japan (2015) *JAS*, MAFFJ, Japan, <http://www.maff.go.jp/e/jas/specific/organic.html>
94. Moseley, M. (2003) *Rural Development – principles and practice*, SAGE Publications, London.
95. МПЗЖС (2014) *Будућност села у Србији*, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Република Србија, Београд.
96. МППР (2013) *Мрежа за подршку руралном развоју*, Република Србија, <http://www.ruralinfosrbia.rs/sr-lat/component/content/article/112-rd-network.html>
97. МПШВ (2009) *План стратегије руралног развоја 2009–2013*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије, Београд.
98. МРР Србије (2015), *Акциони план 2011-2015*, Мрежа за рурални развој Србије, Београд.
99. МСП (2004) *Актуелна питања транзиције – Мала и средња предузећа и агрокомплекс* - зборник радова - уредници Пауновић, Б. и Нововић, Н., Врдник.
100. МФРС (2011) *Студија: Преглед релаизације CARDS Суседских програма у Србији*, Министарство финансија Републике Србије, Београд.
101. Neil, K. (2005) Resources scarcity and economic growth, *Bruce Hall Academic Journal*, I (2005), pp. 57-71.
102. Његован, З., Пејановић, Р., Бошковић, О. и Његован, Н. (2011). Војводина између руралног и урбаног друштва - методолошки и практични аспекти руралне регионализације. *Транзиција*, Вол.12, бр. 25-26. Економски институт-Тузла, ЈЦЕА-Загреб, ДАЕБ, ИЕП Београда, feam Bukurest, стр. 184-193.
103. Њежић, З., Окановић, Ђ. (2009) *Модел анализе утицаја и разлика од енфлуената у масовној производњи хране*, SQM, Крагујевац.
104. OECD (2001) *Sustainable Development: Critical Issues*, Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
105. OECD (2012) *Education at a Glance 2012: OECD indicators*, France: OECD Publishing.

106. Орлић, С. (1996) *Серија стандарда ИСО 9000, Пољопривреда и индустрија хране*, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
107. Павић-Рогошић, Л. (2011) *Одрживи развој*, Одроз, Загреб.
108. Padel, S., Vine, J. (2010) Development of Organic Certification undet Regulation (EEC) 2092/91, *The European Regulatory Framework and its Implementation in Influencing Organic Inspection and Certification Systems in the EU*, CERTCOST.
109. Padel, S., Gössinger, K. (2008) *Farmer Consumer Partnerships-Communicating Ethical Values: a conceptual framework*, CORE, Aberystwyth University & University of Natural Resources and Applied Life Sciences, Vienna.
110. Пејановић, Р., Вујовић, С. (2008) Рурални развој и агротуризам, *Агроекономика* бр. 37-38/2008, стр. 5-15.
111. Пеулић, А. (2014) Информациони системи, *Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац.
112. ПК (2009) *Србија и СТО*. Београд: Привредна комора Београда, <http://www.kombeg.org.rs/Комора/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=1409>
113. ПК (2015) *Портал Квалитет*, РС, www.kvalitet.org.rs/standardi
114. Попеску, Ј. (2005) *Могућности одрживог развоја пољопривреде и туризма у Резервату биосфере "Голија-Студеница"*, ИДА, Краљево.
115. ПС (2011) *Стандарди, Пољопривредни стандарди - пројекат СЕЦО*, www.poljopstandardi.com
116. ПС (2014) *Сертификација стандардизација и стандарди*, Предузетнички сервис НПП, www.preduzetnickiservis.rs/
117. *Public Private Partnership* (2013), Available at www.initiative21.de
118. Радовановић, Р. (2003) *Сертификација НАССР концепта*, Квалитет, бр. 5-6/2003, Београд.
119. *Ревизија руралног развоја ЕУ*, бр. 2/2012, ЕУ.
120. RED (2014) *Rurality - Environment - Development*, International Association R.E.D., Attert, www.doc.ruraleurope.org
121. Reed, M.S. (2008) Stakeholder participation for environmental management: A literature review. *Biological conservation*, 141, pp. 2417–2431.
122. Републички завод за статистику (2015) *Статистички годишњак Републике Србије 2014*, РЗС, Београд.
123. РЗС (2012) *Анкета о радној снази*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
124. РЗС (2015) *Општине и региони у РС 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
125. РЗС (2015) *Статистички годишњак Републике Србије 2015*, Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
126. РЗС (2017) *Званични сајт Републичког завода за статистику*, Република Србија, Београд, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

127. РЗС: Књига 20 (2014) *Упоредни преглед броја становника*, РЗС. Републички завод за статистику Републике Србије, Београд.
128. Рикаловић, Г., Молнар, Д. и Микић, Х. (2016) Рурални развој и креативна економија, *Стање и перспективе агропривреде и села у Србији*, (стр. 41- 68), Београд: Универзитет у Београду - Економски факултет.
129. Ристић, Л. (2013) Стратегијско управљање одрживим руралним развојем у Србији, *Економски хоризонти*, 15(3),229-243.
130. Ристић, Л. (2015) *Економика пољопривреде*, Универзитет у Крагујевцу - Економски факултет, Крагујевац.
131. Ристић, Л. (2016). Спољни изазови развоја аграра Републике Србије. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 211-229.
132. Romina, R. (2014) Social Learning, Natural Resource Management and Participatory Activities: A reflection on construct development and testing, *NJAS – Wageningen Journal of Life Sciences*, 69, pp. 15–22.
133. РС (2013) *Ruralcentar.org.rs - Центар за рурални развој Нови Кнежевац*, www.ruralcentar.org.rs
134. Савет страних инвеститора (2006) *Извештај за 2006. годину*, <http://www.apr.gov.rs>
135. СЕКО (2014) *Водеће СЕКО организације, Агромрежа*, Секторске организације цивилног друштва, Канцеларија за европске интеграције у Републици Србији, Београд, <http://www.cdspredlaze.org.rs/default.asp?Category=6&Static=seko>
136. Секулић, Г., Димовић, Д., Калмар, З., Јовић, К. и Тодоровић, Н. (2012). *Процена рањивости на климатске промене – Србија*. Београд: CUZS, WWF.
137. SIPRU (2009) *Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије*, Social Inclusion and Poverty Reduction Unit, <http://www.inkluzija.gov.rs/>
138. *Службени Гласник Републике Србије бр. 56/2010.*
139. *Службени Гласник Републике Србије бр.84/04.*
140. *Сл. Гласник Републике Србије, бр. 46/2010*, Уредба о Номенклатури статистичких територијалних јединица, Анекс 2.
141. *Службени Гласник Републике Србије, бр. 46/2010, члан 3.*
142. Solow, R. M. (1974) Intergenerational Equity and Exhaustible Resources, *Review of Economic Studies*, V, pp. 29-46.
143. Solow, R. M. (1986) On the Intergenerational Allocation of Natural Resources, *Scandinavian Journal of Economics*, 88(1), pp. 141-149.
144. Solow, R. M. (1991) Sustainability: An Economist's Perspective, in: Dorfman, R. & Dorfman, N. (1993) *Economics of the Environment: Selected Readings*, W.W. Norton, New York, USA.
145. Sotte, F. (2001) *Rural Development Policy in a Diversified Europe*, EAAE, Ancona.

146. Spangenberg, J. H. (2002) Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development, *Ecological Indicators*, 2, pp. 295-309.
147. СПРР (2013) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024 - Нацрт*, МПШВ, Влада Републике Србије, Београд.
148. СПРР (2014) *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024*, МПЗЖС, Влада Републике Србије, Београд, Сл. гласник РС, бр. 85/14 од 12. августа 2014.
149. Средојевић, З. (2013) Производња здравствено-безбедне хране у ЕЗ, *Аграр*, бр. 4, <http://www.poljoberza.net/>
150. Станојевић, Д. (2011) *Одрживи развој*, Висока технолошка школа струковних студија, Шабац.
151. Станојевић, Н. & Радоњић, А. (2014) The inclusion of post-soviet countries in the WTO. *Megatrend Review*, 11(4), pp. 145-158.
152. Steiner, A., Martonakova, H. & Guziova, Z. (2004) *Environment Governance Sourcebook*, Bratislava, Slovak Republic: UNDP Regional Bureau for Europe and the Commonwealth of Independent States.
153. Stimson, R., Stough, R. & Nijkamp, P. (2011) *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
154. Стојановић, Т. (1988) *Међународни трансфер технологије у функцији развоја производње и извоза*, AGRIS-FAO, Rome.
155. Стојиљковић, Д. и Бошковић, О. (2008). Методолошке напомене у вези са идентификацијом руралних подручја и утврђивањем индикатора за мерење степена руралности. *Агроекономика*, бр. 37-38/2008. Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 48-57.
156. Strategy Europa 2020 (2010) *Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*, European Commission, EU, Brussels.
157. Шеварлић, М. (2012). Пољопривреда по моделу ЕУ, *Пољопривреда.инфо*, http://poljoprivreda.biz/stav/poljoprivreda_po_modelu_eu
158. Toth, P. & Armstrong, J. (2013) *Приручник за LEADER имплементацију у Србији*, ЕУ.
159. ТСУСС (2014) *Будућност села у Србији - студија*, Тим за социјано укључивање и смањење сиромаштва, Београд, Република Србија, уз подршку Швајцарске агенције за развој и сарадњу.
160. TQM (2015) *TQM стандарди*, Консалтинг, Нови Сад.
161. УК (2014) *Рудник - Планинско острво Шумадије*, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац.
162. УН (1992) *Напори УН за бољу животну средину 21. века - Резултати Светског самита у Рио де Жанеиру*, Савезно министарство за животну средину, Београд.
163. УН Агенда 21 (1992) *Рио Декларација о животној средини и развоју*, УНЕП, Рио де Жанеиро.

164. UN Division for Sustainable Development (2016), Available at <https://sustainabledevelopment.un.org/>
165. UN Millennium Declaration (2000), Available at www.un.org/millennium/declaration/
166. UNDP (2009) *Приручник за међуопштинску сарадњу*, Local Government and Public Service Reform Initiative, Council of Europe, UNDP, Bratislava.
167. UNEP (1981) *United Nations Environment Programme*, Nairobi, Kenya.
168. *Уредба Европског савета 1985/06 од 17.07.2006. године*
169. USDA (2016) *Organic Agriculture*, <http://www.usda.gov/>
170. FAO (2016). *Climate-Smart Agriculture*. Rome: FAO.
171. FiBL (2016) *FiBL-Research Institute of Organic Agriculture - The World of Organic Agriculture*, на <http://www.fibl.org/>
172. Halle, M. (2002) Globalization and Sustainable Development, *International Review for Environmental Strategies*, Vol. 3, No. 1.
173. Harris, J. M. (2009) *Економија животне средине и природних ресурса*, Дата Статус, Београд.
174. Hart, S., Marfi, J. (2003) *Brands: the new wealth creators*, Marketing, Belgrade.
175. Hartwick, J. M. (1977) Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources, *American Economic Review* 67, pp. 972-974; Hartwick, J. M. (1978) Substitution Among Exhaustible Resources and Intergenerational Equity, *Review of Economic Studies*, 45, pp. 347-354.
176. Haughton, H. (1999) Environmental Justice and the Sustainable City, *Journal of Planning Education and Research*, 18(3), pp. 233-243.
177. Holdren, J. P., Daily, G. C. & Ehrlich, P. R. (1995) The meaning sustainability: biogeophysical aspects. In *Defining and Measuring Sustainability: The Biogeophysical Foundations* (pp. 3-17). Washington, DC: WB.
178. Hussen, A. M. (2005) *Principles of Environmental Economics*, Routledge, London, New York.
179. Церанић, М. и Малетић, Р. (2009) *Досадашњи резултати остваривању политике развоја МСП у агробизнису*, Пољопривреда и рурална подручја Србије, ДАЕС, Београд.
180. Церанић, М. и Малетић, Р. (2009) *Досадашњи резултати остваривању политике развоја МСП у агробизнису*, Пољопривреда и рурална подручја Србије, ДАЕС, Београд, стр. 171-188.
181. Ciegies, R., Ramanauskiene, J. & Martinkus, B. (2009). The concept of sustainable development and its use for sustainability scenarios. *Engineering Economics*, 2, 28-37.
182. Cornescu, V. & Adam, R. (2014). Considerations regarding the role of indicators used in the analysis and assessment of sustainable development in the EU. *Procedia Economics and Finance*, 8, 10-16.
183. Cooper T., Rezold T. (2011) *Развој националног агро-еколошког програма за Србију*, IUCN, Гланд, Швајцарска.
184. *Council Regulation (EC) No 1698/2005*, Annex - amounts and rates of support.

185. *Council Regulation (EC) No 2078/1992, Article 2.*
186. Council Regulation (EC) No 1467/97 of June 20, 1994 on the conservation, characterization, collection and utilization of genetic resources in agriculture, *Official Journal of the EC (OJ) 1994*, p. 1-10.
187. WBCSD (2017) *World Business Council for Sustainable Development*, <http://www.wbcsd.org/>
188. Wehinger, T. (2011) *Економија органске пољопривреде, Приручник за органску производњу*, Биотехнички факултет, Подгорица.
189. Willer, H., Lernoud, J. (2013) *The European Market for Organic Food 2011*, FiBL & IFOAM.
190. Willer, H., Lernoud, J. (2014) *Organic Agriculture Worldwide: Key results from the FiBL-IFOAM survey on organic agriculture worldwide, Part 3*, FiBL-IFOAM.
191. WCED (1987) *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future-Brundtland Report*, WCED.
192. ZOE (2009) *LEADER+*, Центар за одрживи развој руралних крајева, Загреб, Хрватска, www.zoe-centar.hr/

ПРИЛОГ

А. АНКЕТНИ УПИТНИК

Старосна структура и ниво образовања анкетираних

Година	До 14	15-24	25-49	50-64	65+
Пол	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж	М Ж
Без школе					
Основна школа					
Средња школа 3 год.					
Средња шк. 4 год.					
Виша шк.					
Висока шк.					

ПИТАЊА:

1. Питање: Како процењујете квалитет живота на селу?

Веома лоше Лоше Просечно Добро Веома добро

2. Питање: Да ли бисте се одселили из Вашег села?

- не бих никада
- да, због школовања деце
- да, због посла
- да, јер не видим перспективу за бољи живот

3. Питање: Шта је неопходно да живите боље?

- могућност запошљавања ван пољопривреде
- отварање МСП
- обука и едукација
- повољни кредити
- помоћ државе и локалне власти
- боља инфраструктура
- развој социјалне и здравствене заштите

4. Питање: Да ли је могуће да на Вашем газдинству развијете органску производњу?

- да
- не
- не знам

5. Питање: Да ли је сте добијали помоћ из буџета или неких других фондова?

- да
- не

6. Питање: Да ли самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу?
- да
- не
- делимично
7. Питање: Да ли живите боље него пре 10 година?
- да
- не
8. Питање: Да верујете да ће прикључење ЕУ поспешити развој села?
- да
- не
- можда
9. Питање: Да ли локална самоуправа на адекватан начин помаже развоју села?
- да
- не
- врло мало
10. Питање: Да ли верујете да ће у наредних 10 година економска ситуација бити боља, па ће млади остати на селу?
- да
- не
- можда

Б. МИШЉЕЊА ДОМАЋИНСТАВА, ПРЕМА ПЕТОСТЕПЕНОЈ ЛИКЕРТОВОЈ СКАЛИ

Означите одговор на скали од 1 до 5	1	2	3	4	5
Тврдње (С1-С8)					
С1: Добро је живети на селу					
С2: Самоорганизовање становника доприноси решавању проблема у селу					
С3: У селу се боље живи него пре 10 година					
С4: Локална самоуправа на адекватан начин потпомаже развој села					
С5: Верујем да ће у наредних 10 година ситуација бити боља за живот на селу					
С6: Прикључење ЕУ поспешиће развој села					
С7: Органска производња је развојна шанса					
С8: Добија се адекватна помоћ из буџета и других фондова					

Напомена: мерено на петостепеној скали Ликертовог типа (1-уопште се не слажем, 2-не слажем се, 3-немам мишљење/одговор, 4-слажем се, 5-апсолутно се слажем)